

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ № 1. *Маҷаллаи илми*

**АКАДЕМИЯИ ИЛМХОИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАҚӢ**

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакӣ Академияи илмҳои
Чумхурии Тоҷикистон
Сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ,
д. и. ф. Раҳматуллоҳода Саҳидод
Дабиримасъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакӣ Академияи илмҳои
Чумхурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11,
дафтари маҷаллаи «Суҳаншиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40
Шоҳиси (индекси) обуна дар
фөхристи «Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳангӣ
Чумхурии Тоҷикистон бори нахуст
аз 5-уми апрели 2012 таҳти №
0098/мҷ, бори дуюм az 12-уми
ноябрисоли 2015 таҳти № 0095/мҷ
ва бори сеюм az 7-уми сентябриси 2017
таҳти № 023/ МҶ-97 ба қайд
гирифта шудааст.

Хаяти таҳрири:
Абдуҷаббор Рахмонзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Махмадосуф И момзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Муллоаҳмадов
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Ҷӯрабек Назриев
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Абдунаబӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),
Faффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),
Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),
Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),
Парвонажон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),
Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),
Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба
номи Абӯабдулло Рӯдакӣ Академияи илмҳои
Чумхурии Тоҷикистон, 2017.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1.
2018

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Абуабдулло
Рудаки Академии наук Республики
Таджикистан

Главный редактор
член-корр. АН РТ,
д.ф.н. Раҳматуллоҳозода Саҳидод

**Заместитель главного
редактора**
к.ф.н. Аскар Ҳаким

**Ответственный
секретарь**
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, комн.
11, редакция журнала «Словесность»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

**Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» -77755**

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрировано
Министерством культуры Республики
Таджикистан, первым изданием с 15
апреля 2012 г., № 0098/мч, вторым
изданием с 12 ноября 2015 года за №
0095/мч и третьим изданием с 7
сентября 2017 № 023/ мч- 97.

Редакционная коллегия:
А. Раҳмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ,
д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член-корр. АН РТ,
д.ф.н.),
С. Назарзода (член-корр. АН РТ,
д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Раҳмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и
литературы имени Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, 2017

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

МУНДАРИЧА	
ЗАБОНШИНОСЙ	
Ҳасанов Абдучамол. Маъноҳои зиндаи вожаҳои мурда...	
Мамадасламов Мамадсаид. Семантические особенности лексического и грамматического анализа пространственно-временных предлогов в сопоставляемых языков....	
Мирзоев Сайфиддин. Мавқеи феълҳои таркибии номӣ дар забони яғнобӣ	
АДАБИЁТШИНОСЙ	
Аскар Ҳаким. Ғазалияти ғазалҳои Лоҳутӣ.....	
Қаландариён Ҳоким. Зикри қиссаи Азозил дар як ғазали Робиаи Балхӣ.....	
Субҳони Аъзамзод. Абулқосим Фирдавсӣ аз назари Абулқосим Лоҳутӣ.....	
Шодӣ Шокирзода. Устод Айнӣ – пири хирадманди Шарқ...	
Давлатбеков Лоло. Баъзе аносими тасвирҳои ишқияни адабиёти форсии тоҷикӣ дар ашъори шоирони Бадаҳшон....	
Ҷурғосиев Муллоаҳмадшоҳ. Инъикоси муносибати Фирдавсӣ ва Султон Махмуд дар «Шоҳнома».....	
ФОЛКЛОРШИНОСЙ	
Фатхуллоев Салоҳиддин. Дунёи рубоиёти ҳалқӣ.....	
Мажнунов Абдуламин. Марсиясароӣ дар маросими мотам...	
Тураев Бурҳониддин. Суннатҳои наvrӯzӣ.....	
Бобохонӣ, Мустафо. Хайёмхонӣ.....	

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

СОДЕРЖАНИЕ	
	111
ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
Абдуджамол Хасанов. Живые значения забытых слов...	
Мамадасламов Мамадсаид. Семантические особенности лексического и грамматического анализа пространственных–временных предлогов в сопоставляемых языков (на базе шугнанского, немецкого и таджикского).....	
Мирзоев Сайфиддин. К вопросу о сложно-именных глаголах в ягнобском языке.....	
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Аскар Хаким. Художественные особенности газелей Лахути.	
Каландариён Хоким. Описание истории Иблиса в одной из газелей Рабии Балхи.....	
Субхони Аъзамзод. Абулкасим Фирдоуси с точки зрения Абулкасима Лахути	
Шодӣ Шокирзода. Айни – мудрец Востока.....	
Давлатбеков Поло. Некоторые аспекты любовных представлений персидско-таджикской литературы в сочинении бадахшанских поэтов.....	
Джургосиев Муллоахмадшо. Отражение отношений Фирдоуси с Султаном Махмудом в “Шахнаме”.....	
ФОЛЬКЛОРИСТИКА	
Фатхуллоев С. Прекрасный мир народных четверостиший (рубой).....	
Мажнунов Абдуламин. Элегиячтение в траурных обрядах...	
Тураев Бурхониддин. Традиция Навруза.....	
Бобохони Мустафо. Хаямские чтение	

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

УДК : 491.5500
МАЊНОҲОИ ЗИНДАИ ВОЖАҲОИ МУРДА

Абдуҷамол Ҳасанов

Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров

Мусаллам аст, ки дар раванди инкишоф таркиби лугавии ҳар гуна забон пайваста дучори таҳаввулот гардида, бархе аз қалимаҳои он аз доираи истифода хориҷ мешаванд, шаклу мањнои гурӯҳи дигарашон тағйир меёбад. Аслан чунин таҳаввулотро паси сар кардани вожаҳо хилофи қонуни инкишофи забон нест. Академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ин мањни хуб таъқид намуда буд, ки “зотан мањнои аслии ҳудро гум кардани қалима ва мањнои наве пайдо намудани он дар забон ҳодисаи қонунист. Дар забони тоҷикӣ бисёр қалимаҳо ҳастанд, ки ба чунин ҳолат дучор омадаанд. Ин ҳолат одатан дар натиҷаи инкишофи табиии забон ва сайри таърихии он рӯй медиҳад” [15, 18].

Ин нукта низ маълум аст, ки таҳти таъсири омилҳои муҳталиф гурӯҳе аз вожаҳо аз сермањной ба маҳдудмањной, силсилаи дигар, баръакс, аз маҳдудмањной ба сермањной майл мекунанд. Чунин ҳам метавонад шавад, ки дар тӯли дуру дарози корбурд ҷанде аз мањноҳои дастаи қалони вожаҳо фаромӯш шаванд ва аз таркиби лугавии забони адабӣ хориҷ гарданд. Муҳаққики фарҳанги “Чароги Ҳидоят” дар натиҷаи таҳлили қалимаву ибораҳои дар он шарҳёфта ба ҳулосае омадааст, ки мањноҳои иловагии гурӯҳи қалони лексикаи фарҳанги мазкур ҳоло дар истифода нестанд: “Дар “Чароги Ҳидоят” бисёр қалимаву ибораҳои тафсир ёфтаанд, ки дар замони муаллифи фарҳанг маъмул ва серистеъмол буданд. Дар забони адабии тоҷик ин гурӯҳи қалимаву ибораҳо мавриди истеъмоли умум қарор гиранд ҳам, мањнои иловагияшон аз байн рафтаанд. Ин қабил қалимаву ибораҳо дар “Чароги Ҳидоят” 57-то аст” [2, 89].

Забоншиносони дигари тоҷик ҷо-ҷо ҳангоми таҳлили вожаҳои осори ниёгон перомуни ҳифозати яке аз мањноҳои онҳо дар гӯйишҳои тоҷикӣ баҳс ба миён овардаанд. Профессор М. Н. Қосимова аз ҳусуси фаромӯш шудани бархе аз мањноҳои вожаҳои *раҳмат* таассуф ҳӯрда навиштааст, ки “вақтҳои охир мо аз ин

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

маъни калимаи *раҳмат* (яъне ташаккур - Ҳ.А.) худдорӣ мекунем, зоро дар забони ҳамсоягонамон – Афғонистону Эрон *раҳмат* ба он маънное, ки дар лугатҳо омадааст, истеъмол мешавад. Лекин ба маъни “сипосгузорӣ” ҳам маъмул буда, дар аҳди қадим низ ба ҳамин маъно истифода мешудааст” [4, 107].

Професор Ш. Рустамов низ роҷеъ ба маҳфузии яке аз маъноҳои қадими феъли *андоҳтан*, яъне “сар кардан, оғоз намудан” дар гӯйишҳои тоҷикӣ изҳори назар намуда, таъкид мекунад, ки он ҳоло дар таркиби ифодаҳои “овоз андоҳтан”, “ба гап андоҳтан” бокист [14, 137].

Муҳаққиқони дигар низ дар забони зиндаи тоҷикӣ ё гӯйишҳои он маҳфузмонии як ё чанд маъни вожаҳои қадимро ба қайд овардаанд [6, 35].

Ба назар мерасад, ки дар ҳамон гузаштаи дур низ бархе аз маъноҳои чунин вожаҳо дар осори ҳаттӣ густариш надошта, иддае аз онҳо хоси навъҳои муайяни наср гардида будаанд. Дар ин замина адабиётшиносӣ шодравон Ю. Салимов басо хуб қайд мекунад, ки “истеъмоли лугати хоси гуфтугӯи оммаи мардум, ки дар адабиёти ҳаттӣ маъмул набуд, на танҳо дар ду китоби мазкур («Самаки айёр» ва «Искандарнома»-Ҳ. А.), балки дар тамоми осори насрни ривояти мушоҳида мешавад... Калимаи *заиф* дар нутқи гуфтугӯии омма бар хилоғи маъни луғавияш “зан”-ро ифода менамояд, ки ин ҳодисаро имрӯз ҳам мушоҳида кардан мумкин аст” [8, 128].

Лозим ба ёдоварист, ки чунин вожаҳо ҳоло дар форсии Эрон аз он маъни пешин маҳрум гардида, тобишу чилоҳои дигар қасб кардаанд [10, 75]. Бо вуҷуди муҳиммии чунин вижагии вожаҳои кӯҳан то ҳол онҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ ва гӯйишҳои он мавриди баррасӣ қарор нагирифтаанд. Аз ин нуқтаи назар мулоҳизаи зери А. Мирзоев ҷолиби диққат аст: «Фарқи шеваи тоҷикзабонон танҳо ба тағиирот ва дигаргунии ҳайъати калимот ва тарзи ҷумлабандӣ хотима намёбад, дар байни шеваҳо калимаҳои аз ҳад зиёде ҳастанд, ки шаклан ва бо тарзи дар ҷумла ба кор бурда шудан фарқ надоранд, аммо бо семантикаи ҳуд дар забони ҳалқи маҳалҳои ҷудогона аз яқдигар фарқ қарда, мағҳумҳои дигареро ифода мекунанд [7, 9].

Гӯйишшиносони тоҷик М. Эшниёзов ва Т. Мақсадов низ хеле барвақт бо таассуф роҷеъ ба куллӣ мавриди арзёбӣ нагаштани ин ғурӯҳи воҳидҳои луғавӣ ишора намуда буданд [6, 41; 15, 32].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Яке аз нахустин нависандаву олимоне, ки масъалаи дар забони зиндаи халқ бοқимонии иддае аз маъноҳои кухани вожаву ифодаҳо, инчунин дар байни халқ ба маъноҳои нав соҳиб гардидани чунин аносиро лугавиро мукарраран таъкид кардааст, устоди сухани тоҷикӣ Садриддин Айнист. Ӯ ҳанӯз 5-уми июля соли 1938-ум роҷеъ ба маъноҳои дигар касб намудани гурӯҳи вожаҳо назари хешро гуфта, навишта буд, ки «бояд гӯям, ки лугатҳои забони зиндаи халқи тоҷик, ки дар ин китоб (яъне дар лугатномааш -Ҳ. А.) гун шудаанд, аз ҳазор як ва аз беш андак мебошанд, ҳазинаи забони халқ ҳанӯз дарбаста ва дастнорасида истодааст. Аввалин вазифа...дари ин ҳазинаро кушодан, лугатҳои зиндаи барҷастаро аз он ҷо гирифта, ба як тадқиқоти илмӣ онҳоро ҷоп намудан ва ба ин восита забонро...васеъ намудан аст» [1, 563].

Устод Айнӣ дар «Лугати нимтағсилии тоҷикӣ» барои забони адабии тоҷик»-аш дар радифи қайдҳои ҷолиби дигар аз ҳусуси маъноҳои дар байни халқи тоҷик маъмули дастаи калони аносиро лугавӣ мулоҳизаронӣ карда, ба ин восита гӯё тағовути забони модариямонро аз қаринаҳои форсии Эрон ва дарии Афғонистон нишон додааст. Дар ҷараёни шарҳу тағсири чунин вожаву ифодаҳо ӯ пайваста таъкид намудааст, ки ин гуна дорои маънавии халқи тоҷик танҳо дар даврони минбаъдаи инкишофи забони тоҷикӣ чунин вижагиро соҳиб гардидаанд.

Устод Айнӣ дар аксар маврид дар бораи дар байни тоҷикон маҳфузмонии маъноҳои алоҳидаи вожаҳои собиқ сермаъно ишора намуда, ба ин восита ба сурати дигари забони аслии кухан маҳсуб гардидани чунин аносиро лугавиро таъкид кардааст. Чунончи, ӯ ба се маъно доштани вожаи бӯз: 1. аспи нилгуни ба сафедӣ моил; 2. ҷавони паҳлавони далери бебок, тавоно, бардам; 3. замини зӯри дамдодашударо ишора намуда, навиштааст, ки он ба маънои охир «дар сифати одам ва ҳайвоноти саворӣ...байни «Шоҳнома» ва забони зиндаи тоҷикӣ муштарақ аст. Аммо дар сифати замини пуркуват ва навдам маҳсуси забони тоҷикӣ аст» [1, 60].

Муаллифи лугатнома дар ҷараёни таҳлили чунин вожаву ифодаҳо таваҷҷӯҳашро на танҳо ба пойдории маънои кухани онҳо дар байни тоҷикон, балки боз ба маҳфузмонии шакли бостонияшон низ равона кардааст. Масалан, ӯ қалимаи *китро*,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ки рочеъ ба мансубияти забонии он дар байни аҳли пажӯхиш ихтилофи фикр ба назар мерасад [12, 2209], чунин эзоҳ медиҳад: «Сари шонаи бадан...дар «Шоҳнома» ба шакли «кифт» ба тарзи талафузи тоҷикӣ кор фармуда шудааст, на ба шакли «китф» ба тарзе, ки дар адабиёт кор фармуда мешавад...(с. 159). Гумони боваринок меравад, ки ин вожа эрониасл буда, ба забони арабӣ дар шакли *китф* дохил шудааст [3, 12048], аммо дар забони тоҷикӣ ҳамон гунаи ба асл наздикашро маҳфуз доштааст.

Устод Айнӣ яке аз шаклҳои *гуруса* ба шумор омадани *гушинаро* ишора намуда, афзудааст, ки «дар ин шакл ва маънӣ» онро Абӯисҳоқи Шерозӣ дар байти зер мавриди истифода қарор додааст ва имрӯз низ «дар забони зиндаи тоҷикӣ ҳам ба ҳамин шакл аст» (с. 81):

*Як ҷоште, ки муҳлати айёми қашқак аст,
Дар ҳалқи гушинағон ба тақаббур ҷаро равад.*

Дар вакташ Мунзим аз истифодаи вожаи *гушина* парҳез намуданро тавсия намуда, онро «сухани бемори мурданӣ» номида буд, аммо Айнӣ ҷонибдори пойдории ин қалима шуда, таъқид карда буд, ки *гушина* барин «як сухани сабук то тоҷику форс зинда аст, наҳоҳад мурд», зоро ин вожаро ҳанӯз панҷсад сол қабл Атъима Абӯисҳоқ Ҳаллочи Шерозӣ мавриди истифода қарор додааст [11, 54].

Дар раванди маънидоди чунин аносирӣ лугавӣ устод Айнӣ таваҷҷуҳи хешро ба шакли ибтидоии онҳо ва дар забони зинда ба таҳаввулоти шакл дучороияшон низ равона намудааст. Чунончи, ў дар мавриди вожаҳои *мустаграқ* ва *говгун* чунин менависад: «Рости ин қалима *мустаграқ* аст. Аммо дар забони зинда *мустагриқ* шуҳрат ёфтааст» [1, 235]. «*Говгун* нигоҳ кун ба *говгум* (*говгум* – торикии аввали шаб, ки гови дурттар рафтаро дидан ва шинохтан мумкин набошад (маҷоз); вайроншудаи он (*говгум* – X. A.) аст, ки дар забони зинда ба ҳамин шакл меояд» [1, 73]. Устод Айнӣ унсурҳои лугавии *муҳобот* (1, 244), *нахуст* / *нухуст* (1, 257), *хел* (1, 432)-ро ба тариқи фавқуззикр эзоҳ додааст.

Мусаллам аст, ки вожаҳои тоҷикӣ ва қалимаҳои аз забонҳои ғайр ба он воридгардида дар тӯли дурударози истифода дорои чанд маъно мешаванд ва онҳо ба бархе аз чунин маъноҳо дар ин ё он давраи инкишофи забон басо серистеъмол,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ба ҳиссаи дигар ахён-аҳён ба кор мераанд ё умуман аз истифода мемонанд, аммо ба чунин маъни матрукгардида чунин аносири лугавӣ метавонанд дар забони зиндаи халқ пойбарҷо монанд. Устод Айнӣ дар лугатномаи хеш маҳз ба ҳамин ҳусусияти истифодаи калимаву ибораҳо диққати хосса равона кардааст. Ӯ дар ҷараёни шарҳи ин гуна дороиҳои забон ба таври мукаррар дар гардиш қарор доштани дастаи қалони онҳоро дар забони зиндаи мардуми тоҷик таъкид намуда, дар чунин ҳолатҳо ибораву ифодаҳои «дар забони зиндаи тоҷикӣ», «ҳамин маънӣ зиндаи тоҷикист», «маънии зиндаи имрӯзаи тоҷикӣ», «маънии имрӯзаи тоҷикияши», «ба ҳамин маънӣ ҳоло зинда аст», «ба ҳамин маънӣ зинда аст», «дар забони зинда», «ҳамин маънӣ зинда аст», «маънии ҳозира», «маънии ҳозирааш», «маънии имрӯзааш», «маънии зиндааш ҳамин аст», «ба ин маънӣ дар адабиёт дидо нашуд, аммо дар байни халқ машҳур аст», «маънии илми имрӯзааш ҳамин аст», «дар забони зинда ба ҳамин маънияти кор мефармоянд», «маънии охирӣ маънии зинда аст», «маънии дувум маънии ҳозираи тоҷикист», «маънии ҷорум маънии зиндаи тоҷикист, ки мегӯянд», «дар забони зиндаи тоҷикӣ танҳо ба маънии якум кор фармуда мешавад», «маънии дуюм маънии зинда дар забони тоҷикист», «маънии охирӣ, маънии зиндаи халқӣ аст», «маънии ҷорум маънии зиндаи имрӯза аст», «маънии дуюм маҷоз ва зинда аст», «маънии дуюм зиндаи халқӣ аст», «маънии дуюм зинда аст», «маънии охирӣ зинда аст», «ба маънии дуюм зинда аст», «маънии савум маънии имрӯзаи тоҷикист», «маънии дувум ҳалқист», «дар забони зинда ба маънии сеюм кор фармуда мешавад», «ҳоло ба маънии дувум кор фармуда мешавад» ва монанди инҳоро ба кор бурдааст. Мо ин ҷо ба андешаи тӯл накашидани таҳлил танҳо ҳамон маънии аносири лугавиро зикр ҳоҳем кард, ки, ба гуфтаи Садриддин Айнӣ, дар забони зиндаи тоҷикӣ гардиши фаъол доранд: *Лаванд – одами сусти танбал* (дар забони зиндаи тоҷикӣ (1, 176). *Лахча –...2*) оташтора (ҳамин маънӣ зиндаи тоҷикист (1, 180). *Маблаг –... 3*) миқдоре аз нақдина (маблаги сад сӯм...) (маънии сеюм маънии зиндаи Тоҷикистон (1, 187). *Мабнӣ – бинокардашууда ба ҷизе* (маънии зиндаи имрӯзаи тоҷикӣ (1, 187). *Марқад –... 2*) қабр, ғӯр (ба ҳамин маънӣ ҳоло зинда аст (1, 198). *Мирзо –... 5*) котиби ягон идора ё ягон кас (дар забони зиндаи халқӣ (1, 214). *Муҷмал –...3*) ҷизе ё касе, ки аз вай

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

чизе фаҳмида нашавад (ба ин маңнī дар адабиёт дида нашуð, аммо дар байни халқ машхур аст (1, 245). Сахв –… 2) гофишиуда дар коре хато кардан (маңни ҳозира (1, 343). Таассуб –… 2) бар сари одатҳои куҳнаи милли ва динӣ саҳт истодан (маңни имрӯзааш (1, 365). Тановул – хӯрдан (маңни имрӯзааш (1, 376). Таррор –… 3) дӯзди сарбур (маңни охирин маңни халқии зинда аст (1, 381). Тадқик –… 3) як чизро борикбинона ба хубӣ кофтуков карда дидан (маңни илми имрӯзааш ҳамин аст (1, 370). Ҳаннот –… 2) фурӯшандай бисёр ноинсоф (дар забони зинда ба ҳамин маңнияш кор мефармоянд (1, 533). Киса-1. халтанае, ки дар ягон ҷойи либос дӯзанд....(дар забони зиндаи тоҷикӣ танҳо ба маңни якум кор фармуда мешавад (1, 158).

Ба чунин тарз устод Айнӣ дастаи қалони вожаву ибораҳое, амсоли ландаҳур (1, 178), меъмор (1, 210), мисос (1, 215), мулоzамат (1, 226), мустафод (с. 234), муҳовара (с. 244), мӯчро (1, 245), санбӯса (1, 331), сардоба (1, 336), саҳн (1, 343), сиёҳтири (1, 367), тавҷеҳ (1, 369), танзим (1, 376), ҳасорат (1, 430), ҳазл (1, 523), ҷарида (1, 550), дажам (1, 87), дагдага (1, 98), курра (1, 170), мавшият (1, 191), маош (1, 196), матъун (1, 201), мавшиоқ (1, 205), маъруф (1, 205), мисол (1, 215), танҷис (1, 377), шароб (1, 467) ва даҳҳои дигарро шарҳу тавзех додааст.

Муаллифи лугатнома на танҳо бо як, балки бо чанд мањно дар забони зиндаи халқи тоҷик мавриди истифода қарор гирифтани калимаҳоро низ ишора менамояд. Дар чунин мавридҳо муаллифи лугатнома ба мањноҳои алоҳида дар гардиш қарор доштани ин гуна калимаҳоро бо чумлаҳои «ду маңни охирӣ маҷоз аст, ки ҳозир зинда аст», «ҳар ду маңнī ҳам маңниҳои зиндаи имрӯзаанд», «ба ду маңни охирӣ зинда аст», «дар ҳар дуи ин маңнī ҳам дар тоҷикӣ кор фармуда мешавад», «ду маңни охирӣ маңни замонист» ва гайраҳо шарҳ медиҳад. Чунончи, ўз аз хусуси мањноҳои вожаи мазор мулоҳизаронӣ намуда, қайд мекунад, ки «он дар баёни мағҳумҳои 2) гӯр; 3) гӯристон низ меояд ва менависад, ки «ду маңни охирӣ маҷоз аст, ки ҳозир зинда аст» (1, 190).

Айни чунин шарҳу эзоҳро дар мавриди аносирӣ лугавии зерин низ метавон дучор омад: *Савлат* – 1) ҳамлакунӣ; 2) ҳайбат, батарсандозӣ; 3) шукӯҳ, дабдаба (ба ду маңни охирӣ зинда аст (1, 325). *Шиор* – 1) ниишона, аломат; 2) суханҳои

СУХАНШИНОЙ, №1 2018

күтохе, ки ягон мақсади сиёсӣ ва иҷтимоиро ифода кунад (ҳар ду маънӣ ҳам маъниҳои зиндаи имрӯзаанд (1, 477). Кӯй – 1) маҳалла (деха); 2) роҳи даруни шаҳр (дар ҳар дуи ин маънӣ ҳам дар тоҷикӣ кор фармуда мешавад. Дар Бухоро «Кӯи дарахт», «Кӯи Мурғкуш», «Кӯи Хонақоҳ» ном маҳаллаҳо ҳастанд, инчунин тасгирӣ «кӯй» ба маънои роҳи даруни шаҳрро ба шакли «кӯча» тоҷикон кор мефармоянд (1, 172). Таклиф – 1) касеро дар ранҷ андохтан; 2) ба касе кореро фармудан; 3) касеро ба ҷое даъват кардан; 4) фикреро ба касе пешниҳод кардан (ду маъни охирӣ маъни замонист (1, 371).

Аз қайду ишораҳои устод Айнӣ бармеояд, ки дар иддае аз чунин маъноҳо гунаи корбурди бархе аз вожаҳо дар забони зинда аз шакли адабии он тафовут доштааст. Масалан, ў доир ба маъноҳои вожайи *сағат* изҳори андеша карда, маънои дуюмашро «чизи носара, бехуда, бекора» эзоҳ додааст ва навиштааст, ки «дар забони зинда ба ин маънӣ *сағат* мегӯянд» (с. 342).

Дар робита ба чунин шаклу маънои вожаҳо ба гуфтаҳои фавқи Айнӣ метавон афзуд, ки теъдоди ин гуна аносирӣ лугавӣ дар забони тоҷикӣ зиёд аст. Масалан, муаллифи лугатнома маънои дуюми калимаи *гаргинро* «чиркинӣ», ки чиркаш монанди решҳои хориш хушкида ба даст маълум шавад (мачоз аст ва дар забони зиндаи тоҷикӣ ба ҳамин маънӣ меояд») шарҳ додааст (с. 69). Лозим ба таъкид аст, ки асли ин вожа *гарг* буда, он дар иддае аз шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шакли қарқ (*гаргин* ба гунаи қарқин) ба ҳамон маънои тазаккурӯфта истифода мешавад.

Баъзан аз ҷониби устод Айнӣ замони ба чунин таҳаввулоти маънӣ дучорории калимаҳо нишон дода шудааст. Чунончи, ў маъноҳои давобро, ки ҷамъи *добба* аст, шарҳ дода, менависад, ки як маънояш «ҳайвони чорпои саворӣ ва боркаш» ва дар забони зиндаи тоҷикон маҳз ҳамин маънои охирӣ маъни зинда аст. Сипас меафзояд, ки «дар асл ин сухан ба ҳар ҷунбанди рӯи замин рост меомад. Аммо дар адабиёт ба як қисми ҳайвонот маҳсус шудааст». Баъди чунин таъкид Айнӣ ба «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ ишора менамояд (с. 86). Маълум мешавад, ки ин вожаро ба маънои охирӣ бори нахуст Саъдӣ мавриди истифода қарор дода будааст. Аз шарҳу тавзеҳоти Айнӣ маълум мегардад, ки бо гузашти замон бархе аз вожаҳои аслии тоҷикӣ ба дараҷае таҳаввулоти маъноиро паси сар мекардаанд, ки аз семантикаи

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ибтидоии онҳо осоре боқӣ намемонад. Масалан, ў вожаи **тарҷумонро** гунаи муарраби **тарзубон** маҳсуб дониста, маъни нахусташро «суханвари хушбаён» шарҳ додааст ва баъдан дори маъни «фаҳмонандай мазмуне, ки дар як забон аст, бо забони дигар» гаштааст ва он маъни имрӯзааш ба шумор меравад [1, 382].

Садриддин Айнӣ ҳангоми танҳо ба забони тоҷикӣ хос будани калимаву ибора ё ягон ифодаи дигар онро ба таври алоҳида таъкид менамояд ва дар чунин мавридиҳо ибораву ҷумлаҳоеро, мисли «маҳсуси тоҷикӣ», «маҳсуси тоҷикист», «ба ин маъни маҳсуси тоҷикист», «ин маъни маҳсуси тоҷикист, ки дар забони зинда ҳаст», «ин калима маҳсуси тоҷикӣ аст», «ин маъни маҳсуси тоҷикӣ аст», «маъни дувум маҷоз аст ва маҳсуси тоҷикист», «маъни дувум маҳсуси тоҷикӣ аст», «ин калима ва ин маъни вай маҳсуси забони тоҷикист», «ин маъни маҳсуси тоҷикон аст», «ин маъни маҳсуси ҳалқи тоҷик аст», «маҷози маҳсуси тоҷикӣ», «ин калима ба ин маъни маҳсуси ҳалқи тоҷик аст» ва монанди инҳоро мавриди истифода қарор додааст. Чунончи: *Додар – бародари аз худ хурд (маҳсуси тоҷикӣ)* (1, 102). *Қафишери гап – чой (маҷози маҳсуси тоҷикӣ)* (1, 153). *Муҳимкифоя – ҷизе, ки эҳтиёҷҳои зуруриро адо мекунад (дар забони зинда)* (1, 244). Ҳангомадор – бошукуҳ, боазамат (*дар сифати тӯй ва иморат меояд, ки маҳсуси забони тоҷикист*) (1, 533). Ҷирм – ... 11) камбудӣ ва айб. Масалан, мегӯянд: *харбузай бечирм, яъне беайб, бенуқсон. Ин калима ба ин маъни маҳсуси ҳалқи тоҷик аст* (1, 554). *Муҳаббат – ... 3) ҷойи бадҳавои танғфазо (маъни дувум маҳсуси тоҷикист)* (1, 238). *Хафа – ... 2) дилгиршуда, андӯҳ-гинишуда (маъни дувум маҳсуси тоҷикист)* (1, 432).

Аз далелҳои тазаккурӯфта аён аст, ки чунин таҳаввулоти маъниро на танҳо вожаҳои аслии тоҷикӣ, балки аносирӣ лугавии иқтибосӣ низ паси сар мекардаанд. Устод Айнӣ ҷараёни дорогардии вомвожаҳоро ба маъноҳои баъдӣ дар мисоли калимаи **яргӯ** ба таври зайл нишон додааст: «Яргӯ – 1) ҷазо; 2) мусодараи ҳама ё баъзе молу мулки касе ба тариқи ҷазо (ин калима аз забони мугулӣ гузаштааст, ки маъни дуюмаш маҳсуси тоҷикист); 3) арзу дод, даъво (1, 494).

Айнӣ дар чунин мавридиҳо кӯшишааст, ки дар ҷараёни шарҳи семантикаи вожаву ибораҳо замони мушахҳаси ба чунин маъно ба кор рафтани онҳоро низ нишон дихад. Масалан:

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

«Садқа – қурбон («садқаат шавам» – қурбонат шавам гуфтан аст. Ин калима ва ин маънии вай маҳсуси забони тоҷикист. Дар ин маъни Шоҳин гуфта:

Шудам гаҳ садқа бо он нозанин, гоҳе балогардон,
Тақал ҳар кӯча роҳе дошт, бо ў як ба як кардам» [1, 327].

Як даста вожаҳои дигар низ аз ҷониби устод Айнӣ бо усули фавқуззикр эзоҳ ёфтаанд: «Дод – … 2) фарёд (ба ин маъни маҷоз ва маҳсуси забони тоҷикист, ки «бисёр дод нағӯй» мегӯянд, яъне фарёд нақун (1, 102). Мазоқ – … 3) мазоҳ (ба ин маъни маҳсуси тоҷикист, с. 190). Маиб – … 2) одам ё ҳайвони ягон узваш, хусусан даст ё пояш нуқсонёфта, айбнок (маънии дувум маҳсуси тоҷикӣ аст (1, 191). Мочаро –… 2) ҷанҷол, ҳарҳаша (ин маъни маҳсуси тоҷикист, ки дар забони зинда ҳаст; мочаро сар шуд, яъне ҷанҷол сар шуд (1, 221). Мӯҷаз –… 2) ҳурд (маънии дувум маҳсуси тоҷикист, ки, масалан, ҳавличаро «мӯҷаз» мегӯянд (1, 246). Нуқл – … 2) холис ва зубдаи ягон чиз (ин маъни маҳсуси тоҷикӣ аст (1, 272). Орият – … 2) орқунӣ (маънии дуюм маҳсуси тоҷикист (1, 278). Сиёқ – 3) тарз, равии (маънии сеюм маҳсуси тоҷикист (1, 345).

Дар мавридҳои алоҳида муаллифи лугатнома қӯшиш ба ҳарҷ додааст, ки асли ин гуна үнсурҳои луғавиро нишон дихад. Масалан, ў роҷеъ ба сарчашмаи калимаи *наҳот* / *наҳот* чунин менависад: «*Наҳот* – на ин ки, *нашояд* (*наҳот*, ки шумо ҳамин корро натавонед; на ин ки шумо ... Ин калима маҳсуси тоҷикӣ аст, ки аз калимаи «наҳоҳад» гирифта шудааст (1, 257). Ё, бино ба таъкиди ў, асли калимаи гун гунд буда, гунаи саҳеҳи он дорои маъноҳои: «1) ба ҳуд пеҷида; 2) фароҳамомада; 3) гирдомада, ҷамъшуда» будааст ва шакли гун дар забони зиндаи тоҷикӣ ба маънои сеюми гунд кор фармуда мешудааст (1, 505).

Устод Айнӣ ҳангоми на дар доираи маҳдуд, балки вусъатнок будани қаламрави корбурди хиссае аз ин гуна воҳидҳои луғавӣ, инчунин дар осори классикон дучор нагардидани калима ё ибораи алоҳида ва бâъдан зуҳур намуданашон онҳоро бо чумлаҳои ташрехии «дар забони адабии имрӯзи тоҷикӣ танҳо ба ҳамин маъни зинда аст», «дар адабиёти имрӯза», «дар Осиёи Миёна ба ҳамин маъни зинда аст», «дар ин маъни дар классикҳо наёмадааст, дар забони адабии зиндаи ҳозира ва дар адабиёти давраи охирӣ кор фармуда мешавад», «ба ҳамин маъни дар адабиёти имрӯза зинда аст», «ба ин маъни дар адабиёт

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

нест, аммо дар забони зиндаи тоҷикӣ ин қалима ба ҳамин шакл танҳо ба ҳамин маънӣ меояд», «ба ин маънӣ дар адабиёт дидা нашуд, аммо дар байни ҳалқ машҳур аст» таъкид менамояд. Ҷунончи: *Масъул* – ... 2). касе, ки некӯ ва бадии касеро аз вай мепурсанд ва ў маҷбур аст, ки ба ин пурсиши ҷавоб дихад (дар адабиёти имрӯза, с. 200). *Меҳнат* – ... 3) коре, ки дар кардани он одам машақкат қашад (ба ҳамин маънии сеюм дар адабиёти имрӯзаи Осиёи Миёна ва забони ҳалқӣ зинда аст (1, 211). *Мукофот* – 1) подоши ягон амал; 2) подоши амали бад; 3) дар забони адабии ҳозира подоши неки амали нек (1, 226). *Мустақим* – 4) бевосита (охирӣ дар адабиёти имрӯза (1, 235). *Муҳаррир* – ... 3) касе, ки ҷизи қаси дигар навиштаро дуруст карда нависад (дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ танҳо ба ҳамин маънӣ зинда аст, с. 243). *Лутф* – ... 4) сухани ду ё ҷандо маънидор дар шеър ва гуфтор (дар ин маънӣ дар классикҳо наёмадааст, дар забони адабии зиндаи ҳозира ва дар адабиёти давраи охирӣ кор фармуда мешавад, с. 185). *Толор* – ... 2) сутунҳои рӯбарӯи ҳам дуқатора шинонида, бар рӯяшон забаррав ва ходача қашида, ки бар рӯйи вай навдаҳои токро мебароранд (дар Осиёи Миёна ба ҳамин маънӣ зинда аст (1, 395). Муаллифи лугатнома чунин тарзи ташреҳро дар мавриди вожаҳои масъулият (1, 200), матн (1, 201), ноғила (1, 269), сафаҳ (1, 340), қадаҳ (1, 509), қубла (1, 522), қурб (1, 523), ҷавоб (1, 546), ҷадал (1, 547), қайсар (1, 510), ҳузур (1, 543), ҷаррор (1, 551) низ пеш гирифтааст.

Вижагии як силсила қайду эзоҳи устод Айнӣ дар он зоҳир мегардад, ки ў афзун бар он ки ба ин ё он маъно зинда будани ҳиссае аз үнсурҳои луғавиро ишора мекунад, боз ба маъноҳои алоҳидааш дар давраи ҳозираи инкишофи забон матрук гардиданашонро низ таъкид менамояд. Дар ҷараёни ташреҳи ин гуна вожаву ифодаҳо ў аз ҷумлаҳои эзоҳии «танҳо ба ҳамин маънӣ зинда аст, ҳоло маънии дуюм мурдааст», «ба ҳамин маънии сеюм дар адабиёти имрӯзаи Осиёи Миёна ва забони ҳалқӣ зинда аст», «ҳоло ин маънӣ мурдааст», «дар маънии дуюм дар миёнаи тоҷикон кор фармуда намешавад», «маъниҳои дигараи мурдааст», «ҳамаи ин маъниҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ ҳаст ва маҳсуси он аст, аммо маъниҳои дигараи дар тоҷикӣ мурдааст», «ба ин маънӣ ҳоло дар забони зинда нест» ва амсоли инро истифода мекунад: «*Маҳин* – 1) нозук (ин ришида бисёр маҳин ришида шудааст); 2)

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

суфта (ин қаламӣ бисёр маҳин бофта шудааст); 3) реза ва суда (ин замин бисёр маҳин ронда шудааст, ин орд бисёр маҳин кашида шудааст). Ҳамаи ин маъниҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ ҳаст ва маҳсуси он аст. Аммо маъниҳои дигараи (хор, бекадр, ҳақир, суст, андак, камтамиз) дар тоҷикӣ мурдааст (1, 207). Лаган – 1) зарфи филизии чуқури калон; 2) шамъдон (ба ин маънӣ ҳоло дар забони зинда нест (1, 177). Муҳобо – ... 2) мулоҳиза, ибо (бемуҳобо, bemuloҳiza, беибо. Тањо ба ҳамин маънӣ зинда аст, маъниҳои дигараи мурдааст (1, 244). Шамоил – 1) шакли зоҳирӣ одамӣ; 2) хислатҳо (ҳоло маъни дуюм мурдааст (1, 465). Шӯрондан – 1) касеро ё ҷамоатеро ба муқобили касе ё ҷамоате барҳезондан, ба шӯр овардан. 2) парешон ва тақурӯй кардани ҷизҳо (дар маъни дуюм дар миёнаи тоҷикон кор фармуда намешавад [1, 488].

Ба ин тарик, Садриддин Айнӣ ба ҳайси забоншиноси тавоно ҷараёни вусъатёбии доираи маъниои силсилаи калони вожаву ибора ва ифодаҳоро таҳлил карда, сабабҳои айниву зеҳни зуҳури чунин маъноҳоро ошкор намудааст. Ӯ ҳамчун донандаи беназири нозукиҳои забони модарии хеш дар ҳамон айёми бахсу мунозираҳои шадиди тақдирсоз ё тақдирсӯзи забони тоҷикӣ нишон додааст, ки ин забон баробари соҳибгардӣ ба вижагиҳои нави лугавӣ ва сарфию наҳвӣ боз беҳтарин дороиҳои забони даврони классикии дар Эрони ҳозира талафшудаи ниёғонро дар ҳуд ҳифз намудааст.

Китобнома:

1. Айнӣ С. Лугати нимтағиљи тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик // Куллиёт. Ҷилди 12. / С. Айнӣ. –Душанбе: Ирфон, 1976, 563 с.
2. Дарвеш Б. «Чароги хидоят»-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ. / Б. Дарвеш. -Душанбе: Дониш, 1992. -104 с.
3. Деххудо А. Лугатнома. Ҷилди 8. / А. Деххудо. - Техрон, 1373. –12378 с.
4. Қосимова М. Н. Оид ба ҷанде қалимаву ибораҳо дар осори Ҷалолиддини Румӣ // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. / М. Н. Қосимова. - Душанбе, 1996. –С.106-110.
5. Қосимӣ М. Бархе аз вижагиҳои вожагони забони тоҷикӣ // Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмӯаи мақолот). –Душанбе, 2001, № 1. –С.20-41.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

6. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. / Т. Мақсудов. –Душанбе: Ирфон, 1977, 164 с.
7. Мирзоев А. Фарҳои семантикий суффикси –ак // Барои адабиёти сотсиалистӣ. 1936. № 10-11. –С.4-7.
8. Салимов Ю. Насри ривоятии форсу тоҷик. / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. -156 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ –М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1. -951с.; ҷилди 2. -949 с.
10. Ҳонларӣ П. Н. Дастури таърихии забони форсӣ. Ҷопи аввал. / П. Н. Ҳонларӣ. - Техрон, 1372.
11. Ҳалимов С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик. / С. Ҳалимов. –Душанбе: Ирфон, 1974. 135 с.
12. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди чаҳорум (к-йо). / М. Ҳасандӯст. –Техрон: Нашри осор, 1393. 2081-2955 с.
13. Ҷӯраев F. Мақоми калима дар таркиби лугати лаҳҷа//Соҳтор ва корбости воҳидҳои забони тоҷикӣ. / F. Ҷӯраев. - Душанбе, 1999.- С. 42-50.
14. Шарофиддини Рустам. Давлати Сомониён ва забони адабии тоҷик. / Шарофиддини Рустам. - Душанбе, 1999.- 176 с.
15. Шукурев М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. / М. Шукурев. – Душанбе: Дониш, 1985. – 366 с.
16. Эшниёзов М. Диалектологияи тоҷик. / М. Эшниёзов. - Душанбе, ҷилди 1, 1977, 112 с; ҷилди 2, 1979. -134 с.; ҷилди 3, 1986.- 96 с.

МАЊНОҲОИ ЗИНДАИ ВОЖАҲОИ МУРДА

Ҳар як фарди тоҷик медонад, ки устод Айнӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии миллати тоҷик фаъолияти судманде анҷом додааст. Ҳусусан, хизматҳои устод дар арсаи адабиёт ва фарҳанг беназир аст. Муаллифи мақолаи мазкур кӯшидааст, ки маҳорати табии ва завқи суханшиносии устодро дар риштаи фарҳангнигорӣ, ки яке аз корҳои душвор ва тоқатфарсои адабӣ ба шумор меравад, нишон дихад. Устод Айнӣ дар «Лугати нимтағисилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» бо тавоноии тамом камоли лугатдонӣ ва мањнишиносии худро ошкорнамуда, аз забони зиндаи мардум огоҳ буданашро баён намудааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Вожаҳои қалидӣ: вожа, гуна, сода, аслӣ, гушна, меъмор, муховара, санбӯса, сардоба, сахн, сиёҳпир, тавҷех, танзим, ҳасорат, ҳазл, мисол, танқис.

ЖИВЫЕ ЗНАЧЕНИЯ МЕРТВЫХ СЛОВ (ЗАБЫТЫХ СЛОВ)

Каждый таджик знает какое значение представляет М. Айни для общества таджиков. Его роль особенно в области литературы и культуры чрезвычайно велика.

Автор настоящей статьи постарається показать каком природным даром и искусством выбора слов обладает С. Айни при составление своего толкового словаря, являющимся самой кропотливой и трудоёкой работой. Согласно автору статьи Устод Айни составлением своего «Краткого толкового словаря таджикского литературного языка» проявил высшее свое качество как лексиколога и непревзойденного мастера поэтического слова, показов тем самым себя как наилучшего знатока живого обиходного языка.

Ключевые слова: слово, каким образом, простой, настоящий, ненасытный, зодчий, диалог, прижок, погреб, площадь, старик, толкование, систематизация, ущерб, шутка, аналогия, уменьшение.

THE LIVELY MEANING OF THE UNUSABLE (DEADLY) WORDS

Every Tajik person knows that Ustod Ayni had done many special things and also put his great role on many spheres of social life. Particulary Ustod's serverces, which have significant ideas, are very important in literature and culture. The author of this article tried to research Ustod's achieves in culturology, which are known as the literal difficulties and unpatienable. Ustod Ayni sowed his force and high quality of linguastics in the “Detailed dictionary Tajik literal language” and always mentioned the lively words of the language.

Keywords: word, side, simple, original, hungry, art, struggle, patty pastry (sanbusa), sardoba (kind of meal), area, control, prejudice, anecdote, castle, fighting, foal colt, pleasure, earning, example, remission .

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуҷамол Ҳасанов - профессор, мудири кафедраи забони тоҷикии ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров, доктори илмҳои филологӣ.

Сведения об авторе: Абдуджамал Ҳасанов - профессор, заведующий кафедры таджикского языка ХГУ имени академика Б. Гафурова, доктор филологических наук.

Information about the author: Abdujamol Hasanov - professor, Head of the Tajik language Department Kujand State University by name academician B. Gafurov, Doctor of Philology Sciences.

УДК:891.550.092+491.550

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОГО И ГРАММАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРОСТРАНСТВЕННЫХ-ВРЕМЕННЫХ ПРЕДЛОГОВ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКОВ (на базе шугнанского, немецкого и таджикского)

*Мамадасланов Мамадсаид Саидасланович
Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева*

Выражение пространственно-временны предлогов и послелогов шугнанского языка стало объектом сопоставительной типологии в соотношении с немецким и таджикским языками в нашей работе.

Как известно, никакой язык не даётся так легко, как родной, и так трудно, как иностранный язык. Причин этому много, а секрет один: язык нужно любить, его нужно лелеять, ухаживать за ним, не забывать о нем ни на минуту, дарить ему свое время, внимание и силы: духовные и физические. И тогда он ответит вам взаимностью, откроет свою душу и удивительный волшебный мир своего народа и своей страны. Он подарит нам те богатые профессиональные, интеллектуальные и духовные возможности, которые скрыты в этом подарке. Мы станем другими людьми, потому что сможем лучше понять себя, свой родной язык, свою культуру, свой народ и весь мир. Проблема различных типов отношений между языками тесно связана с лексическими и грамматическими единицами языков и является

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

одним из существенных аспектов лингвистической типологии и сопоставительного языкознания. Классификация всех видов лексических и грамматических соответствий между языками, отражающая три основных случая: полное соответствие, частичное соответствие и отсутствие соответствия - это основная задача сопоставительного языкознания. Основными приёмами методики сопоставительного исследования признаются: 1) сопоставление в них соотносительных [параллельных или частично параллельных] предложений, словосочетаний, отдельных словоформ, не связанных смысловой общностью составляющих их лексических единиц [имеем в виду падежные, предложные и послеложные словоформы], 2) сопоставление предложений, словосочетаний, слов на материале перевода с одного языка на другой. Проблематика сопоставления более трёх языков широко обсуждается в научной литературе последних лет, при этом наблюдается смещение акцентов, в принципе согласующееся с динамикой общенаучных подходов к описанию работы языкового речевого механизма человека.

Исследование проводится на материале шугнанского, немецкого и таджикского языков, имевших родства в далеком прошлом и развивших аналитический строй, хотя достаточно отличаются друг от друга, что весьма существенно для их типологической характеристики. Изучением пространственно-временных предлогов занимались и занимаются огромное количество лингвистов, как в отечественной, так и в зарубежной лингвистике, немало работ было посвящено сопоставительной типологии пространственно-временных предлогов в разноструктурных языках, в том числе шугнанского и немецкого языка с другими языками. Сопоставительное исследование разно системных языков открывает в языкознании широкие теоретические горизонты для решения многих малоисследованных вопросов общего и частного языкознания. Оно является одним из необходимых условий для тесной связи теории и практики в процессе исследования и изучения различных языков. Именно оно должно служить лингвистической основой для иссекаемых языков, для методики преподавания живого языка, теории и практики перевода, для составления словарей, учебников и. др.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Пространство и время, как основные формы бытия, в которых существует объективный мир, находят выражение в составе и структуре всех языков. Пространственные и временные отношения передаются и лексическими и грамматическими средствами. Одним из грамматических средств, служащих для выражения пространственных отношений, в немецком, шугнанском и таджикском языках являются предлоги. Однако в употреблении предлогов в этом языке есть существенные различия, объясняющиеся различиями в типологической структуре этого языка. Предлоги являются одним из тех языковых средств, с помощью которых категории пространства, времени, причины, цели и другие получают в системе сопоставленного языка немецкого языка наиболее яркое и четкое выражение.

Предложные обороты являются почти неизбежным элементом огромного числа предложений, немецкого языка. Предлоги в любом из индоевропейских языков являются словами, которые не только указывают на наличие известных отношений между «зnamенательными» словами в предложении, но и при помощи своих значений раскрывают и уточняют содержание и характер этих отношений. «Роль предлога не исчерпывается формальной синтаксической функцией указывания, какое слово грамматически подчинено другому. Очень велика семантическая роль предлога, сообщающегоциальному словосочетанию (а через него и всему предложению) свое значение, которое конкретизирует и обогащает отношения «зnamенательных» слов между собою». В шугнанском языке основных ареалы предлогов, которые указывают, раскрывают и уточняют содержание и характер этих отношений в пространственном и во временном отношениях являются следующие: az/as, ar, tar, pi, pis. Обычно определения предлога ограничиваются указанием на то, что предлог передает отношения между «зnamенательными» словами или управляет стоящим после предлога именем.

Наличие лексических значений у предлогов практически подтверждается. Это можно увидеть, пользуясь хотя бы методом подстановки разных лексических единиц либо существительное, местоимение, прилагательное или глагола, но предлог в одно и

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

те же предложение изменяет значение в одном и том же предложении. Шугн. Ju γidā az awtōbus **zibō [piro, palə]** pi wam γāc nūšč, ja γāce wi wint-xu **tar** pali tōyd // Der Jung stand hinter dem Bus, wartete auf jenes Mädchen aber das Mädchen sah ihn und ging in die seite // Писарбача аз ақиби автобус истода дұхтарақе интизор буд, вақте ки дұхтарақ ўро дид ба тарағи дигар рафт - “Мальчик стоял за автобусом, ожидая девушку, а девушка видя его ушла в сторону”. Или, употребление одно и той же предлога в разных действиях в пространстве во всех отношениях: ar kōr / pi kōr / tar kōr - “На работе” (местонахождение объекта в пространстве либо в низу, либо на верху или в сторону). Шугн. Нем. Kitōb sitōl-tīrtə / Das Buch ist auf dem Tisch / Китоб болои миз аст -“Книга на столе.” Kitōb sitōl-tir-tə ribūjın / Das Buch liegt auf dem Tisch / Китоб болои миз монда шудаст - “Книга лежит на столе.” Wuz Kitōb sitōl-tir-tə ribiyum / Ich lege das Buch auf dem Tisch / Ман китобро болои миз гузоштам - “Я положу книгу на столе”. Čōrik az mōšīn pīrō wirūvј / Der Mann steht vor dem Auto / Марде аз пеши мошин истодаст - “Мужчина стоит перед машиной.” Der Jung steht neben den Mann - “Мальчик стоит рядом с мужчиной” таджик. Аз пеши хонаи мо театр соҳтанд ва аз палуи театр майдончаи варзиширо низ соҳтанианд - “С переда нашего дома построили театр, а рядом с ней оказывается строят спорт площадка.” Из этих примеров видно, что в каждой паре предложений смысл коренным образом меняется исключительно в зависимости от того, как, где, когда и с какой целью, какой предлог мы подставляем. Предлоги, выражающие пространственные отношения (их называют еще предлогами пликативными, от латинского *localis* — местный), это такие предлоги, которые указывают на сферу действий того или иного предмета, т. е. на какие-либо определенные пространственные пределы, где происходит действие.

Эти предлоги представляются в языке наиболее ясными и четкими по своей семантике и грамматической функции. Хотя они не выполняют самостоятельную функцию членов предложения, но фигурируют в предложении как значимые компоненты членов предложения. Такие предлоги своими значениями привносят в высказывание настолько важный

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

смысл, что оно иногда определяет конечный смысл всего высказывания. Так, например, шугн. **tar** čid garm-ātā **tar** vaј šitō - “В доме тепло, а на улице холодно.” Wuzum **na** dünd sēr-ata **na** dünd maъzünj - “Я ни очень сыт, но и ни голоден.” Wad-ēn arjōr-**av** tixīrm sat: yilāv-ēn **ar** tagov-āj, yilāv-ēn **tar** palə-yaj- ata wad yilavga-yen **pa** tar-aj (**pi** tūr-āj) tōyd- “Они разошлись в разных стороны: некоторые ушли внизу, другие в сторону, а некоторые из них ушли вверху.” Нем. Der Junge geht **nach** oder **vor** ihnen - “Мальчик шёл позади или впереди него.” **Beiderseits** des Flusses wachsen schöne Bäume, aber **diesseits** der Grenze verläuft die Strasse - “По обоим сторонам реки растут прекрасные деревья, но по эту сторону границы проходит улица”, таджик. **Қад-қади** хиёбони сардафтари адабиёти классикии тоҷик А. Рӯдакӣ ҳаргуна гулҳои хушрӯю рангоранг рӯида истодаанд.

Большинство предлогов с пространственным значением способно сочетаться почти с любым словом одного семантического ряда (например, с глаголами движения, падения, проникновения и т. п. или существительными, обозначающими предметы разрядов: занятий, пространства, чувств и др.). Поэтому, например, предлоги *in* и *an* могут сочетаться со следующими и им подобными словами: Шугн. *ar sandūq ribə!* - “Положи в сундуке!”, *ri dišid sifān!* - “Поднимись на крышу!”, *tar čid dēd!*- “Заходи в дом”: Нем. *lege in die Mappe!* - “Положи в сумку!”, *an der Vorlesung sitzen*- “Сидеть на лекции”, *lege auf dem Tisch!*- “Положи на стол!”, *stelle in die Schrank!*- “Положи в шкафу!”. Тадж. *Az xona baro!* - “Выходи из дома!”, *ba kучо рафта истодай?* - “Куда идёш?” Онҳо дар маҷlis ҳастанд- “Они на собрание” и т. п. Причем предлоги меняют оттенки значений в зависимости от того, со словами какого значения этих слов и по какому направлению употреблялся в предложение.

Наиболее ярко пространственное значение предлога проявляется в сочетании с существительными, обозначающими предметы. Die Sache befinden sich **in** die Zimmer, auf dem Schrank, unter den Soffa, aus der Schachtel- “Вещи находятся в комнате, на столе, под диваном, из ящика.” Шугн. *Mu wiҳiзēn xikarēt!* Wādēn yō ar mu jēbak, yō ri marzā, yō-yēn **tar** ſifanēr ar mu kastūn jēbak- “Ищите мои ключи! Они находятся либо в кармане моего брюки, либо на полке или в шкафу в кармане моего костюма” -

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

или какие-либо объемные или линейные пространственные пределы (in die Wohnung- “В квартире”, auf die Erde- “На земле”, unter dem Haus- “Под домом”, durch die Strasse- “По улице”. Ar xъна- “В доме”, tar mam dinyō čis - “Посмотри на этот Мир!”, ri ösmün čis! -“Посмотри в небе!”

В сочетаниях предлогов с существительными, обозначающими область, сферу проявления действия, состояния, или признака уже не выражаются собственно-пространственные значения, хотя эти сочетания и отвечают на вопросы wohin? was? Это выражение пространственных отношений вторичного плана, которые можно назвать пространственными лишь условно. Они возникали как переосмысление первичных пространственных значений. В сочетаниях типа шугн. tar wēv xēz sa! ar wēv-xēz sa!, pi wēv-xēs sa! – “Подойди (спусти, подними) к ним!” Нем. komm zu ihm! - “Подойди к ним!” Gehn Sie bitte in den Gärten! - “Пожалуйста, идите в саду!” таджик. Ман ба пеши шумо меоям – “Я приду к вам”; Бачаҳо дар назди муаллми худ чамъ омаданд

Мы также усматриваем пространственные значения, хотя здесь они передаются одновременно с указанием на цели действий и отношения людей и по сравнению с основными значениями, пространственными, отступают на второй план. Предлоги с пространственным значением употребляются не только для выражения конкретных понятий пространства. На основе употребления предлогов в пространственном значении развилось также их употребление для выражения более абстрактных понятий, связанных, например, со сферой общественной и психической деятельности человека и целым рядом других явлений. При выделении пространственных значений первообразных предлогов немецкого, простые предлоги в шугнанского и таджикского языках мы придерживаемся определенного критерия. Этот критерий заключается в следующем: - предложно - именное сочетание должно отвечать на один из вопросов: Wo? где? или woher? откуда? - предлог + имя должно сочетаться с глаголами пребывания, движения с более или менее конкретным значением. В немецком языке наиболее конкретные из них которые сочетаются со следующими парами глаголами являются

предлоги требующие Akkusativ—предлог ab- “за, по”- указание на количество, число цену “abkommen- “Со следующего”—abkommende Montag – “Со следующего понедельника”; zwei Briefmarken ab 90 Pfennig- “Две почтовые марки за/по 90 пфеннигов”; предлог bis-до; **a)** при обозначении времени: Bis Mai wird das Haus fertig sein – “До мая дом будет готов.” **б)** при обозначении места: Bis Munchen fahre ich mit dem Auto- “До Мюнхена я поеду на машине.” **в)** в формулах прощания/ при расставании: bis bald / morgen / später/ Montag / nächste Woche-“До скорого свидания/ до завтра / пока /до понедельника /до следующей недели!”: **с)** при указании числа, количества (часто с частицей zu): Er ist bis 17 Uhr hier – “До 17 часов он будет здесь.” Ich zahle bis zu 200 Mark, nicht mehr – “Я согласен платить до 200 марок, но не больше.”

В шугнанском языке на такие типы предложений можно образовать предложение по-разному структуру которые указывают на направление и определяют время используется предлоги вместе с послелогами. Az dam yiga hafta- (y)and-ir xu kōg sar kinam- “Со следующие неделю мы приступим на работу.” azúd-and **to tar** Uš-am bayela aray ruz-tə frípt – “Пока отсюда до самого Оша мы с трудом за три дня доехали.” Arcúnd-**am** pünd-tə ca wirōvd, na **as tir** mōšin naχjid-at na **az tagōv-xu**, voyam **tar** xu čadēn gaxt čūd – “Сколько время постояли на дороге ни одного машина не проехала ни с верху и ни снизу, и мы обратно вернулись по домам.” Нем. **Von der Brücke ab** sind es noch 3 Kilometer **bis zum** nächsten Dorf- “От моста до ближайшей деревни ещё три километра.” **Von hier an** sind es nur noch 100 Meter **bis zum** Bahnhof- “Отсюда до вокзала ещё только 100 метров”

В немецком языке предлог bis может взаимодействовать с другими предлогами. В таких случаях второй предлог определяет падежную форму. Например, **a)** bis + Präposition mit Akkusativ: Er stand **bis an** die Knie **im** Wasser. “Он стоял до колена в воде.” **Bis auf** drei haben alle Studenten die Prufung bestanden-“За исключением трёх студентов, все остальные сдали экзамены.” Die Temperatur erreichte bis zu 40* C im Schatten-“Температура поднялась до 40 градусов Цельзия в тени.” Шугн. **”To soatə 3-rata wuz tar tama xēz xu firərum-xu badam yakjō-yav tōyd** – “До 3-х часов я к вам добираюсь, и тогда все вместо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

поедем.” Bidunə [ba-γayr- az] γacēn maš bačgalāta fukav tar subōtnik sawam- “ За исключением девочки, мы все мальчики поедем на субботник.” Ба гайр аз беморон дигарон ба пахтаний мераванд- “За исключением больных остальные идут на сбор урожая хлопок.” 6) bis + Präposition mit Dativ: Wie weit ist es bis nach Innsbruck? - “Как далеко до Инсбрука?” Bis vor einem Jahr war sie ganz gesund – “Ещё год тому назад она была совершенно здоровая.” Ich begleite dich bis zum Bahnhof – “Я провожу тебя до вокзала.” Шугн. yi sol **tar piro** ju čoric sof soxtat salūmat vud – “Ещё год тому назад тот мужчина был совершенно здоров.” Yu to xāb- есə xəyd – “Он занимался до ночи.” Tar kancērt to oxirūn-ec ѡjou navud – “Все места (до последнего места) в театре были заняты.”

Прежде чем перейти к анализу отдельных значений предлогов, необходимо коротко остановиться на различии в системе немецких предложно-именных сочетаний. В чем же состоит это различие? 1). Количество локативы первообразных предлогов немецкого языка более чем второе превышает количество, таких же предлогов имеются в шугнанском и таджикском языках, но они не очень продуктивны. 2). В немецком языке, где нет склонения имен существительных предлоги сочетаются с падежными формами, а в шугнанском и таджикском языках предлоги и послелоги сочетаются с именем существительным в неизменяемой форме. Gehe in die Bibliothek- “Иду в библиотеке”, in das Lehrerszimmer- “В учительская”, aus Polen- “Из Польша”, aus der Schule- “Из школы”, aus Liebe- “Из любви”, aus Beton- “Из цемента” и т. п.). Шугни., tar lafka sam- “Иду в магазине” (предлог tar- указывает на направление действие) mu virōd tar čid nūšč- “Мой брат сидит дома” (предлог tar- в этом ситуации указывает на местонахождения или расположения предмета); az qışlōq-um sōf naw yat- “только что приехал из кишлака”; yam mu pulk as pulōd- and čūyjin- “это, мой кувалд сделано из стали”. 3). Немецкий язык, потеряв еще в глубокой древности два латинские падежные формы (ablativ und vocativ –(творительное и предложное падежи), передают, в основном, те же значения, которые действие выражаются форме в предложный падеж. Например, Ich spreche mit dem Lehrer – “я разговариваю с учителем”; Die Kinder spielen mit einander - ?Дети играют друг с другом”; die Studenten diskutieren über ihre

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

neue Probleme- “Студенты обсуждают своих новые проблемы”; поэтому, предлоги **in** и **an** могут сочетаться со следующими и им подобными словами в шугнанском языке: Ar sandūq ribə!- “Положи в сундуке!”, pi dišid sifān! - “Поднимись на крышу!”, tar čid dēd!- “Заходи в дом”: Нем. lege in die Mappe!- “Положи в сумку!”, an der Vorlesung sitzen- “Сидет на лекции”, lege auf dem Tisch!- “Положи на стол!”, stelle in die Schrank!- “Положи в шкафу!”. Тадж. Аз хона баро! - “Выйди из дома!”, ба қучо рафта истодай? - “Куда идёшь?” Онхо дар маҷлис ҳастанд- “Они на собрание” и т. п.

Причем предлоги меняют оттенки значений в зависимости от того, со словами какого значения этих слов и по какому направлению употреблялся в предложение. Наиболее ярко пространственное значение предлога проявляется в сочетании с существительными, обозначающими предметы, например. Die Sache befinden sich in die Zimmer, auf dem Schrank, unter den Soffa, aus der Schachtel- “Вещи находятся в комнате, на столе, под диваном, из ящика.” Шугн. Mu wiħīzēn xi karēt! Wādēn yō ar mu kastūn jēbak, yō pi marzā, yō-yēn tar šifanēr - “Ищите мои ключи! Они находятся либо в кармане моего костюма, либо на полке или в шкафу” - или какие-либо объемные или линейные пространственные пределы (in die Wohnung- “В квартире”, auf die Erde- “На земле”, unter dem Haus- “Под домом”, durch die Strasse- “По улице”; Шугн. Ar xūna- “В доме”, tar mam dinyō čis! “Посмотри на этот Мир!”, pi ḥosmūn čis! “Посмотри в небе!”

В сочетаниях предлогов с существительными, обозначающими область, сферу проявления действия, состояния, или признака уже не выражаются собственно-пространственные значения, хотя эти сочетания и отвечают на вопросы *wohin? was?* Это выражение пространственных отношений вторичного плана, которые можно назвать пространственными лишь условно. Они возникали как переосмысление первичных пространственных значений. В сочетаниях типа шугн. tar wēv xēz sa! ar wēv-xēz sa! pi wēv-xēs sa! – “Подойди (спусти, подними) к ним!” Нем. Komm zu ihm! - “Подойди к ним!” Gehen Sie bitte in den Garten! -“Пожалуйста, идите в саду!”

Мы также усматриваем пространственные значения, хотя здесь они передаются одновременно с указанием на цели действий и отношения людей и по сравнению с основными

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

значениями, пространственными, отступают на второй план. Таким образом, предлоги с пространственным значением употребляются по правилам их сочетаемости со «зnamенательными» словами, и в каждом случае для выяснения значения предлога необходим учет значений этих знаменательных слов. Предлоги с пространственным значением употребляются не только для выражения конкретных понятий пространства.

При выделении пространственных значений первообразных предлогов немецкого, простые предлоги в шугнанского и таджикского языках мы придерживаемся определенного критерия. Этот критерий заключается в следующем; предложно-имменное сочетание должно отвечать на один из вопросов: Wo? где? или woher? откуда? предлог + имя должно сочетаться с глаголами пребывания, движения с более или менее конкретным значением. Например, в немецком языке наиболее конкретные из них которые сочетаются со следующими парами глаголами являются предлоги требующие Akkusativ— предлог ab- “за, по”- указание на количество, число, цену “abkommen- “со следующего”- abkommende Montag – “со следующего понедельника”; zwei Briefmarken ab 90 Pfennig- “Две почтовые марки за/по 90 пфеннигов”; предлог bis-до; а) при обозначении времени: Bis Mai wird das Haus fertig sein – “До мая дом будет готов.” б) при обозначении места: Bis Munchen fahre ich mit dem Auto- “До Мюнхена я поеду на машине.” в) в формулах прощания/ при расставании: bis bald / morgen/ später/ Montag/ nächste Woche- “До скорого свидания/ до завтра /пока /до понедельника /до следующей недели!”: г) при указании числа, количества (часто с частицей zu): Er ist bis 17 Uhr hier – “До 17 часов он будет здесь.” Ich zähle bis zu 200 Mark, nicht mehr – “Я согласен платить до 200 марок, но не больше.”

В шугнанском языке на таких типах предложений можно образовать предложение по-разному структуру которые указывают на направление и определяют время используется предлоги вместе с послелогами. Например, Arcünd-am pünd-tə ca wirōvd, na as tir mōšin naṣjid-at na az tagōv-xu, voyam tar xu čadēn gaxt čūd – “Сколка время постояли на дороге ни одного машина не проехала ни с верху и ни снизу, и мы обратно вернулись по домам.” Von der Brücke ab sind es noch 3 Kilometer bis zum

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

nächsten Dorf- “От моста до ближайшей деревни ещё три километра“.

В немецком языке предлог **bis** может взаимодействовать с другими предлогами. В таких случаях второй предлог определяет падежную форму. Например, а) bis + Präposition mit Akkusativ: Er stand **bis an** die Knie **im** Wasser. “Он стоял до колена в воде.” **Bis auf** drei haben alle Studenten die Prufung bestanden. “За исключением трёх студентов, все остальные сдали экзамены.” Die Temperatur erreichte **bis zu** 40* C im Schatten. “Температура поднялась до 40 градусов Цельсия в тени. Шугн. **To rayis yatō-wardum fukav kōr tayōr cūd-** “До перехода председателя я закончил всю работу.”

Литература:

1. Бахтибеков Т. К. Грам. шугнанского языка. /Т. К. Бахтибеков.- Душанбе, Ирфон, 1979, - 152 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972, - 614с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. / В. В. Виноградов.- М.: Наука, 1975. – 599с.
4. Зарубин И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. / И. И. Зарубин. - Л., 1937. - 346 с.
5. Карамшоев Д. Баджувский диалект. А. Н. Тадж. ССР./ Д. Карамшоев. – Душанбе, 1963. - 374 с.
6. Курбанов Х. Рошорвский язык. / Х. Курбанов. - Душанбе: Дониш? 1976. - 290 с.
7. Файзов М. Язык рушанцев Советского Памира / М. Файзов. - Душанбе, 1966. - 278 с.
8. Эдельман Д. И. Шугнано - рушанская языковая группа // Основы иранского языкознания. / Д. И. Эдельман. -М., 1987. - 396 с.
9. Arseneva. M.G. Die Gram. der Deutschen Sprache. - Mannheim.1968. - 288 Seite
10. Der Große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Bibliographisches Institut. –Mannheim, Dudenverlag, 1966. - 774 Seite.

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ЛЕКСИЧЕСКОГО И ГРАММАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА
ПРОСТРАНСТВЕННЫХ–ВРЕМЕННЫХ ПРЕДЛОГОВ В
СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ
(на базе шугнанского, немецкого и таджикского)**

Данная статья строится в плане сопоставительно типологического анализа материала тех языков, в которых предлоги и послелоги относятся к именным формам, и выступают чаще всего в роли не столько послелогов, сколько служебных слов, и указывают на то, что последние когда-то имели в предложении совершенно противоположное назначение тому, присущее служебным словам, в том числе предлога и послелога. При этом автор приводит примеры из шугнанского языка в сравнении с немецким, таджикским и русским языками. По его мнению в шугнанском языке послелог «and» широко употребляется при косвенном дополнении, образует притяжательные формы имен, которые употребляются в функции присоединительного определения (постпозитивного), при опущении определяемого (ранее названного) в самостоятельных (субстантивных) синтаксических позициях.

Ключевые слова: немецкий язык, шугнанский язык, пространство, время, отношение, категория, предложные обороты, пликативный, выражение

**SEMANTIC PECULIARITIES OF LEXICAL AND
GRAMMATICAL ANALYSIS OF SPATIAL – TEMPORAL
PREPOSITIONS IN COMPARED LANGUAGES
(on the bases of Shugnan, German and Tajik languages)**

This work is constructed in terms of comparative typological analysis of the languages in which prepositions and postpositions belong to the nominal forms and they are most often in the role of postpositions is not so much how many official words. And indicates that the latter once had to offer a completely opposite purpose to that which is attached to the official words, including the preposition and the postposition. Refer to the example of the Shugnan language compared to German, Tajik and Russian languages. For example, in the Shugnan language, the postposition “and” widely used indirect

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

addition. Forms possessive forms of names used in a function definition connection (postpositive), with prolapse defined by the (previously named) in the independent (substantive) syntactic positions.

Keywords: German language, Shugnan language, space, time, relation, category, prepositional momentum, Pica tinny, the expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадасламов Мамадсаид Сайдасламович - дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, номзади илми филология, тел.: (+992) 93 555 65 48, e-mail: mamadaslanov @ mail. ru.

Сведения об авторе: Мамадасламов Мамадсаид Сайдасламович – доцент кафедры иностранных языков Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, кандидат филологических наук, тел.: (+992) 93 555 65 48, e-mail: mamadaslanov @ mail. ru

About the author: Mamadaslamov Mamadsaid Saidaslamovich is an associate professor of the Department Foreign Languages at the Khorog State University named after M.Nazarshoev, Candidate of Philology, phone: (+992) 93 555 65 48, e-mail: mamadaslanov @ mail. ru.

УКД 491.55 МАВҶЕИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР ЗАБОНИ ЯГНОБӢ

*Мирзоев Сайфиддин
Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

Феълҳои таркибии номӣ дар захираи лугавии забони ягнобӣ бахши ҷудогонаро ташкил намуда, аз нигоҳи ифодаи маъно аз вожаҳои феълии сода дорои баъзе бартарихо мебошанд. Ин бахши феълҳо аз ҷузъҳои номӣ (аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ) таркиб меёбанд, яъне ба сифати ҷузъи феълий бештар феълҳои кӯмакии ягнобӣ ва вожаҳои номии ягнобӣ, шуморе бо вожаҳои тоҷикӣ, туркӣ, русӣ омада метавонанд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Дар сохтани феълҳои таркибӣ нақши ҳамаи феълҳо албатта, яксон нест. Дар маводи мавҷудаи дар ихтиёрдоштаи мо беш аз 760 феъл дар сурат баҳшидани феълҳои таркибӣ ба мушоҳидат мерасад, ки маъмултарини онҳо **karak** «кардан», **viyak** «шудан», **tafarak//tifarak** «додан, супоридан», **xwarak** «хурдан», **nosak** «гирифтан» ва гайраҳо мебошанд.

Аз байни ин феълҳои **karak** ва **viyak** дар сохтани феълҳои таркибии номӣ мавқеи маҳсус доранд. Чунки бо ёрии феъли **karak** аз хиссаҳои номии нутқ бештар тарзи фоили феъл, бо ёрии феъли **viyak** бошад тарзи мағбули феъл сохта мешавад.

Бояд зикр кард, ки баҳши феълҳои таркибии номӣ ҳам яке аз қисматҳои бузурги луғоту истилоҳоти забони яғнобиро ташкил медиҳанд ва ин масъала низ аз ҷониби донишмандони пешини яғнобишинос ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Феълҳои таркибии номӣ якҷоя бо феълҳои содаи забони яғнобӣ бори нахуст аз ҷониби Е. де-Үйфалви ҷамъоварӣ шудааст. Донишманди олмонӣ Юнкер маводи гирдовардаи Е. де-Үйфалвиро дар мавриди забони яғнобӣ, ки дар “Revue de philology et d'ethnographie” (Bd 111, 1877, 278-282) ба табъ расида буд, бори дигар ҳамчун намуна соли 1930 дар китоби *Arische Forschungen Yagnobi – Studien* [9, 12-16]. Ин мавод то андозае аз рӯи маъно гурӯҳбандӣ шуда, дар рӯ ба рӯи ҳар вожаи яғнобӣ муодили тоҷикии онҳо оварда шудааст. Аз 70 феъли аз маводи Үйфалви чопкардаи Юнкер 44-тоаш феъли сода буда, 26-тои он феълҳои таркибии номӣ мебошанд. Юнкер номгӯи феълҳои таркибиро бо тарҷумай забони немисӣ ва зикри баробарии тоҷикии онҳо оварда аст. Аз 26 феъли таркибии номӣ танҳо дар ҷор феъл ҷузъи номӣ вожаҳои яғнобӣ буда, дигар ҳама ҷузъҳои номӣ қалимаҳои тоҷикӣ мебошанд. Дар ин маводи гирдоварда ба ҳайси ҷузъи ёвар бештар феълҳои **karak** «кардан», **tirak** «рафтан», **xašak** «кашидан», **nosak** «гирифтан», **dehak** «задан», **viyak** «шудан» истифода шудаанд. Бояд тазаккур дод, ки дар бештари овонавишти ҷузъҳои номӣ ва феълӣ иштибоҳҳо ҷой доранд. Ба таври намуна: **vuda xašaki** бар ивази **vud-i xašak** “бӯй кашидан, бӯидан”, **Šukni dahi** шакли саҳеҳаш **Šuk-i nidak** “хомӯш нишастан”, **sarosim vuaki** гунаи дурусташ **sarosema-i viyak** «саросема шудан» ва монанди инҳо. Аз маводи чопкардаи

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Юнкер чунин ба мушоҳид мерасад, ки дар охири шакли ҳама феълҳои таркибӣ садоноки “ї” афзуда шудааст ва он анҷомаи масдар намебошад. Ин шакл танҳо маҳсуси матн (ҷумла) буда, дар конструксияи синтаксисии бо пайвандакҳои таркибии ифодакунандай замон истифода мешавад: **Tirak-i waxt-is** “дар вақти рафтанаш”; **Man žuta žoyak-i a-šaw.** – “Писари ман ба (барои) хондан рафт”.

Ҳамчунин дар ташрех ва овонавишти ҷанде аз феълҳо иштибоҳ ба назар мерасад. Муаллиф ба иллати хуб дарк накардани вижагиҳои забони яғнобӣ дар овонавишти феълҳо шаклҳои сунъиро, ки маҳсуси забони яғнобӣ нестанд, ҳамчун қолабҳои мутароҷ пешниҳод менамояд. Ба таври мисол: **dougga karaki** муодили тоҷикӣ **dougga kardan**, **nizog-karaki** муодили тоҷикӣ **nizog kardan**, **mon-karaki** муодили тоҷикӣ **mondan**, **mona-tiraki** муодили тоҷикӣ **mondan**, **parra-tiraki** муодили тоҷикӣ **parridan** [9, 13].

Инчунин муаллиф дар овардани ҷанде аз феълҳои таркибӣ бо ёварҳои гуногун низ ба иштибоҳ роҳ додааст. Вай ҷанде аз феълҳои ёварро ба таври ғалат ба ҷузъҳои номӣ замима менамояд, ҳолон ки аз нигоҳи дастури (саффи) забони яғнобӣ чунин қолабҳо вуҷуд надоранд. Барои мисол: **šukni dahi** бар ивази **šuk-i viyak** “хомӯш шудан”, **mon karak-i** бар ивази **munak** “монданб иҷозат додан”, **mona-tiraki** бар ивази **munak tirak** “монда рафтан” (ҳамон ҷо).

Аз ин мисолҳои оварда феъли **mon-karaki** феъли таркибӣ набуда, ба бахши феълҳои сода тааллук дорад, ки шакли дурусташ **munak** мебошад.

Бо вуҷуди ин ҳама маводи гирдовардаи муҳаққиқ дар таърихи омӯзиши грамматикаи забони яғнобӣ, бавижана бахши феъл, ҳамчун нахустин манбаи ҳаттӣ то имрӯз дорои арзиши хос аст.

Мо дар ҷадвал маводи феълҳои таркибири оварда, шакли дурусти онҳоро низ нишон медиҳем, ки ин албатта, барои муҳаққиқин аҳамияти муҳими илмӣ дорад.

№	олмонӣ	яғнобӣ	шакли саҳехи феълҳо	тоҷикӣ
1	beten	dougga-karäki	?	dougga-kardan
2	sündigen	gunoh-karäki	gunoh-i karak	gunoh kardan
3	verzeihen	afu-karäki	?	afu kardan

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

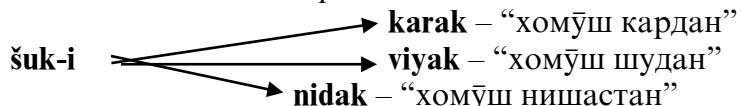
4	befrieden	očti-karäki	ošti-yi karak	ošti kardan
5	sich zanken schelten	nizog-karäki	?	nisog kardan
6	bleiben	mon-karäki	munak	mondan
7	lassen	monä-tiräki	munak tirak	mondan (monda raftan)
8	fliegen	parra-tiräki	?	parridan
9	sich schnauben	fis-karäki	nes-i takonak	fis kardan (binī afšondan)
10	spucken	tufi-karäki	tuf-i karak	tuf kardan
11	reinigen	pokiz-karäki	toza-i karak	pokiz-kardan (toza kardan)
12	rauchen	člim-xašaki	čilim-i xašak	člim-kardan (čilim kašidan)
13	fühlen	vudä-xašaki	vud-i xašak	bui kardan
14	atmen	dämi-nosäki	dam-i nosak	damidan (dam giriftan)
15	küssen	musi-karäki	mus-i karak	muč-kardan (būsidan)
16	schlingen	kčok-nosäki	qučoq-i nosak kipas-l nosak	kčok-kardan (ba oyūš giriftan)
17	drücken	ziči-karäki	zič-i karak	zič kardan
18	sprechen	gab-dihaki	gap-i dehak	gap zadan
19	schweigen	sukni dähi	šuk-i viyak	xomūš šudan
20	sich beeilen	sarosim vuaki	sarosema-i viyak	sarosema šudan
21	leiden	sabr-karäki	sabr-i karak	sabr kardan
22	pfeifen	xuštak-xošaki (xašaki)	huštak-i xašak	huštak kašidan
23	sägen	arra- xašaki	arra-i karak arra-i xašak	arra kardan, arra kašidan
24	krank sein	kasal vuaki	kasal-i viyak	kasal budan (bemor šudan)
25	geheilt werden	selemat vuaki	sahat-i viyak	sihat šudan
26	sich vereinigen	jangaki, jamg- šudan	jang-i karak, jang-i viyak	jang kardan, jang šudan

Пажӯҳиши бахши феълҳои таркибии номӣ аз нуқтаи назари А.Л. Хромов низ берун намондааст. Ӯ ба ин масъала таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, дар китоби «Ягнобский язык» мавзӯи номбурдаро ба таври ичмолӣ баррасӣ карда, танҳо чанд мисоле овардааст. А.Л. Хромов роҷеъ ба ин масъала чунин ибрози андеша намондааст: **«Сложные глаголы как в таджикском языке, образуются сочетанием существительного с глаголом. В таких сочетаниях наиболее употребительны следующие глаголы: *kun* – «делать», *vu* – «делаться», *dih* - «быть», *dor* - «держать», *tifar* - «давать», *nos* – «брать», *xaš* – «тащить» [7, 96]».**

Муҳаққиқ бо ин феълҳо як ё ду мисолӣ овардааст, ки бархе аз онҳо ба таври иштибоҳ ба қайд гирифта шудааст. Масалан, бо феъли **dih** (шакли дурусташ **deh**) шоҳиде бо **qurt dih** ба маъни «глотать» овардааст, ки дар забони яғнобӣ чунин шакл саҳех нест. Мушаххастар карда гӯем, вожай **qurt** бо феъли **dehak** корбаст намешавад. Дар яғнобӣ калимаи **qurt** танҳо бо феъли **karak** истифода мешавад: **qurt-i karak** ба маъни «қурт кардан, фурӯ бурдан», ки сурати содаи он **qurtonak** ё **qurtunak** мебошад.

Ё ин ки ӯ дар ҷои дигар **kipaš nos**-ро меоварад, ки ин шакл низ саҳех нест. Шакли дурусти ин феъли таркибӣ **kipaš-i nosak//karaš-i nosak** «ба бағал (оғӯш) гирифтан - обнимать» аст.

Инчунин феъли таркибии **šuk ūr**-ро А.Л. Хромов ба маъни «молчать» шарҳ додааст, ки комилан ғалат аст. Истифодаи вожай **šuk** «хомӯш» бо феъли **ūr** (**ūrak**) «овардан-приносить» дар забони яғнобӣ маъмул нест. Ин вожа танҳо бо феълҳои **karak**, **viyak**, **nidak** метавонад истифода шавад:

Šuk-i viyak “хомӯш шудан, бесадо шудан”: **Šuk vi-s, na-vot, čak-mox dor-ošt.** – “Хомӯш шавед (=бошед), набошад, дастгирамон мекунанд”.

Чузъи аввал, яъне вожай **šuk** «хомӯш» дар бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ низ ба сурати **šok** ба маъни «хомӯш» истифода мешавад. Вожай **šuk**-ро муҳаққиқон дар забони яғнобӣ ва гӯйишҳои забони тоҷикӣ бозмондаи сӯғдии **šwk//šuq [šuk]**, ки дорои маъни «хомӯш, бидуни калом, бесадо» будааст, донистаанд [8, 93-52; 6, 109].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

М.Н. Боголюбов низ ба таърихи пайдоиши ин вожа мароқ зохир намуда, бунёди онро дар мисоли сүфдӣ ва эронии бостони ***asrauka** мешуморад [2, 111-113].

М.Н. Абаев вожай мавриди андешаро ба бахши он вожаҳое ворид менамояд, ки таърихи интишори онҳо дар гурӯҳи забонҳои эронӣ ва туркӣ муштарак буда, дорои бунёди куҳан мебошад [1, 111-173]. Вожай **šuk** ба калимаҳои сакоии **pasus** ба маънои «сокит шудан, хомӯш шудан», сүфдии **swk** «хомӯш, бекалом, сокит», ягнобии **šuk** «хомӯш», осетинии **sūs, sōs** «хомӯший» ва туркии **sūs** «хомӯш», **sük** «бесадо» муқоиса гардидааст.

Чуноне аз гунаҳои туркии мавриди пажӯҳиш ба назар мерасад, ин вожа ба шаклҳои забони осетинӣ бештар наздиқӣ ва ё монанд мебошад. Бинобар ҳамин эҳтимол меравад ин калима ба забони туркӣ аз забонҳои сүфдӣ ва ё сакоӣ доҳил шуда бошад.

Чуноне қаблан гуфта будем, дар забони ягнобӣ вожай **šuk** бештар бо феълҳои **karak, viyak, nidak** таркибҳои феълӣ месозад, ки маъноҳои риоя кардани хомӯширо ифода менамоянд:

а) **šuk-i karak**: *Žuta-it royak ast, tis šuk-š kun.*- «Писарат гиря кардан дорад, даро сокиташ кун»;

б) **šuk-i viyak**: *Jiji-š a-tifar, šuk a-vi, davaz vi-taš vi-ta.*- «Синааш дод, хомӯш шуд, гурусна монда будааст»;

в) **šuk-i nidak**: *Ax šuk a-nid, gap ne-deh.*- «Вай хомӯш нишааст, гап назад».

Бояд ёдовар шуд, ки «хомӯш кардан» ва «хомӯш шудан» дар забони тоҷикӣ ба гайр аз маънои асосӣ ба маъноҳои хомӯш кардани (шудани) барқ, оташ низ роиҷ аст. Аммо дар забони ягнобӣ феълҳои таркибии **šuk-i karak** ва **šuk-i viyak** танҳо дар мавриди инсон ба кор мераванд.

Феъли таркибии **šuk-i karak** ба гайр аз маънои аслӣ, ба худ маънои маҷозӣ низ қабул кардааст. **Šuk-i karak** ба маънои «куштан, ба қатл расонидан» ҳам мустаъмал аст: **Wo-ošt, ki Sobir-i ako-i šuk-šint ūkta.**- «Мегӯянд, ки бародари Собирро қуштаанд».

Яъне ба қадом маъно кор фармуда шудани ин феъли таркибӣ аз мазмуни матн (чумла) берун меояд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Хамчунин рочеъ ба ин масъала дар рисолаи номзадии муаллифи ин сатрҳо маълумоти муҳтасар ироа шудааст, ки истифодаи маводи он низ аз аҳамият холӣ нест [3, 70-84].

Ҳамин тавр, феълҳои таркибии номӣ як бахши бисёр муҳими лексикаи феъли забони яғнобиро фаро мегиранд. Ин бахши феълҳо ба гумони мо дар муқобили феълҳои сода таърихи қуҳан надоранд. Замони пайдоиши онҳоро ба таври яқин наметавон тасвиб намуд. Аммо ҳамчун падидай нав дар забони яғнобӣ ҳам барои маъноҳои ҷадид ва ҳамчун ҳованди иддае аз феълҳои сода ба кор мераванд. Шаклҳои таркибӣ яке аз равишҳои мувоғик дар ифодаи мазмунҳои нав, баъдан дар забони яғнобӣ ҳеле муттадовил гардиданд. Ин равиш дар соҳтани феълҳо аз роҳи истифодаи ҷузъҳои номии гуногун имкони бештареро дар вожасозии феъл доро мебошад. Усули нигориши ин феълҳо аз нигоҳи соҳтор чуни наст: ҷузъи номӣ ва феъли ёвар.

Ба ҳайси ҷузъи номӣ, ки ҷузъи асосӣ ба ҳисоб меравад, мағфумҳои гуногуни маънӣ ва мушахҳас истифода мешавад. Маҳз ҳамин ҷузъи номӣ бунёди пайдоиши маъниҳои нав гардида ва бо ҳуд феълҳои ёвари мувоғикро қабул мекунад. Замимаи феълҳои ёвар ба ҷузъи номӣ аз нигоҳи маъно ҳамчун таркибҳои фразеологӣ ва ё маҷозӣ маънӣ мешавад. Дар соҳтани феълҳои таркибӣ таносуб миёни ҷузъҳои номӣ ва феълӣ ба таври тасодуф набуда, ҳамчун як робитаи дар бунёд мантиқӣ ба назар мерасад. Ҳамон тавре ки аз маводи гирдомада бармеояд, дар ташкили ин шаклҳо ҷунин феълҳои ёвар ба кор мераванд, ки онҳо дар истеъмол яксон нестанд: **karak** «кардан», **viyak** «шудан, ба анҷом расидан», **nosak** «гирифтан», **dehak** «задан, кӯфтан», **dorak** «доштан», **xwarak** «хӯрдан», **xašak** «кашидан», **vantak** «bastan», **munak** «мондан, иҷозат додан», **šawak** «рафтан», **uxowak** «шикастан», **vidak** «рехтан, андохтан», **penak** «кушодан, боз кардан», **tisak** «даромадан, доҳил шудан, ворид гаштан, қабул шудан», **nīžak** «баромадан, берун омадан» ва монанди инҳо, ки дар соҳтани феълҳои таркибӣ ҳар яке мақоми хоса доранд.

Аз ин феълҳои ёвар дар соҳтани феълҳои таркибии номӣ феълҳои **karak**, **viyak**, **nosak**, **dehak**, **xwarak**, **xašak** ва боз ҷандтои дигар ҳамчун ҷузъҳои мустаъмал ба шумор мераванд, ки ҳар яке ба таври алоҳида мавриди омӯзиш қарор мегирад. Ҳар кадоме

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

аз феълҳои номбурда дар сохтани маъноҳои зиёд ва гуногун нақши вижадоранд.

Гурӯҳи дигари феълҳои ёвар аз қабили феълҳои **vantak**, **munak**, **šawak**, **uxowak**, **vidak**, **penak**, **tisak**, **nižak**, **jaxak**, **tošak**, **diviyak**, **puxsak** ва монанди инҳо дар сохтани иддае аз феълҳои таркибӣ истифода шудаанд, ки дорои ҳам маънои асосӣ ва ҳам маънои маҷозӣ мебошанд. Барои тақвият баҳшидани андешаҳои худ метавон аз чандтои он ба таври намуна ёдовар шуд. Масалан, бо феъли ёвари **xwarak** «хӯрдан»: **γoz – i xwarak** «гурехтан, думро хода кардан»; **šamol-i xwarak** «шамол хӯрдан, сармо хӯрдан»; **čank-i xwarak** – ин феъли таркибӣ ба ду маъно ба кор меравад. Маънои аслии он «чанг хӯрдан, чанголуд шудан» буда, маънои маҷозии он «ба чанг хӯрдан, ба даст афтодан, дастгир шудан» мебошад.

Бо феъли **xašak** «кашидан»: **vud-i xašak** «бӯй кашидан, бӯидан»; **ulujok-i xašak** «уллос кашидан» (дар мавриди гург); **nos-i xašak** «нос кашидан»; **nes-i xašak** «бинӣ кашидан»; **vuz-i xašak** «буз кашидан» (дар мавриди суннати бузкашӣ) ва амсоли инҳо.

Бо феъли ёвари **vantak** «bastan, pӯшиidan»: **γurda-i//yurd-i vantak** ин феъли таркибии номӣ ба маъноҳои а) ҷашм пӯшидан: **γurd-ot-it vant xun-it wor-ci.** – «Ҷашмонатро пӯш, хобат мебарад»; б) мурдан: **Kom mes xast γurda vant-imist.** – «Кадом рӯз аст, ҷашм мепӯшем (=мемурем)»; **dil-i vantak** «дил бастан, одат кардан; дил бохтан, ошиқ шудан» ва монанди инҳо.

Бо феъли **dehak** «задан»: **lakat-i//lakat-i dehak** «лагад задан»; **zamorak-i//zimorak-i dehak** «мағор задан» (дар мавриди нон); **kappi dehak** «ба даҳон партофтсан» (бештар дар мавриди нос) ва ғайра.

Бо феъли **dorak** «доштан»: **γorti dorak** «мувозиб будан, нигоҳ кардан»; **dast-i dorak** «даст доштан; талбидан, гадойӣ кардан»; **rūča-i dorak** «рӯза доштан (= рӯза гирифтсан)» ва монанди инҳо.

Дар маводи гирдовардаи мо беш аз 760 феълҳои таркибии номӣ ба қайд гирифта шудааст, ки беш аз 269 феъли таркибӣ бо ёвари **karak** ва беш аз 192 феъли таркибӣ бо ёвари **viyak** истифода гардидааст. Ин албатта, ҳудуди охирин набуда, балки доираи имкониятҳои васеътареро дар забони яғнобӣ дорад. Чунки феълҳои **karak** ва **viyak** амалу ҳаракати инсонро ифода

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

намуда ва ба он иртибот доранд. Аз ин рӯ, ҳудуди истифодаи феълҳои номбурда нисбати дигар феълҳои ёвар дар сохтани феълҳои таркибӣ васеътар аст.

Ташкили феълҳои таркибии номӣ бо ёварҳои гуногун чунин мебошад:

1.1. Феъли **karak** «кардан». Ин феъл бо исмҳои гуногуни маънӣ ва мушахҳас ба кор рафта ва дорон ду асос мебошад: **kun** ва **kar**. Дар сохтани феълҳои таркибии номӣ асоси **kar** бештар мустаъмал буда, асоси феъли **kun** дар сохтани чанд таркиб ба кор рафтааст. Иллати дар ин таркибҳо омадани асоси **kar** ба гумони мо ба он вобаста аст, ки дар забони ягнобӣ танҳо аз ҳамин асос ташкили масдар сохта мешавад.

Феълҳои таркибии номӣ аз хиссаҳои гуногуни нутқ сохта шуда, шомили ҷузъи номӣ ва феълӣ мебошанд:

1. Аз исм ва феъл:

ark-i karak «кор кардан», **orta-i karak** «орд кардан», **ex-i karak** «яҳ кардан», **umša-i karak** «хамир кардан», **parča-i karak** «пӯст кардан» (танҳо дар мавриди пӯст кардани гиёҳ ё растаниҳои истеъмолӣ, ба монанди торон, чукрӣ (ревос) ва монанди инҳо), **tanna-i karak** «тар кардан», **tukut-i karak** «дӯғ кардан (=андохтан)»: **Omoč-i tukut kun, ki žaw.-**«Ба оши суюқ (oshi бурида ...) дӯғ (чакка) андоз, баъд ошом (хур)»; **Man taw nimkosa-i omoč-i tukut a-kun-im.**-«Ман дар оши суюқи косаи ту дӯғ кардам (андохтам)»; **čank-i karak** «чанг кардан», **ros//rot-i karak** «роҳ кардан (=сохтан)», **wora-i karak** «савор кардан» дар мавриди касеро савори асп, хар, мошин кардан, **wor-i karak** «бор кардан» дар мавриди чизеро ба мошин, асп, шутур ... бор кардан, **xaf-i karak** «кафк кардан», **xafa-i karak** «хафа кардан», **xarafči-yi karak** «бозӣ кардан», **yuxta-i karak** «омӯхта кардан» ва монанди инҳо.

2. Сифат ва феъл:

yarm-i karak «гарм кардан», **yaxča-i karak** «сард кардан», **xal-i karak** «лойолуд кардан, ифлос кардан», **sof-i karak** «соғ кардан, тоза кардан», **safed-i karak** «сафед кардан», **qoq-i karak** «хушк кардан» ва гайра.

3. Шумора ва феъл:

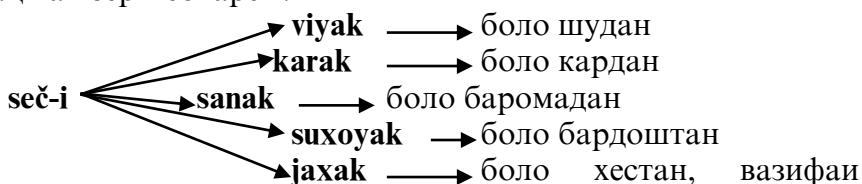
СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

түүнчлийн **karak** “як кардан”: **Hama-š т a-kun-im.-** “Хамааш як кардам”. Дар забони ягнобӣ сохтани феълҳои таркибӣ бош умора каммаҳсул мебошад.

4. Зарф ва феъл:

seč-i karak “боло кардан”, **nuč-i karak** “пойин кардан”, **xišap-i karak** “шаб кардан”, **mes\\met-i karak** “рӯз кардан” ва гайра.

Чузъи **seč-i** дар сохтани феълҳои таркибӣ сермаҳсул буда, бо феълҳои гуногун метавонад таркиб бандад, ки тасвири онро дар нақшай зер меоварем:

Аз ин таркибҳои феълӣ **seč-i sanak** ва **seč-i suxoyak**, **seč-i jaxak** ба чуз аз маънои асосӣ ба гирифтани маъноҳои маҷозӣ низ ноил гардидаанд. Чунончи, **seč-i suxoyak** ба гайр аз мағҳуми «було бардоштан» ба маънои маҷозии «таърифу тавсиф кардан касеро; обрӯи касеро боло бардоштан» истифода мешавад: **Awi ipti seč-i na-suxoy, odamgariš na-ast.-**«Ӯро ин қадар боло набардор (=таърифу тавсиф накун), одамгариаш нест».

Маънои маҷозии **seč-i sanak** бошад «соҳиби мансаби баланд шудан» аст: Ах **seč-i a-san.-** «Вай боло баромад (= мансаб гирифт)».

Дар баъзе мавридҳо феъли **jaxak** метавонад феъли **sanak**-ро иваз намояд: **Hokim seč-i a-san, neki ark-i karak na-ton-ći.-**«Ҳоким боло баромад (=вазифаи баланд гирифт), лекин кор кардан наметавонад». Дар ин чумла мо метавонем, ба чои феъли **a-san** феъли **a-jax**-ро ба кор барем, мазмуни чумла иваз ё тағиир намеёбад.

Дар муқобили феъли таркибии **seč-i karak** феъли **nuč-i karak** роич аст, ки дорои маънои «пойин кардан; шарманда кардан» мебошад: **Mox rayis-i awal nuč-i a-kun-or, ki či ark xoł a-kyn.-**«Раиси моро аввал шарманда карданд, баъд аз кор холӣ (сабукдӯш) кард».

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Инчунин феъли таркибии **seč-i suxoyak** ба маъни «дилбардорӣ кардан, хурсанд намудан» низ истифода мешавад: **Kadik ziq a-vi-im, momo-i rit-im šaw-omišt, nahax ī-du gap-ipi dil-im seč-i suxoyci.**-«Кадом вақте зиқ шавам, ба назди модарбузургам меравам, ў бо як – ду сухан дилам боло мебардорад (=диламро хурсанд мекунад)».

Маъни аслии феъли таркибии **seč-i suxoyak** ё **seč-i karak** «боло бардоштани чизе» аст: **Raγza-i počak-tit seč-i suxoy, nawot pun-i loy wo-št.**-«Почаҳои шиматро боло бардор, набошад пур аз лой мешаванд».

1.2. **Феъли viyak** «шудан, анҷом ёфтани, иҷро шудан».

Феъли **viyak** низ ҳамчун феъли ёридиҳанда дар соҳтани феълҳои таркибии номӣ фаъол аст. Аз ин ҷиҳат феъли **viyak** ҳам бо ҳиссаҳои гуногуни номии нутқ меояд ва хеле сермаҳсул мебошад:

1. **Исму феъл:** **bobo-i viyak** «бобо шудан», **buγuz viyak** «хомиладор шудан», **waxm-i viyak** «хун шудан», **vora-i viyak** «савор шудан», **dawaz-i//diwaz-i viyak** «гурусна шудан (=мондан)», **duk-i viyak** «сӯроҳ шудан», **op-i viyak** «об шудан», **pulla-i viyak** «кӯдак шудан, таваллуд шудан», **pula-i viyak** «варам кардан», **γurda-i viyak** «ҷашм шудан (=расидан)», **γurk-i viyak** «пуштора шудан, ба пушти касе нишастан, касеро ба пушти худ шинондан» (ин таркиби феълӣ бештар дар мавриди атфол ба кор меравад) ва амсоли инҳо.

2. Сифату феъл: **bekora-i viyak** «вайрон шудан» (дар мавриди мева, гизо, маҳсулоти ширӣ, гӯшт ва гайра), **bulak-i viyak** «шикастон, майда шудан», **vann-i viyak** «дароз шудан», **kan//kar-i viyak** «ношунаво (=кар) шудан», **kata-i viyak** «калон шудан», **kunt-i viyak** «қунд шудан» (дар мавриди корд, дос, аппа, табару теша, қайҷӣ ва амсоли инҳо), **lexna-i viyak** «зебо шудан» (бештар дар мавриди бонувон), **sort-i viyak** «сард шудан», **sof-i viyak** «тоза шудан» (бештар дар мавриди об), **xall-i viyak** «ифлос шудан, лойолуд шудан, чиркин шудан», **tank-i viyak** «танг шудан», **tez-i viyak** «тез (тунд) шудан», **tikka-i viyak** «пора шудан, майда шудан», **tišpa-i viyak** «турӯш шудан», **čak-i viyak** «саҳт шудан» (дар мавриди ягон наъъи гизо, чакка), **šow-i viyak** «сиёҳ шудан», **γarm-i viyak** «гарм шудан», **šuk-i viyak** «хомӯш шудан», **šuft-i viyak** «чафс шудан», **qaba-i viyak** «бисёр шудан», **qima-i viyak**

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

«майда шудан, пачақ шудан», **qoq-i viyak** «хушк шудан» ва гайраҳо.

Лозим ба ёдоварист, ки феъли таркибии **qaba-i viyak** ҳам ба маъни «ҳабс шудан» ва ҳам ба маъни «бисёр шудан» истифода мешавад. Аз ин рӯ, маъни асосии он аз матн ё чумла муайян карда мешавад, ки вожай **qaba**, яъне ҷузъи номӣ исм аст ё сифат. Масалан, барои тақвияти андешаи худ метавон барои ҳар кадоме як мисолӣ овард:

Ax duzdi-i baxša-š qaba a-vi.- «Вай барои дуздиаш ҳабс шуд»;

Iš aftobus qaba a-vi, aniiš vora vi-imist.-«Ин автобус пур шуд, ба дигараши савор мешавем».

1.3. Шумора ва феъл. Ин навъи феълҳои таркибӣ каммаҳсол буда, дар забони яғнобӣ ангуштишуморанд: **i-yi viyak** «як шудан».

1.4. Зарф ва феъл: **šeči viyak** «боло шудан», **nuči viyak** «пойин шудан, нишеб шудан», **xišar-i viyak** «шаб шудан», **mes//met-i viyak** «рӯз шудан» ва гайраҳо.

Аз феълҳои таркибии зикршуда **nuči viyak** ба ҷуз аз маъни аслӣ дорои маъни маҷозӣ низ мебошад. Агар маъни асосии **nuči viyak** «нишеб шудан, пойин шудан» бошад, маъни маҷозии он «шарманда шудан» аст: *γ Či ros xele nuči vi.*-«Аз роҳ ҳеле пойин шав (=рав)»; **Ax xwat-š a-γirif-išt, ki axir nuči vi-či.**-«Вай ҳудаш медонист, ки ахир шарманда мешавад».

Бояд зикр кард, ки бештари феълҳои таркибии номӣ ҳам дар шакли гузаранда (бо ёвари **karak** «кардан») ва ҳам ба сурати монда (бо феъли ёвари **viyak** «шудан») истифода мешавад:

№	Феълҳои таркибии номӣ дар шаклҳои бевосита ва бавосита	точики
1	waxm-i viyak	хун шудан.
	waxm-i karak	хун кардан.
2	vora-i viyak	савор шудан.
	vora-i karak	савор кардан.
3	op-i viyak	об шудан.
	op-i karak	об кардан.
4	tann-i viyak	тар шудан.
	tann-i karak	тар кардан.
5	duk-i viyak	суроҳ шудан.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

	duk-i karak	сүрох кардан.
6	γulū-i viyak	зиёд (бисёр) шудан.
	γulū-i karak	зиёд кардан.
7	harra-i viyak	гелон шудан, чар шудан.
	harra-i karak	гелон кардан, чар кардан.
8	dur-i viyak	дур шудан; мурдан.
	dur-i karak	дур кардан; куштан.
9	yaxča-i viyak	сард шудан, хунук шудан.
	yaxča-i karak	сард кардан, хунук кардан.
10	xall-i viyak	ифлос шудан.
	xall-i karak	ифлос кардан.
11	γarm-i viyak	гарм шудан.
	γarm-i karak	гарм кардан.

Хамин тавр, яке аз бахшои куҳани лугати забони яғнобӣ феълҳо маҳсуб мегарданд. Дар навбати худ куҳантарин бахши феъл феълҳои сода буда, онҳо маъниои бунёдии ин бахши лугатро дар системаи забон фаро мегиранд. Мутобики маводи дар ихтиёр дошта, феълҳои сода бештар маъноҳои бунёдиеро, ки дар сугдӣ ба мушоҳида мерасанд, идома додаанд. Марҳилаи дуюми ташаккули лугати феъл феълҳои таркибии номӣ буда, имрӯз бо феълҳои сода аз нигоҳи истеъмол дар сатҳи баробар қарор доранд. Ташаккули феълҳои таркибии номӣ яке аз нишонаҳои равиши анализикии забони яғнобӣ мебошад. Ҳамчунон ки аз баррасии маводи феъл бар меояд, дар ташкили феълҳои таркибии номӣ ба ҳайси ҷузъи феълӣ ҷанде аз феълҳои мустақилмаъно истифода шудаанд, ки мустаъмларини онҳо феълҳои **karak** «кардан» ва **viyak** «шудан» мебошанд. Истеъмоли феълҳои **karak** ва **viyak** ба ҳайси ҷузъи феълӣ бо ин далел низ собит мегардад. Мутобики корбурди таркибҳо истеъмоли ин ҷузъҳо чуни наст: бо феъли **karak** – 160 таркиб ва бо феъли **viyak** – 110 таркиб.

Ин таркибҳо дар забони яғнобӣ маъниҳои тозаи зиёдеро ба лугати феъл ворид сохтаанд. Аз нигоҳи маъно ин гурӯҳи феълҳо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

дар рушд ва густариши лугати феъл нақши вижадоранд. Ин қолаб дар забони яғнобӣ аз ду роҳ шакл гирифтааст: а) хар ду ҷузъ яғнобӣ; б) ҷузъи номӣ тоҷикӣ ва феълӣ яғнобӣ.

Бо таъбири дигар равиши аналитикӣ дар сохтори феъли яғнобӣ ҳамчун равиши нав ташаккул ёфта аз роҳи истифодаи ҷузъҳои номии гуногун бо гурӯҳи муайяни ҷузъҳои феълӣ дар рушду густариши лугати феъл нақши муҳим бозидааст.

Китобнома:

1. Абаев В.Л. Историко-этимологический словарь осетинского языка, I-V. / В.Л. Абаев. - Москва-Ленинград, 1958-1995.
2. Боголюбов М.Н. Ягнобо-согдийские диалектологические отношения. / М.Н. Боголюбов. // Вестник Ленинградского университета, №8. Серия истории языка и литературы. Выпуск, 2. Ленинград, 1957. С.111-113.
3. Мирзоев С. Лексикаи забони яғнобӣ (рисолаи номзадӣ). / С. Мирзоев. - Душанбе, 1998. -127 с.
4. Мирзозода С. Таҳаввули таърихии баъзе феълҳои забони яғнобӣ. Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмӯаи мақолот), №2. / С. Мирзозода. - Душанбе, 2002. - С.95-102.
5. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ. / С. Мирзозода. - Душанбе, 2008, 279с.
6. Согдийские фрагменты Центрально-Азиатского собрания института востоковедения // Факсимале. Издание текстов, чтение, перевод, предисловие, примечания и глоссарий А.Н. Рагоза. М., 1980.-183с.
7. Хромов А.Л. Ягнобский язык. / А.Л. Хромов. - М., 1972, 206 с.
8. Gharib B. Sogdian-Persian-English Dictionary. Tehran, 1995.
9. Junker H.F. Arische Forschungen yagnobi – studien Abhandlungen der Philhist. Klasse der Sachsichen Akademie der Wissenschaften, Bd XLI №II. – Leipzig-1930.-p.107-113.
10. Junker H.F. Revue de Philologie et d'Ethnographie Bd III. 1877.-p.278-282.

МАВҶЕИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ

Дар ин мақола феълҳои таркибии номӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар он асосан ба ёвари феълҳои **karak** ва **viyak** таваҷҷуҳӣ махсус дода шудааст. Дар забони яғнобӣ феълҳои таркибии номӣ дар муқобили феълҳои сода дар такмили лугати феъл нақши бештар доранд. Ҳамон тавре, ки аз маводи мавриди таҳқиқ ошкор мегардад, феълҳои таркибии номӣ дар ташкили маъноҳои нав имкони бештари истифода доранд. Ин хусусият ба андешаи мо ба равиши аналитикии забон ва қавонини ин сохтор дар маъноофаринӣ иртиботи бештаре доранд. Чуноне маълум мегардад, мутобики корбурди таркибҳо истеъмоли феълҳои ёвар бо **karak** – 160 таркиб ва бо **viyak** – 110 таркиб ба вучуд омада аст, ки ин ҳадди охир нест.

Калидвожаҳо: забони яғнобӣ, забони сугдӣ, феъл, карак, вияк, феълҳои таркибии номӣ, лексикаи феъл, феълҳои ёвар, феълҳои сода, маъни бунёдӣ, ташаккул.

К ВОПРОСУ О СЛОЖНО-ИМЕННЫХ ГЛАГОЛАХ В ЯГНОБСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются сложно-именные глаголы ягнобского языка, образованные с помощью вспомогательных глаголов **karak** и **viyak**. Рассматриваемые глаголные структуры играют значительную роль в обогащение лексики ягнобского языка. Помимо этого, собранный автором фактологический материал позволяет сделать вывод о том, что сложно-именные глаголы обладают большими потенциями в образовании новых семантических значений. Эта особенность глаголов связана, на наш взгляд, с аналитическим строем ягнобского языка. Как показывает анализ материала, вспомогательные глаголы **karak** и **viyak** чрезвычайно активны в глагольном словообразовании, ими обозначено – 160 и 110 сложных глаголных единиц.

Ключевые слова: ягнобский язык, согдийский язык, глагол, делать быть, сложно-именной глагол, семантика, простые глаголы, спомогательные глаголы, истенные исторические слова, развития.

THE POSITION OF THE NOMINAL COMPOUND VERBS IN YAGHNOBI LANGUAGE

In the article the author revised the nominal compound verbs basically with auxiliary verbs “**karak**” and “**viyak**” in Yagnobi language. The nominal compound verbs compare the simple verbs and play the most important role in enlarging verb lexicon. As the research revealed we can use the nominal compound verbs for forming new concepts. To our opinion this feature has more relation to the analytical process of the language and its strengthening in forming new concepts of this structure. By using auxiliary verb “**karak**” 160 combinations and the auxiliary verb “**viyak**” 110 combinations were revealed and this is not the last data.

Keywords: Yagnobi language, Soghdian language, verbs, the verb “**karak**”, the verb “**viyak**”, nominal compound verbs, verb lexicon, auxiliary verbs, simple verbs, development

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин, мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, е- mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин, заведующий отделом языка Институт языка и литературы имени Рудаки АН РТ , кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin is head of the Tajik Language department at the Rudaki Institute of Language and Literature, Candidate of Philological Sciences, ph.: +992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСЙ

ФАЗАЛИЯТИ ҒАЗАЛХОИ ЛОҲУТӢ

УДК:891.550

*Аскар Ҳаким
Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

Чун дар ин гуфтор сухан аз суннат ва тозакориҳо дар ғазали устод Лоҳутӣ меравад, чунин ба назар мерасад, ки аввал дар бораи чӣ жанр будан ва чӣ суннат доштани ғазал муҳтасаран маълумот бояд дод, то пасон тозакориҳои устод Лоҳутӣ равшан ба зуҳур оварда шавад. Вожаи ғазал, ба қавли Шамс Қайси Розӣ, дар асли луғат ба маънои сухан гуфтани бо занон, васф ва сифати ишқбозӣ бо эшон, ҳикоят кардан аз ҷавонӣ ва ғайра ба кор рафтааст [7, 357]. Маънои истилоҳии он ба навъи мушаххаси шеъре нисбат мегирад, ки байти аввали он ҳамқофия буда, тамоми мисраъҳои дуюми байтҳои минбаъда бо байти аввал қофия баста, дар як вазн суруда мешавад ва аксаран аз ҳафт то ҷаҳордаҳ байт иборат аст. Байти аввали он “матлаъ” ва агар ҷаззоб гуфта шуда бошад, “хусни матлаъ” ва байти охири он “мақтаъ” ва агар зебо бошад, “хусни мақтаъ” унвон мешавад, ки маъмулан шоир дар он исми шеъригу адабии худро меорад, ки онро “байти таҳаллус” ҳам ном мебаранд. Ин аст алломатҳои шакли зоҳирӣ ғазал. Аз корбурдҳои дигари ҳарфи ғазал, ба маънои шеър, сухан ба миён наоварда, танҳо ҳамиро қайд мекунем, ки, масалан, Сируси Шамисо дар таҳқиқоти худ “Сайри ғазал дар шеъри форсӣ” аз ҷаҳор маънои он [9, 50-55] ва муҳаққиқони дигари шеър ҳам аз маъноҳои гуногуни он сухан меронанд [2, 200-201]. Ҳоло манзури мо ғазал ба маънои истилоҳии он аст, ки баён намудем. Шакли дарунии ғазал аз мазмуну муҳтаво, ки аз андешаву эҳсосот, таассуроту тасвироту ҳикоёт, ки ба воситаҳои забонӣ ва сувари хаёл – ташбеҳу истиорот, иҳому ибҳом ва монанди инҳо сурат мегирад, ба ҳам меояд. Шакли зоҳирӣ ғазал саҳт устувор аст ва дар давоми сайри таърихии худ, баъди ба шакли комил расиданаш, қарib тағиیر нахӯрдааст. Аммо дар шакли дарунии ғазал, яъне

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

мазмуну муҳтавои он, дар давраҳои муайяни таърихӣ ба ибтикори шоирони забардаст, дигаргуниҳое ворид карда шудааст. Ҳоло дар замони мо, бо назардошти сайри таърихии ғазал, он ба чанд навъ тақсимбандӣ карда мешавад. Дар ин тақсимбандӣ ҳусусиятҳои сабки шеъри ҳар замон аломати муҳимтарин ба ҳисоб меравад, бинобар он навъи ғазал ҳам аввал бо ҳасоиси ҳамон сабк муаяйн мегардад, масалан, ғазали сабки ҳурӯсонӣ, ироқӣ, ҳиндӣ, бозгашт ва баъдан бо сифатҳое, ки дар дохили ин ё он сабк зуҳур мекунад, масалан, ошиқона, орифона, риндана, ҳикамӣ, меҳанӣ бо маъниҳои бегона ва ё шиносу суннатӣ ва гайра. Акнун ки намои авзои умумии ғазал ба тасаввур омад, замина барои таҳқики мавқеи суннат ва тозакориҳо дар ғазали Лоҳутӣ муҳайё шуд, ки ба он пардохта мешавад. Сараввал бояд қайд кард, аввалин шеъре, ки az Лоҳутӣ шинохта шудааст, ба навъи ғазал тааллук дошта, онро шоир дар дувоздаҳсолагиааш гуфтааст, ки ду байти аввалиш чунин аст:

*Афканд то ба моҳ каманди чу ҳоларо,
Бикишуд бар рухи дили ман боби ноларо.
Зулфаши, ки дил зи мардуми ҳафтодсола бурд,
Маҷнуни хеши кард мани ҳафтсоларо [1, 326].*

Маълум аст, ки падари шоир бо унвони Илҳомӣ ашъори тасаввүфӣ мегуфт ва аз ҳурдӣ ба писари худ Абулқосим ҳам, ки қобилияти ҳуби шоирӣ дошт, инро ташвиқ мекарду меомӯҳт. Бинобар ин Абулқосими ҷавон асрор ва илму амали шеърро зуд ва ба ҳубӣ дарёftа, маҳорат андӯҳта буд, ки аз аввалин шеърҳояш ҳам пайдост, ҳарчанд онҳо дар равияни қудамояндӯ тақлидӣ. Аммо дар ҳамин байтҳо ҳам ҳубие ҷо дорад, ки аз он бояд гуфт, ин ба ҳам муқоиса кардани ҳоли ошиқи ҳафтодсола бо ҳафтсола, ки ошиқии ҳар ду ҳам ҳандадор аст ва бо лутфи нозуқ муқоиса шуданашон аз он ҳам ҳандадортар. Аз ин бармеояд, ки Лоҳутӣ аз ҷавонӣ бар суннати ғазали классик тасаллут пайдо кардааст. Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки Лоҳутӣ дар баробари дар анвои гуногун шеър гуфтанаш ҳамеша, то охири умр, ғазал ҳам гуфтааст ва яқини банда бар он аст, ки баҳши аз ҳама пурбахотарини эҷодиёташ ҳам ғазал мебошад, зоро, агар куллан қайд шавад, ў тавонистааст, ки дар он суннатҳои роҷҷро риоя ва тозакориҳои писандидае карда, маонии навро ба дараҷаи олӣ мудаассиру суварнигорона баён намояд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Бештари ғазал, ки аз мафхуми луғавию истилоҳии он ҳам пайдост, сухан аз ишқу ошиқӣ, зебоиҳои маъшуқ ва хислатҳои ў мебошад ва бехтарин ғазалҳои Лоҳутй ҳам аз ҳамин қабиланд. Ғазал аз ибрози муносибати байниҳамдигарии ошиқу маъшуқ, ки ба гуногунтариин шеваҳо буданаш мумкин аст, ба ҳам меояд. Сурати суннатии ошиқ ва маъшуқ дар ғазал дар сабкҳои гуногун ба тарзи мухталиф аст. Масалан, дар сабки хурросонӣ, ки асосан сабки вуқӯъгароёна, реалистист, сурати ошиқу маъшуқ ҳам тимсоли инсонҳои воқеист, онҳо ба ҳам қариб дар як сатҳи баробар муомила доранд. Ҳамчунон ки Сируси Шамисо ҳам қайд мекунад: “... шеъри нахустини форсӣ ба таври куллӣ реалистӣ аст, чи дар васфи табиат ва чи дар васфи маъшуқ...” [9, 44]. Вуқӯъгароёна будани шеъри васфи маъшуқ, ки ғазал ҳам ба қисмати он ворид аст, сабабҳое дорад, ки муҳимтаринаш аз вазъи иҷтимоии ошиқу маъшуқ бармеояд. Маъшуқ дар замони шеъри сабки хурросонӣ асосан турки ғулом буд, ки ба шоир аз ҷониби шоҳу амир ҳадя мешуд, ё худи шоир меҳарид. Ў, ки моли молик, шоир ба ҳисоб мерафт, нози ошиқро мебардошт ва ҳукми шоир бар ў раво буд. Ва маъшуқ ҳатто ғулом ҳам набошад, бо ошиқ дар як сатҳ буд. Масалан, Рӯдакӣ дар рубоии машҳураш мегӯяд:

*Омад бари ман, кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар,
Тарсанда. Зи кӣ? Зи ҳасм. Ҳасмаш кӣ? Падар.
Додам-и ду бӯса. Бар қучо? Бар лаби тар.
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Чу шакар!* [8, 49]

Таваҷҷуҳ шавад, худи ёр, маъшуқа пинҳонӣ ба назди ошиқ барои бӯсу канор меояд. Ё дар яке аз ғазалҳои Манучехрӣ ошиқ ба маъшуқ ҳатто шарт мегузорад, ки то бо ман оштӣ нашавиу меҳри маро дар дил ҷой надиҳӣ, нози туро намекашаму дил ба ту намедиҳам:

*Санамо, аз ту дилам ҳеч шикебо нашавад,
Агар имрӯз шавад, бешак фардо нашавад.
Таҷрибат кардаму доно ўудам аз кори ту ман,
То муҷарраб нашавад мардум, доно нашавад.
Накашам нози турому надиҳам дил ба ту ҳам,
То маро оштигу меҳри ту пайдо нашавад...* [5, 165]

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Чунин ҳолатро дар ашъори ошиқонаи давраҳои баъдӣ, дар сабкҳои ироқиву хиндӣ пайдо кардан саҳт душвор ва ҳатто метавон гуфт, ноёб аст. Ин суннати ғазалро, ки маъшуқа бо ошиқ дар як сатҳ қарор дошта, бо ҳамдигар муносибати ҳамонанд доранд ва ё бо ҳам ҳамканору ғамхор ҳастанд, дар ғазали Лоҳутӣ ҳам мебинем. Ӯ дар ғазале бо чунин матлаъ, ки соли 1933 навиштааст, мегӯяд:

*Дар ин сафар, ки он бути айёр бо ман аст,
Ғамро маҷол нест, ки ғамхор бо ман аст [4, 61].*

Ё аз ин ҳам бештар дар ғазали дигар меҳонем:

*Шунидастам, ғамамро меҳӯрӣ, ин ҳам ғами дигар,
Дилат бар мотамам месӯзад, ин ҳам мотами дигар.
Ба дил ҳар роз гуфтам, бар лаб овардаши дами дигар,
Ҷӣ созам то ба даст орам ҷуз ин дил маҳрами дигар... [3, 61]*

Ҳамчунонки дида мешавад, дар ин ғазал ошиқ ба маъшуқа мегӯяд, ман шунидам, ки ту ғами маро меҳӯрӣ ва ин барои ман ғами дигар аст ва ман мотам дораму дили ту бар мотами ман месӯзад ва ин барои ман боз мотами дигар аст ва монанди ин ҳамғамигу ҳамсӯзиву ҳамдардӣ. Ин ҷо, албатта, бояд дар назар дошт, ки ин аз ғазалҳои истамбулии Лоҳутист, ки ҳангоми ҳичрати иҷбориаш соли 1919 гуфта шудааст. Мухотаби шоир маъшуқа аст, зоро мегӯяд:

*Маро бо гандуми холаши сару кор аст, эй воиз,
Ҳадиси ҷаннату қавсар бигӯ бар одами дигар...
Ҷаҳонеро парешон кард аз ошуфтани як мӯ,
Маозаллаҳ, агар бикишояд аз гесӯ ҳами дигар [3, 61].*

Дар зимн дарк мешавад, ки маъшуқи Лоҳутӣ маъшуқи замони нав аст, зоро ғами шоир ғами аз ранҷу уқубат раҳо кардани ҳалқи ватан – Эрон аст ва маъшуқа дар ин ғам бо ӯ шарик мебошад. Ин сифати тозаест дар суннати ғазали классикӣ, яъне аз назари муҳтаво нав кардани сифати маъшуқа – тозакории Лоҳутист. Ҷой дорад, ки аз сифатҳои сабки ин ғазал низ гуфта шавад, зоро манзури шоир бо содагиву дилчаспӣ, самимияти фарогир, таъбироти шуставу равон, радифи ҷоафтодаи мувоғик ва ҷаҳор мисраи аввал ҳама ҳамқоғия гуфта шудааст.

Аммо дар ғазалиёти Лоҳутӣ симои маъшуқаи дастнорас, ситамгор, сернозу нуз, беътино, ҳардамхаёл ва монанди ин ҳам,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ки дар шеъри классикиамон фаровон аст, низ мавқеъ дорад. Дар газали классикии мо, масалан, дар ғазали Саъдӣ ва Амир Хусрави Деҳлавӣ, ҳамчунон ки Шиблии Нӯъмонӣ ҳам дар “Шеър - ул – Аҷам” қайд мекунад [6, 457], сабки вуқӯъгаро ба нудрат бошад ҳам пайдо мешуд, vale байд аз Ҳофиз, ки сабки газали пешинро бо афзудани иҷозу ибҳому ихом ба дараҷаи олии дастнорас расонид, шоирон дигар ба ҷустуҷӯи роҳҳои тозаи баёни маъно пардохтанд, ки охир ба сабки ироқӣ расиданд. Аммо дар ин байн сабки вуқӯъгаро ҳам ҳаёт дошт, ки дар замони, ба истилоҳ, бозгашт ба сабки равшани классик, ки ба охирҳои садаи ҳаждаҳ ва нуздаҳ рост меояд, аз нав рушду нумув пайдо кард. Ин сабки суннатӣ дар ғазали Лоҳутӣ ба устодии тамом ба кор гирифта шудааст. Ҳоло ба байтҳое аз ин газал таваҷҷуҳ шавад:

*Нииастам дӯши ман бо булбулу парвона дар як ҷо,
Сухан гуфтем аз бемехрии ҷонона дар як ҷо.
Ман андар гиря, булбул дар фигон, парвона дар сӯзиши,
Тамошо дошт ҳоли мо се тан девона дар як ҷо.
Ба сидӯу сӯзишу шӯридагӣ дар ишиқи ёри худ
Ману парвонаву булбул шудем афсона дар як ҷо [3, 219].*

Ҳамчунон ки дида мешавад, дар ин ҷо ҳикоятест аз шабе, ки ошиқ бо ҳаёли маъшуқааш бо ҳаммаслакони хеш дар ишқ – булбулу парвона бо ҳам менишинанд ва оғоз мекунанд бо шикояту дарду алам сухан гуфтан аз аҳволи худ. Рози дили пурдард дар ғойиби маъшуқа гуфта мешавад, ки асари онро дучанд меафзояд, яъне ин ошиқон ҳамеша дар ёди маъшуқа ҳастанд ва на танҳо дар ҳузураш, балки дар ғойибаш ҳам аз ӯ муҳаббату меҳруbonӣ илтиҷо доранд, ки шояд касе, чизе ё, масалан, насиме ба гӯши ёр таманни ононро бирасонад, зоро айёми шукуфоии баҳор аст. Ин ҷо ҳеч чизи тозае на дар сухан, на дар сувари ҳаёл, на дар маъно ҳаст, ҳама чизе, ки дар собиқа ҳазорҳо бор гуфта шудааст, аммо чӣ чизе ин ҷост, ки моро дафъатан мачзуби худ менамояду ҳеч раҳо намесозад. Ҳамон чизе, ки ном надорад, шеър аст, газал аст, ки ба ин газал ғазалият бахшидааст. Ин ҳам суннат аст, маҳорат аст, ки бо тамоми содагӣ ва бепироягӣ ҷои ҳамаи ороишу тасвиру тавсифҳо ва ибҳому ихомҳоро комилан гирифта метавонад.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Холо мuloхиза шавад, ки шоир дар байти дигари ин ғазал чй мегүяд:

*Зи бими гайр пай гум мекунам, аз ман машав баддил,
Агар бинй маро бо дилбари бегона дар як чо [3, 219].*

Муаллифи ин мақола дар ин умри каму кўтаҳи худ ғазалу шеъри бисёре хондааст, аммо дар ҳеч чое надидааст, ки ин маъниро шоире бад-ин хубй адo карда бошад. Агар маро бо дилбари дигаре дидй, гумони бад мабар, зеро ман дар ишқи ту аз бегонагон он қадар дар тарсу ҳаросам, ки камтарини бим маро аз вазъи муътадилам берун карда, ба гумроҳӣ меандозад. Дар зимн дар назар дошта шудааст, ки дар атрофи маъшуқа ҳамеша ғайру рақибон печидаанд ва ошиқ, ки маъшуқаро аз ҳамаи онҳо бештар дўст медорад, аз бими ҳузури онҳо ба ин ҳол меафтад, ки худро дар бари дилбари бегона мебинад. Ин хунар муълизбаёнӣ ном дорад, ки маъни ногуфта, дар назар дошта мешавад ва худ ба фикри хонанда мерасад. Ин ҳам як навъи тоза кардани суннати ғазал аст, ки дар гузашта ҳам чо дошту Лоҳутӣ аз он устодона истифода кардааст.

То ин чо аз ду навъи тасвири маъшуқа сухбат шуд, ки дар ҳар ду ҳам Лоҳутӣ бо истифода аз суннатҳои роиҷи ғазали классик дар он тозакориҳои кардааст. Гуфтем, ки дар ғазали аввал маъшуқа на танҳо дар масъалаҳои муносибати маҳрамона ҳамдаму ҳамрози ошиқ аст, балки ба ақидаҳои сиёсиву иҷтимоии ошиқ, ки ба озодии ватанаш – Эрон иртибот мегирад, низ саҳт алоқаманд аст, яъне ишқи ҳар ду бо ишқи ватан ҳам пайванд мегирад. Аз ин рӯ, ғазалиёти меҳанӣ ҳам яке аз анвои ғазали ошиқонаи Лоҳутӣ мебошад, ки дар онҳо эҳсосоти пур аз ғаму шодӣ, ифтихору сарафкандагӣ, умеду ноумедӣ, васлу ҳичрон ва монанди инҳо бо беҳтарин ваҷҳ ва ҷазаботи ошиқона ба қалам оварда шудааст. Бинобар ин, таъкиди донишмандони забардасти шеъри классикиамон аллома Шиблии Нӯъмонӣ дар бораи он ки ҳангоми аз ишқи ҳақиқӣ, яъне ишқи Илоҳӣ ба шавқу шӯр омада, ғазал гуфтани шуаро ҳарфашон саршори маъниҳои амиқ ва эҳсосоташон пур аз ҷазабот аст, аммо ҳамин ки аз ишқи маҷозӣ, яъне ишқи инсонии инсон ба инсон сухан мегӯянд, ҳарфашон сабуку бемоя мешавад, зеро “... дар ишқи маҷозӣ (яъне ишқи инсон ба инсон – А. X.) он ҷазабаву шӯр ё истиқлоле,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ки маҳсуси ишқи ҳақиқист, ҳеч пайдо намешавад” [6, 457], моро ба андеша вомедорад. Қисмати аввали ин хулоса сад дар сад мақбул аст, маъбуди ошиқ ҳар қадар баланду олӣ бошад, эҳсосот ҳам ба ҳамон дараҷа олӣ ҳоҳад шуд. Дар баробари ин, ба назари мо чунин мерасад, ки маъбудро ба қадом дараҷа бардоштан ба қурдати шоир ҳам вобаста аст, зеро шеъри шоир нотавон дар сурудани ишқи ҳақиқӣ ҳам олӣ ва пуршӯру ҷазаба наҳоҳад буд, ки мисолаш дар шеъри пешинамон ҳам фаровон аст. Аз ин рӯ, ҳангоми хондани ғазалҳои ошиқонаи Лоҳутӣ, ки шоир муктадир аст, мебинем, ки ў маъбуди инсони худро ба дараҷаи узвият мебардорад, (зеро Лоҳутӣ дар ҷавонӣ аллакай аз сурудани ашъори сӯфиёна даст қашида буд, бинобар ин маъшуки ў инсон аст) ва ин гуна ашъораш ҳамон қадар шӯру ҷазабаи ошиқона доранд, ки ба ҳамон дараҷаи олии маънавият мерасанд.

То ин ҷо аз ҳамин гуна ишқи инсон бо инсон сұхбат шуд, ки ҳамон гуна сӯзону пурэҳтирос буд. Ҳоло ишқи ватанро дар ғазали Лоҳутӣ ба муоина мегирем. Ватан мағхумест моддиву маънавӣ, мағхуми моддии он ҳудудеро, замину осмонеро, табиатеро бо ҳамаи аносирӣ он – кӯҳу дарёву набототу ҷамодот ва мағхуми маънавии он таъриҳ, фарҳанг, расму ойин, ҳуллас, ҳамаи дастоварди рӯҳио маънавии онро фаро мегирад. Аз ин рӯ ишқи ватан аз ин ду сарчашма шодоб аст – ҳам моддӣ, ҳам маънавӣ.

Силсилаи ғазалҳои меҳании Лоҳутӣ, ки саршори ишқу алоқа, дарду ғам, шӯру ҷазабаи фарогири беназiri ватан ҳастанд, ба тасдиқи пуртасири ҷазаба будани ишқи инсонӣ далолат мекунанд. Ҳоло таваҷҷуҳ шавад ба ин ғазали меҳании истамбулии Лоҳутӣ:

*Аё сайёд, шарме қун, маранҷон нимҷонамро,
Пару болам бикан, аммо масӯzon ошёнамро.
Ба гардан бастаӣ чун ришиставу бар поӣ занҷирам,
Мурувват қун, иҷозат дех, ки бикшоям даҳонамро.
Ба пиромуни гул азбас ҳалида ҳор бар поям,
Бувад ҳунин ба ҳар ҷои ҷаман бинӣ нишонамро.
Дар ин қунҷи қафас, дур аз гулистон сӯҳтам, мурдам,
Ҳабар қун, эй сабо, аз ҳоли зорам бөгбонамро.
Зи танҳоӣ дилам ҳун шуд, надорам маҳрами розе,
Ки бинвисад барои дӯстдорон достонамро.
Мани бечора он рӯзе ба қатли ҳуд яқин кардам*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

*Ки дидам, тоза бо гург улфате бошад шубонамро.
Чу Лоҳутӣ, ба ҷон миннат пазиром то абад онро,
Ки бо ман меҳрубон созад бути номеҳрубонамро [3, 50].*

Сифати тозае, ки дар ғазалҳои Лоҳутӣ ба назар мерасад, ба ҳам омехтани симои маъшуқаи инсонӣ ва ватан аст. Гоҳо маъшуқа дар сурати ватан зоҳир мешавад ва гоҳи дигар ватан дар симои маъшуқа ва ин гуна ғазалҳои шоир пуршӯру ҷазабатарин ғазалҳои ў мебошанд. Дар ин навъ ғазалҳо аксари сувари хаёл, ё ҳатто ҳамаи онҳо, аз хазинаи пешини шеъри форсиву тоҷикӣ мебошанд, яъне суннатӣ ҳастанд, ба монанди гулу булбул, шамъу парвона, ёру ағёр, холу хат, ҷашму абру, зулфу занҷир, дому сайёд ва ғайраҳо, аммо онҳо, ки аз мероси пешин яку якбора ба ғазалҳои шоир нагузашта, аввал дар кӯраи дилу ҷони ў гудозиш ёфта, ба таҷриба ва мояи ҳастии ў бадал гашта, пас ба шеъри ў медароянд, он қадар гарму таъсиргузор мегарданд, ки ҳоҷате ба воситаҳои дигари хаёлу баён намемонанд. Ё баъзан аз ин гуна сувари хаёл ҳам истифода нашуда, ҳиссиёту таассурот, ки гарму сӯзон ва амиқу фарогир ҳастанд, ғолибан ба воситаҳои забонӣ ифода мешаванд, ки ниҳоят муассир бармеоянд. Ҳамчунон ки дар ин ғазали ба ёди меҳан суруда шуда ҳаст, ки тасдиқ ва хотимаи сухан хоҳад буд.

*Танида ёди ту дар тору пудам, миҳан, эй миҳан!
Бувад лабрез аз ишқат вуҷудам, миҳан, эй миҳан!
Ту будам кардӣ аз нобудию бо меҳр парвардӣ,
Фидои номи ту буду набудам, миҳан, эй миҳан!
Фузунтар гармии меҳрат асар мекард, ҷун дида
Ба ҳоли пуразобат мекушудам, миҳан, эй миҳан!
Ба ҳар маҷлис, ба ҳар зиндон, ба ҳар шодӣ, ба ҳар мотам,
Ба ҳар ҳолат, ки будам, бо ту будам, миҳан, эй миҳан!
Агар мастам, агар ҳуҷёр, агар хобам, агар бедор, –
Ба сӯи ту бувад рӯи сӯҷудам, миҳан, эй миҳан!
Ба дашти дил гиёҳе ҷуз гули рӯят намерӯяд,
Ман ин зебо-заминро озмудам, миҳан, эй миҳан! [4, 380]*

Китобнома:

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. / X. Асозода. - Душанбе: Ирфон, 1999.-672 с.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

2. Дорӣ, Аҳмад Тамим . Торихи адаби порсӣ. Мактабҳо, давраҳо, сабкҳо ва анвои адабӣ. / Дорӣ, Аҳмад Тамим. - Техрон: Алхудо, 1379. – 279 с.
3. Лоҳутӣ, Абулқосим. Куллиёт. Иборат аз шаш чилд. Ч. 1. Нашрдавточ., / Абулқосим Лоҳутӣ. - Столинобод, 1961. –255 с.
4. Лоҳутӣ, Абулқосим. Куллиёт. Иборат аз шаш чилд. Ч. 2. / Абулқосим Лоҳутӣ. – Столинобод: Нашр.дав.Точ., 1961. – 444 с.
5. Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Иборат аз панҷ чилд. Чилди аввал ва дувум. / Шиблӣ Нӯъмонӣ.- Душанбе, 2016. – 544 с.
6. Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Иборат аз панҷ чилд. Чилди савум, чаҳорум ва панҷум. / Шиблӣ Нӯъмонӣ.- Душанбе, 2016. – 576 с.
7. Розӣ, Шамс Қайс. Алмуъҷам фӣ маойир ашъорулаҷам, ба тасҳехи Сирус Шамисо. / Шамс Қайси Розӣ. - Техрон: Фирдавсӣ, 1373. – 357 с.
8. Рӯдакӣ. Шеърҳо. /А. Рӯдакӣ.- Душанбе: Ирфон, 1974. – 223 с.
9. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ (аз оғоз то имрӯз). / Сирус Шамисо.- Техрон: Фирдавс, 1362. – 312 с.

ҒАЗАЛИЯТИ ҒАЗАЛҲОИ А. ЛОҲУТИ

(Сухан аз суннат ва навовариҳо)

Ғазал ҳамчун жанри адабӣ дар шакли зоҳирӣ ва дохилии худ вежагиҳое дорад, ки дар сайри такомули таъриҳӣ дигаргунихое пайдо кардааст. Шакли зоҳирӣ ғазал, ки асосан аз ягонагии вазн, тарзи қофиябандиву миқдори мисраъҳо ва ҷои устувори байтҳо (матлаъ ва мақтаъ) иборат мебошад, нисбат ба шакли дарунӣ, ки фарогири муҳтавост, камтар тағиیر меҳӯрад. Дар эҷодиёти А. Лоҳутӣ ғазал аз навъи муҳимтарини шеърист, зоро гуногунтарин муҳтаворо дар беҳтарин шакли бадей таҷассум намудааст. Дар ғазалҳои Лоҳутӣ дар баробари нигоҳ доштани ҷиҳатҳои суннатии ғазал навовариҳое низ карда шудааст, ки бештар ба дарунмояи он тааллуқ дорад. Симои ду шахсияте, ки дар ғазал асосан мавриди тасвир қарор мегиранд, яъне ошиқу маъшук, дар ғазалҳои Лоҳутӣ маънову мафхӯҳои тоза пайдо мекунанд ва ошиқ ватандору маъшуқа ба сурати ватан намудор мешавад.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Вожаои калидй: газал, суннат, навоварй, шакл, ошиқ, маъшука, сабк, сувари хаёл, хаёлпардозона, вуқӯгароёна.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ ЛАХУТИ

(О традиции и новаторстве)

Газель, как литературный жанр, в своей внешней и внутренней форме имеет качественные особенности, которые в ее историческом развитии перетерпели определенные изменения. Внешняя форма газели, охватывающая в основном единство стихового размера, принципы рифмовки, количество строк и определенное место бейтов (матла-начало, макта-конец), по сравнению с внутренней формой, состоящей из содержания, перетерпивает меньше изменения. В творчестве А. Лахути газель является одним из самых значительных жанровых форм, ибо именно в ней самые различные содержания нашли свое лучшее художественное воплощение. В газелях Лахути одновременно с тем, что сохраняется ее традиционные особенности, внесется и новаторские черты, в основном, относящиеся к ее внутренней форме. Лирический образ двух личностей, которые являются объектом изображения газели, т. е. влюбленный и возлюбленная, в газелях Лахути приобретают новые смысловые оттенки – влюбленный предстает патриотом, возлюбленная – Родиной.

Ключевые слова: газель, традиция, новаторство, форма, влюбленный, возлюбленная, стиль, художественные средства, романтический, реалистический.

ARTISTIC FEATURES LAHUTI'S GAZELLES

(On Tradition and Innovation)

Gazelle, as a literary genre, in its external and internal form has qualitative features that have undergone certain changes in its historical development. The outer form of the ghazal, which mainly encompasses the unity of the verse size, the rhyming principles, the number of lines and the definite place of the bates (matla-beginning, makta- end), compared with the inner form consisting of content, undergoes less change. In the work of A. Lahuti, the gazelle is one of the most significant genre forms, for it is in it that the most diverse

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

contents have found their best artistic embodiment. In Lahuti gazelles, at the same time that its traditional features persist, innovative features will also be introduced, mainly related to its internal form. The lyrical image of two personalities who are the object of the image of a gazelle, that is, a lover and beloved, in the ghazals of Lahuti acquire new semantic nuances - the lover appears as a patriot, beloved as the Motherland.

Keywords: gazelle, tradition, innovation, form, lover, lover, style, artistic means, romantic, realistic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким – сардабири маҷаллаи илмии “Суҳаншиносӣ”- и Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: + 992 918 61 01 77, е- майл: askar_hakim@mail.ru.

Сведения об авторе: Аскар Ҳаким – главный редактор научный журнала “Словесность” Института языка и литература им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: 992 918 61 01 77, е- mail: askar_hakim@mail.ru.

Information about the author: Askar Hakim – is a chief editor of the Academic Journal «**Sukhanshinosi**» Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences, phone: 992 918 61 01 77, e-mail: askar_hakim@mail.ru.

УДК:891.550.092

К-25

ОПИСАНИЕ ИСТОРИИ ИБЛИСА В ОДНОЙ ИЗ ГАЗЕЛЕЙ РАБИИ БАЛХИ

*Каландариён Ҳоким Сафар
Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ*

Нет ничего более грешного, чем тщеславие (Мухаммад Авфи).

Величайшее наследие, оставленное нам нашими предками это – незыблемые художественно-эстетические ценности. Хотя сегодня современный персидский язык охватывает территории

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

значительно меньше, чем в эпоху Саманидов, он, к счастью, является официальным языком Таджикистана, Ирана и Афганистана. Благодаря культурному богатству, созданному на персидском, мы, продолжатели традиции предков, гордясь и наслаждаясь красотой родного языка, получаем громадное количество созидательных идей и оригинальных мыслей из этой нескончаемой кладези человеческой мысли. В формировании богатого художественно-эстетического пространства на языке фарси наряду с мужчинами принимали активное участие и женщины. В их числе находится и поэтесса Рабия Балхи, которую, по праву, можно считать одной из основоположников литературы на новоперсидском языке.

Рабия Балхи – одна из первых персидских литераторов X века, которая наряду с другими современниками «Адама поэтов» - Рудаки, придала персидской поэзии свежее дыхание, расширила ее тематический круг, способствовав тем самым ее мировой славе. Согласно утверждению М. Мирзоюнус: «Рабия Балхи или Каздари, которая наряду с известными поэтами X века являлась инициатором создания и эволюции литературных жанров, жанровых форм и поэтических размеров, была одним из основоположников литературы на новоперсидском языке, называемом, по другому, «дари». Её личность и поэтический статус за недостаточностью и противоречивостью информации, до конца не изучены и не получили объективную оценку при написании истории литературы. Тем не менее, небольшое по объему, но богатое по содержанию и форме, поэтическое наследие Рабии свидетельствует о ее высоком поэтическом мастерстве, всесторонней образованности и природной одаренности [5, 19].

В настоящей статье исследуется влияние Корана на творчество Рабии Балхи. Нами будет подвергнута анализу принципов экзегезы Священного Текста поэтессой, имплицированной коранических сюжетов, аллюзий и аллегорий в поэтическую парадигму. Хотя из всего поэтического наследия этой, обманутой в надеждах, поэтессы до нас дошли чуть больше 80 бейтов, но и они полны интересными поэтическими пассажами и привлекательны богатым кораническим содержанием. Детальный анализ наследия поэтессы показал, что

большинство строк и поэтических выражений в ее творчестве состоит из метафор, гиперболы, метонимии, построенные на отдельных стихах Корана, интерпретации аятов, коранических преданий и притч. Знать наизусть текст Корана являлось одним из обязательных для исполнения предписаний мусульман, особенно в период правления Саманидов, когда религиозная свобода расширила поле интеллектуальных дискурсов и, вытеснив беспочвенные предрассудки «постила корни во все сферы, начиная от религии, шариата, лексики и письма до привития этики, строительства домов, налаживания политики и управления страной. Хатибы и писатели в своих обращениях и сочинениях придерживались его предписаний (Корана), стиля, в своих сочинениях пользовались его аятами» [1, 12]. Для обоснования выдвинутого тезиса остановим наше внимание на одной из газелей поэтессы, которая насыщена религиозной тематикой, кораническими аллюзиями и преданиями о Пророке (с).

В этой газели повествуется история, согласно которой Иблис счел поклонение кому-либо, кроме Аллаха, нарушением истинного единобожия и тем самым проявил верность вере в Аллаха, но, в итоге, не выдержал испытания повиновением. В первом бейте (матлаъ):

*Маро ба ишқ ҳаме муҳтамил кунӣ ба ҳиял,
Ҷӣ ҳуҷҷат орӣ пеши Ҳудои азза ва ҷал* [6, 75].

(Меня уловками завлекаешь постоянно в любви

Какие доказательства ты представишь перед Всевышним?).

«Маро» - «меня» в бейте есть обращение Рабии к Иблису от лица Человека: «если я являюсь терпеливым носителем божественной милости, в чем умысел твоего поступка и на каком основании ты мог не подчиниться и проявить тщеславие?».

Эти строки указывают на аят 42 суры Аль-Хиджр, где Аллах повелевает: «Воистину, ты не властен над Моими рабами, за исключением заблудших, которые последуют за тобой» [4, 264]. Этот же смысл мы видим в трактате «Фихи мо фихи» («В нем то, что в нем») Мавляны Джалаулуддина Балхи, который пишет: «Когда Адам согрешил Аллах обратился к нему: «Ведь ты обладал правом спорить со мной, что помогло тебе не говорить мне «это все мое и будет то, что хочу я, а то, что не

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

хочу – не произойдет»? Ответил: О Всевышний, я знал, но не позволил себе податься искушению и сказать подобное» [8]. Хаджа Хафиз пишет в этом смысле:

*Гунох, агар ки набуд ихтиёри мо, Хофиз,
Ту аз тариқи адаб күшү гү гунохи ман аст (9, 73).
(Если грех не совершался по нашей воле, Хафиз
Ты стремишься к соблюдению приличий и скажи, что я грешен).
Следующие бейты Рабии выражают откровение Иблиса:
Ба ишқат андар осىй ҳаме наёрам шуд,
Ба динам андар тогъ ҳамешавам ба масал (6, 75).
(Я никак не могу отказаться от любви к тебе
Даже если буду, например, отлучен от своей религии).*

Создатель и Владыка вселенной, Всемогущий Аллах создал человека, приказал ангелам поклониться перед ним. И все повиновались, кроме Иблиса. Он (Иблис) сказал: «Я лучше него. Ты сотворил меня из огня, а его – из ничтожной глины, как мне огненному кланяться земному? Я служил тебе, так почему же я должен кланяться другому?».

Азазил был уверен, что его отказ поклоняться, кому-либо кроме Аллаха, не станет причиной изгнания его из господнего дома, о чем Рабия Балхи пишет «ба ишқат андар осىй ҳаме наёрам шуд» // «не могу отказаться от любви к тебе». В Священном Коране это предание выглядит так: «Вот Мы сказали ангелам: «Падите ниц перед Адамом!». Они пали ниц, и только Иблис сказал: «Неужели я паду ниц перед тем, кого ты создал из глины?» (4, сура Аль-Исра, 61). «[Иблис] сказал: «Посмотри на того, кому Ты отдал предпочтение предо мною. Если ты дашь мне отсрочку до Последнего дня, то я покорю его потомство, за исключением немногих» (4, сура Аль-Исра, аят 62). «[Аллах] сказал: «Ступай! И если кто последует за тобой, то Геенна будет для вас воздаянием, полным воздаянием!» (4, сура Ал-Исра, аят 63). «Возбуждай своим голосом, кого сможешь, пускай в ход против них свою конницу и пехоту, дели с ними их богатства и детей, и давай им обещания. Воистину, обещания дьявола - всего лишь обольщение!» (4, аят 64 сура Аль-Исра). Во второй строке данного байта выражение Рабии «тогъ ҳамешавам ба масал» указывает на предание о том, как из-за своей гордыни сатана был изгнан из рая с отсрочкой до Судного

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

дня, и поспешил покаяться, и не был лишен Милости Всевышнего Аллаха. Иблис же не признался в грехе и не сожалел о нем, не считал себя виноватым и не покаялся, и сказал: Господи! Ты изгнал меня из Рая из-за Адама, и я не могу одолеть его без Твоей воли. За что мне такое наказание?». И Он ответил: Посмотри на эту линию! Как посмотрел на линию, увидел, что там было написано, что каждый кто не повинуется Аллаху, будет проклят. Увидев свою линию он потерял надежду (3, 15).

*Наим бе ту наҳоҳам, ҷаҳим бо ту равост,
Ки бе ту шакар заҳр асту бо ту заҳр асал (6,75).
(Не нужен мне рай без тебя, с тобой я готов принять и ад,
Как сахар без тебя мне отрава, то с тобой яд для меня
словно мёд).*

У Мавляна Руми этот смысл выражен таким образом:
*Ҷаннат маро бе рӯи ту ҳам дӯзах асту ҳам адӯ,
Ман дар ҷаҳим авлотарам, ҷаннат нашояд мар маро.
(Для меня рай без своего лица подобен аду и недругу,
Ад мне дороже, рай мне не нужен...).*

В «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» («Творчество современников Рудаки») [2, 111] в указанном бейте Рабии вместо слова « чаҳим» написано « ҳаҷим», что является ошибкой. По мнению автора «Рӯдакӣ ва суханварони ҳамрӯзгори ў» («Рудаки и поэты его эпохи») поэтесса, используя коранические слова, указала на аяты 13 и 14 суры Аль - Инфитар: «Воистину, благочестивые окажутся в блаженстве. Воистину, грешники окажутся в Аду» [7, 189]. По нашему мнению, смысл раннего байта не особо соответствует с этим байтом по содержанию, возможно, этот бейт является логическим продолжением байта из рассматриваемой газели о том как проклятый Иблис понял свою ошибку, сделанную по своей вине, Аллах пообещал Ад ему и всем его последователям (4, аяты 42-44, сура Аль-Хиджр), а тем кто верует, обещал сады и чистые родники (4, ояи 45-46, сура Аль-Хиджр), он согласен, чтобы в аду, потому что и Ад сотворен Всевышним.

*Ба рӯи некӯ такя макун, ки то якчанд,
Ба Сунбул андар пинҳон кунанд наҷми Зуҳал [6, 75].
Матлуба Мирзоюнус так истолковала данный бейт:
«Внешняя красота непостоянна и недолговечна, пройдет время,*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

и она исчезнет как Сатурн за Сунбулом»¹ [6, 75]. Действительно, в этом образце говорится о бесполезной красоте: другими словами, несмотря на всю яркость и величие, Сатурну все равно придется прятаться за тенью Сунбула. Содержание данного байта является иносказанием, с опорой на 37-й аят суры Аль-Исра, где Всевышний приказал: «Не ступай по земле горделиво, ведь ты не пробуришь земли, и не достигнешь гор высотой» [4]. Также иносказанием является из 39 аята суры Аль-Хиджр, о том, как Всевышний проклял Иблиса. После того, как Иблис получил отсрочку, (4, аят 36 сура Аль-Хиджр) сказал: «Господи! За то, что Ты ввел меня в заблуждение, я приукрашу для них земное и непременно совращу их всех» аят 40 этой суры продолжает: «кроме Твоих избранных [или искренних] рабов» (4) [4].

Ҳароина на дурӯг аст он чи гуфт Ҳаким:

Фаман такаббара йавман фабаъда иззан залл [6, 75].

Рабия этим байтом утверждает, что она не является из числа тех поэтов, у которых «лучшее стихотворение - это красочная ложь» и обращается к своим противникам: слагать стихи не унизительно, если поэт осквернению своего языка ложью и неприличием, избрал назидание и наставления. Перевод последней строки вышеупомянутого байта таков: «каждый, кто будет тщеславен, тот не будет достоин уважения». По мнению автора книги «Сиришке дар лола...» «думается, что если она принадлежит к арабоязычным поэтам до периода Робии (ввиду того, что последняя строка написано на арабском языке - Х.К.), то её можно принять как тазмин или ссылка», то есть подражание поэтическому образцу или толкование притчи» [5, 70]. По нашему мнению, слово «Ҳаким», встречающееся у Робии в первой строке последнего байта подразумевает Аллаха, что является прямым указанием на коранический аят. Первая строка этого байта написана под влиянием аята 49 суры Аль-Анкабут, где Аллах повелевает: «Напротив, это - ясные аяты в груди тех, кому даровано знание, и только беззаконники отвергают Наши знамения» [4]. Здесь тема также является заимствованием из священных хадисов. Она указывает на то, что ложь противоречит правде и действительности:

¹ Астр. ева (зодиакальное созвездие).

«Остерегайтесь говорить ложь, ведь ложь ведет к аморальности и аморальность ведет к огню Ада. Человек продолжает лгать и усердствует во лжи, пока не будет записан у Аллаха как лжец» (по версии Муслима). Этот смысл является заимствованием из аята 116 суры Ан-Нахль, который гласит, что Всевышний приказывает «Да не будет процветать тот кто, чтобы оправдать себя перед Богом, говорит неправду» [4]. Вторая строка является намеком на суру Лукман, аят 18 «Не отворачивай своего лица от людей из высокомерия и не шествуй по земле кичливо. Воистину, Аллах не любит всяких гордецов и бахвалов!» [4]. Также вторая строка заимствована из суры Анкабут, аята 39 Священного Корана: «А также Карун [Корей], Фараон и Хаман! Муса [Моисей] явился к ним с ясными знамениями, но они превознеслись на земле и не смогли опередить наказание» [4].

Последний бейт является заключением истории Азазила (будь он проклят) и доказательство правильности решения Аллаха, повелевшего: «Каждому человеку Мы повесили на шею его деяния [сделали их неразлучными с ним]. А в День воскресения Мы представим ему книгу, которую он увидит развернутой» (4, сура Аль-Исра, аят 13). До Азазила дошел глас Аллаха, о том, что станет с каждым, кто не повинуется нам? Тот ответил: Всевышний! Да будет проклят каждый, кто не повинуется своему Создателю. Дошел голос: Напиши письмо и сохрани. До сотворения человека, Иблис жил с ангелами вместе в Раю, и был верующим, у него была даже своя сверкающая трибуна, и Джабраил, Микаил, Азраил, Исрафил и многие другие ангелы сидели у его подножия и слушали его проповеди, а в день изгнания даже просили Аллаха простить его. Но за своё ослушание, высокомерие и гордыню он был лишен Милости Всевышнего Аллаха и возгордился, низвергнут с небес и обречён на адские муки и унижение. Одним словом, творческое наследие Рабии Балхи, дошедшее до нас в малом количестве свидетельствует о том, что она была прекрасно осведомлена о премудростях жизни. Ее творчество, дошедшее до нас, отличается особой изысканностью и грациозностью под влиянием аятов и хадисов Священного Корана.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Литература:

1. Алиасгари Ҳалаби. Таъсири Куръон ва ҳадис дар адабиёти форсӣ. Техрон (Влияние Корана и хадиса в персидской литературе) \ Ҳалабӣ А. –Тегеран, 1371. -312 стр.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ (Творчество современников Рудаки). -Сталинобод, 1958. -407 стр.
3. Қасас-ул-анбие (Рассказы о пророках). –Душанбе: Ориёно, 1991. -408 стр.
4. Куръони карим (асл ва тарҷумаи тоҷикӣ) (Священный Коран). –Душанбе: Ирфон, 2007. -616 стр.
5. Матлуба Мирзоюнус. Сиришке дар лола (Роса на тюльмане) \ Мирзоюнус М. –Худжанд, 1998. -158 стр.
6. Махмуд Мудаббири. Шоирони бедевон (Поэты без дивана) \ Мудаббири М. –Тегеран: Понус, 1370. -704 стр.
7. Мирзо Муллоаҳмад, Носир Ҷоннисорӣ. Рӯдакӣ ва суханварони ҳамрӯзгори ў (Рудаки и поэты его эпохи) \ Муллоаҳмад М., Ҷоннисорӣ Н. -Тегеран, 1387. -264 стр.
8. Румӣ, Ҷалолиддин. Фиҳи мо фиҳ (В нем то что в нем) \ Ҷ.Румӣ. -Душанбе, 2007.
9. Ҳафиз Шерази. Девон ҳамроҳ бо фол \ Шерази Ҳ. - Тегеран, 1382. -515 стр.

ОПИСАНИЕ ИСТОРИИ ИБЛИСА В ОДНОЙ ИЗ ГАЗЕЛЕЙ РАБИИ БАЛХИ

В настоящей статье исследуется влияние Корана на творчество Рабии Балхи. Нами будет подвергнута анализу принципов экзегезы Священного Текста поэтессой, имплицированною коранических сюжетов, аллюзий и аллегорий в поэтическую парадигму. Хотя из всего поэтического наследия этой, обманутой в надеждах, поэтессы до нас дошли чуть больше 80 байтов, но и они полны интересными поэтическими пассажами и привлекательны богатым кораническим содержанием. Детальный анализ наследия поэтессы показал, что большинство строк и поэтических выражений в ее творчестве состоит из метафор, гиперболы, метонимии, построенные на отдельных стихах Корана, интерпретации аятов, коранических преданий и притч.

Ключевые слова: Рабиа Балхи, коранических сюжеты, персидско-таджикская литература, метафор, гипербол, метонимия.

ЗИКРИ ҚИССАИ АЗОЗИЛ ДАР ЯК ФАЗАЛИ РОБИАИ БАЛҲӢ

Манзури мо дар ин мақола баҳси мухтасар дар бораи таъсир ва талмехи оёти қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ дар осори Робиаи Балҳӣ мебошад. Агарчи аз ашъори бозмондаи ин шоирай ноком на зиёда аз 80 байт боқӣ монда аст, вале ин мероси кам саршор аз нуктаҳои ҷолиб ва ҳатто мазомину мағоҳими қуръонист. Аз баррасии дакиқи ашъори ў ба чунин натиҷа расидем, ки бисёре аз аబӯт ва ибороти ашъори ин бузургзанро ишора, талмех, иқтибос, таҳлили оёт, қисас ва тамсилҳои гуногуни Каломуллоҳ ва суханони Пайғамбари акрам (с) ва айимаи маъсумин ташкил медиҳанд. Ба-дин хотир барои тӯл накашидани сухан, мо баҳсро танҳо дар атрофи як газали шоира, ки саршор аз мағоҳими динӣ, суннатҳои исломӣ ва аз ҷумла, Қуръони маҷид ва ҳадиси Расули Худо (с) мебошад, меорнем.

Калидвожаҳо: Робиаи Балҳӣ, тамсилҳои гуногуни Каломуллоҳ ва суханони Пайғамбари акрам, адабиёти форсии тоҷикӣ, ишора, талмех, иқтибос.

DESCRIPTION OF THE HISTORY OF THE ILLUS IN ONE OF GASOLLS OF ROBIA BALHI

In this article, the influence of the Koran on the work of Rabia Balhi is investigated. We will be subjected to an analysis of the principles of the exegesis of the Sacred Text by the poet, the implied Koranic plots, allusions and allegories in the poetic paradigm. Although from the whole poetic legacy of this deceived in hopes, the poetess has reached us just over 80 baits, but they are full of interesting poetic passages and attractive rich Koranic content. A detailed analysis of the poet's heritage showed that most of the lines and poetic expressions in her work consist of metaphors, hyperbolas, metonymy, built on separate verses of the Qur'an, interpretation of the verses, the Quranic traditions and parables.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

Keywords: Robia Balhi, Koranic traditions and parables, Tajik-Persian Literature, allusion, allegory, poetic paradigm.

Қаландариён Ҳоким Сафар, доктор филол. наук, зам.директор по науке Института языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, г. Душанбе, РТ; эл.почта: hokim_k@mail.ru; тел.: (992) 93 489 26 26.

Қаландариён Ҳоким Сафар, доктори илми филология, мувовини директор оид ба илми Инстиутути забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, ш. Душанбе, ҶТ; почтаи электронӣ: hokim_k@mail.ru; тел.: (992) 93 489 26 26.

Kalandariyon Hokim Safar, doctor philol. Science., Deputy Director for Science of the Institute of Language and Literature by Rudaki Tajik Academy of Sciences, Dushanbe, RT; E-mail: hokim_k@mail.ru; tel.: (992) 93 489 26 26.

УДК:891.550

АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ АЗ НАЗАРИ АБУЛҚОСИМ ЛОХУТИ

Субҳони Аъзамзод

ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров

Чойгоҳи Аблукосим Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ, бозгӯи таъриҳчай таҳқиқи рӯзгор ва мақоми барозандай ин шоҳасари гаронмояи миллӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, масоили нақду танқеч ва тасхехи ҳамосай бузурги тоҷикон ҳанӯз аз солҳои 20-уми садаи бист дар нақди адабӣ ва адабиётшиносии навини тоҷикӣ, рисола ва мақолаҳои матбуотӣ мавриди гуфтугӯи алоқамандон, донишмандон ва ходимони матбуоти замон қарор гирифтааст. Паҳлуҳои муҳталифи масъала дар таълифоти баядии муҳаққиқони замони мо М. Шакурӣ, X. Отаконова, М. Раҷабӣ, А. Набавӣ, В. Самад, А. Маҳмадаминов ва дигарон бозгӯ шудааст.

Дар замони нави соҳтмони чомеаи шӯравӣ “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ шуҳрати азалиашро аз даст надод, балки эҳтироми беандозаи муаллифи абадзиндаи он дар миёни насли баядӣ ҳамчунон боқӣ монд. Рӯйдодҳои марбут ба инқилоби октябр (1917), инқилоби Бухоро (1920), марзбандии миллии тоҷикон (1924), падид омадани ҷумҳурии мухтор ва мустақили Тоҷикистон дар ҳаритаи сиёсии шӯравӣ ва ҷаҳон (1924, 1929)

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

тарзу тариқи навини рӯйоварии низоми давлатии сиёсӣ ва иҷтимоиву фарҳангиро ба ҷойгоҳи адабиёти кӯҳани форсӣ-тоҷикӣ ва шаҳсиятҳои тавонманди он мушаххас кард. Дар ин раҳгузар таваҷҷуҳи хос ба мақоми камназири Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ў ҳамчун намунаи арзишманди мероси адабии гузашта ва сарҷашмаи волои ҳудшиносии таърихиву миллӣ сурат гирифт.

Дар таълифоти муҳаққикони имрӯз ба аввалин манобеи муҳими ба вучуд омадани ёдкардҳо аз Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” дар мачаллаи “Шӯълаи инқилоб” ва баҳсу мунозираҳои марбут ба он зимни таснифи “Намунаи адабиёти тоҷик” дар мачаллаи “Раҳбари дониш” ишораҳо шудааст.

Аммо марҳалаи муҳими нақду таҳлили “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба солҳои 30-юми садаи бист хоса замони баргузории ҳазораи Фирдавсӣ дар соли 1934 рост меояд.

Соли 1934 ҷомеаи илмӣ, адабӣ ва фарҳангии кишвари шӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон ба таври васеъ ва густурда ба ҷойгоҳи Абулқосими Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ў рӯй оварданд. дар силсилаи ҷорҷӯйиҳои сиёсие амсоли Анҷумани дувуми ҳизби коммунисти Тоҷикистон (моҳи январи соли 1934) ва Анҷумани аввали нависандагони шӯроии Тоҷикистон (моҳи майи соли 1934) ба шумор мераవад. Аз ҳама муҳим, соли 1934 дар кишвари шӯравӣ ва давлати Эрон ҷаҳни ҳазораи шоири ҳамосасарои миллӣ Абулқосими Фирдавсӣ ба таври густарда таҷлил гардида.

Бад-ин васила пажӯҳишгарони барҷастаи русу тоҷик ва эронӣ ба таври ҷудогона ба таҳқиқи ҷойгоҳи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” дар адабиёти форсӣ ва ҷаҳон пардохтанд. Дар Тоҷикистон яке аз пажӯҳиши муҳим дар ин замина рисолаи бунёдгузори адабиёти навини тоҷик Садриддин Айнӣ (1878-1954) аст, ки таҳти унвони «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ў» дар мачаллаи илмӣ-адабии «Барои адабиёти сӯсиёлистӣ» (1934) ва сипас ба сурати китоби ҷудогона (1940) нашр гардид [1].

Чун дар Тоҷикистони шӯравӣ зимни таҷлил аз ҳазораи Фирдавсӣ қазияи ҷудоии адабиёти ҳавзаи Эрон ва Осиёи Миёна аҳамияти дастӣ аввали сиёсиву фарҳангӣ ба бар кард, рисолаи мазкур дар ҳалқаи шинохти ин мавзӯъ ҷойгоҳи хосе дарёфт.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Устод Айнӣ бо назардошти вазъи сиёсии он ҳангом қазияи муҳимеро дар ҳавзai илмии Тоҷикистон тақвият дод, ки дар бозчустҳои таърихи адабиёт ба унвони «Муносибати адабии Осиёи Миёна бо Эрон» маъруф аст [1]. Ҷавҳари ин қазия муштарақ ба шумор овардани таърихи адабии ду ҳавзai форсигӯй мебошад. Он солҳо сиёсати замон барои ҷудо кардани ин ду ҳавзai адабӣ мекӯшид. Аммо равшангароне чун устод Айнӣ дар пажӯҳишоти қобили таваҷҷӯҳашон, аз ҷумла рисолаи «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ў» ҳавсала карданد, ки ба мастьала аз диди таърихи қадими халқҳои эронинажод наздик шаванд. Ин рисола яке аз намунаҳои хоси самтгирии илмии замон аст, ки фасли оҳири он «Муносибати забони «Шоҳнома» бо забони тоҷикӣ» ном дорад. Устод Айнӣ дар таҳқиқи ҳақиқати таърихии забон ва адаби форсии Фарорӯд аз назароти мусташриқи маъруфи маҷор Герман Вамбери дар мавриди маншайи форсии забони тоҷикӣ – «забони форсии Осиёи Миёна, ки бо вай тоҷикон гап мезананд» – суд ҷустааст. Устод Айнӣ забони асаре чун «Шоҳнома»-ро ҳамчун намунаи «садатарин ва софтарин забонҳои классикони Эрон» тавсиф мекунад ва вожаҳои онро «ба ҳар форсизабон фаҳмо» [1, 43-44] ба қалам меоварад.

Ҳамин тарик, нуктаи муҳим дар рисолаи Айнӣ исботи муносибат ва пайванди «Шоҳнома» бо забони тоҷикони Осиёи Миёна аст ва дар ин маврид ҳамраъии ў бо назарияи Герман Вамбери қобили таваҷҷӯҳ аст: «Дар ин лаҳҷа ҳоҳ аз ҷиҳати лугат бошад, ҳоҳ аз ҷиҳати аъроб ҳосиятҳои бисёре ҳастанд, ки услуби Фирдавсиро ба хотир меоранд» [1, 44].

Бесабаб М. Шакурӣ бар ин назар нарасидааст, ки пажӯҳиши устод Айнӣ моҳияти ягонаи равандҳои адабии гузаштаро дар ду ҷониби ҳавзаҳои форсигӯй ошкор менамояд. Ба андешаи мавсуф устод Айнӣ дар замони инкори робитаи ду ҳавзai адаби форсӣ Фирдавсиро «дар забон ҳам ба тоҷикони имрӯз ва гузаштагони ҳазорсолаи онҳо саҳт алоқаманд дониста, барои исботи ин матлаб хеле кӯшиш ба кор бурдааст» [8, 165].

Аммо, гузориши қазияи робитаи «Шоҳнома» бо Осиёи Миёна барои дарёғти посух ба ормонҳои замонии шинохти таърихи адабиёт – пайвандсозӣ ва робитаҷӯйии соҳтаи байни ду ҳавзai адабӣ дар перомуни комплекси бузурги адабиёти форсӣ

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

аҳамият пайдо кардааст. Ин гуна шеваи бардошт аз чумла дар рисолаи профессор Абдурауфи Фитрат роҷеъ ба Ҳаким Фирдавсӣ низ мушаххасан пайгирий шудааст. Рисола ҳосили назарияпардозии наққодии мавсуф роҷеъ ба замон ва муҳити Фирдавсӣ аст. Аз диди ў «Фирдавсӣ» ягона шоири форсизабонон ва яке аз беҳтарин шоирони дунё аст, лекин факат дар соҳаи ҷангноманависӣ. Дар адабиёти форсӣ на пеш аз Фирдавсӣ на баъд аз ў ҳеч шоире ба қимати «Шоҳнома» китобе нанавиштааст. Фирдавсӣ дар ҳамин соҳа шоири ягонаи адабиёти форсӣ аст ва ҳамаи шоирони форсизабон дар ҳамин соҳа устодии ўро эътироф кардаанд... Ҳазор сол аст доноёни забони форсӣ аз ҳар қавм ва ҳар мамлакат, ки бошанд, ин ёдгории деринаи санъатро хондаанд, меҳонанд ва хоҳанд хонд...» [7, 55].

Шинохти ҳувияти миллии тоҷикон, дарки эронияти онон ва ягонагии мероси адабии тоҷикону эрониён дар солҳои 20-уми садаи бист, «адабиёти форсӣ» гуфтани навиштани зиёйену адабиётшиносони тоҷик бештар ба саҳми ду ҳавзаи бузурги таъриҳӣ роҳ дошт. Дар самтигирӣ устод Айнӣ зимни гирдоварии намунаҳои ашъори шуарои Фарорӯд (як бахши комплекси адабиёти форсӣ) низ ҳадаф оҳанги ҷудоӣ андохтан ва нисбат додани яқҷонибаи адабиёти форсӣ ба тоҷикҳо набуд. Балки бо тақозои посух ба талқиноти пантуркистӣ дар ин асар зикри рӯзгор ва бознависии намунаҳои осори он шоироне сурат гирифтанд, ки дар Осиёи Миёна зиста ва эҷод карда буданд.

Бо вучуди ин, пажӯҳишоти асосии солҳои 30-юми садаи бист дар мавриди Фирдавсӣ ба таври дақиқ ҳадафи истиқлол додани адабиёти тоҷик дар муқобили адабиёти форсӣ дар қаламрави Осиёи Миёна пайгирий шудааст. Яъне, манзур таъкиди камнурӯи эрониён дар рушди адабиёти ҷаҳонгарди форсӣ ва баръакс бознамоии саҳми тоҷикон ба он аст.

Ба ин тартиб, яке аз вежагии муҳими афкори адабиётшиносии даҳсолаи дувум ва севум тавзеҳталабии қазияи шинохти истилоҳи «форсӣ» ва «тоҷикӣ» аст. Мубоҳисоти охири солҳои 30-ум ва ибтидои 40-уми садаи бист низ мантиқан ҳамин ҷонбаи масъаларо дар бар мегирад. Баҳси солҳои 40-ум низ ба гунаи мубоҳисаи солҳои 20-ум моҳиятган баҳси шадид ва тезутунд аст. Адабпажӯҳии солҳои 40-ум ба сабаби мамониати

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

куллии пантуркизм сухани тоза ба ин мавзүй ворид накард, аммо дидгохи ин давра аз назари равишхо, барномарезй ва чилавгирии гояй چанбаи хос дорад. Ба назари мо чунин мерасад, ки сабаби аслии ба миён наомадани ҳарфи тоза дар заманаи ягонагии адабии форсий-точикӣ бештар ба ихтилофи фикру назари расмӣ дар нимаи дувуми солҳои 30-юм, таъсири шигарфи дигарандешҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла нерӯманд шудани назари нестангории таърихӣ дар фазои адабиёту ҳунар ва саркӯбии зиёйёну адибон дар раванди шахспарастии он солҳо иртибот дорад.

Бо ин ҳол низ коркарди истилоҳи таърихии «адабиёти форс-тоҷик» аз ибтикори қобили таваҷҷӯҳи адабиётшиносони оҳири солҳои 30-юм ва ибтидои 40-уми садаи бист гардид, ки ба гумони мо марҳалаи дигари эронгарои тоҷикӣ дар давраи шӯравӣ маҳсуб мешавад. Дар саргахи ин хидмати муҳими таърихӣ боз ҳам устод Айнӣ ва намояндагони мактаби равшангарии тоҷикӣ қарор гирифтанд. Зимнан фаъолияти эроншиносии ховаршиносонро дар он давра ба сифати як навъ ҷараёни эронситетэ метавон шинохт, ки ба ҷандпорагии дарахти эронӣ назар дорад. Аммо дар ин набард эронгарои тоҷикӣ бо такя ба асноди таърих барои аз рушду нумув бознадоштани шоҳаву баргҳои ин дарахти азим талош варзида, ба ҷараён гирифтани тафаккури муносиби эроншиносии ҳамзамонон мусоидат намуданд.

Концепсияи илмии ягонагии адабии тоҷикӣ-форсӣ барои ба миён омадани ҷараёни эронгароӣ дар ҳавзаи тоҷикони Осиёи Миёна хидмат кард. Ба таври қулл, исботи мансубияти қавми тоҷик ба ирқи ориёй ва таъкиди ҳамbastagии адабии тоҷику эронӣ дар солҳои 20-ум далели равшани мавҷудии ҷараёни фарҳангии эронгароӣ дар байни тоҷикон аст.

Устод Айнӣ ба унвони муборизи фаъоли зидди ҷараёни пантуркӣ ва кӯшишманди шинохти аслу маншай воқеии қавме ба номи “тоҷик” дар саргахи ҷараёни эронгароӣ дар ҳавзаи илмиву адабии тоҷикон қарор гирифт. Ба назари мо, ба арзиши фаъолият ва пайкорҳои вай аз ин назар низ бояд ҷашмандозӣ кард. «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), сарсухани беимзои ӯ дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940), осори адабпажӯҳӣ ва

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

номаҳояш дар солҳои 30-40-уми садаи бист маъхази муҳим ва мадраки дasti авваланд.

Профессор Александр Болдирев (1909-1985) – эроншиноси рус дар амри таҳқиқи таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва мероси шифоҳии тоҷикон, ношири осори пурмояи адабиёти гузашта ва эҷодиёти шифоҳӣ – дар сарсухани «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (1938) ба таъйини ҷуғрофияи пайдоиши осори давраи бостонии форсӣ пардохтааст. Бозгӯйи Александр Болдирев дар ин самт аз усули пайгирии бархе аз уламои забон ва адабиёти форсӣ дар ин давра тафовут дорад.

Дар ҷусторҳои Александр Болдирев марҳалаҳои муҳталифи пайдоиши ривоёти Эрон муқоиса ва муқобала шуда, мавсуф кӯшидааст, ки манзараи куллии ба вучуд омадани осори бостонии форсиро ба ҷилва оварад. Дар ин ҷашмандоз таҳрири аввал ва дувуми «Авасто» ба забонҳои форсии бостон ва форсии миёна (ки ба давраи Аршакиён нисбат дорад), ба қисмати шимолу шарқии Эрон пайванд дорад.

Дар ин ҷашмандоз паҳлавонии Рустам – қаҳрамони Эрон ба сифати «яке аз бузургтарин ҳодисаҳои эпоси Эрон» муаррифӣ шудааст, худи Рустам ба қавми қӯчманҷии сокҳо мансуб аст, ки маншаи осиёимиёнагӣ дошта, баъдҳо ба ҳайати Эрон дохил гардианд. Ҳадаф ва моҳияти асосии пайгирии ин олимӣ ҳоваршиноси рус дар он аст, ки ширкати суғдиён – гузаштагони табори тоҷикро дар амри ба вучуд овардан ва нақл кардани як бахши муҳими ҳамосаи бузурги эрониён таъкид намояд (2, XVIII).

Ҳамин тавр, ҳадафи Александр Болдирев таъкиди саҳми гузаштагони тоҷик дар оғарниши осори бостонӣ буда, ба ин баҳона ҷуғрофияи таълифи «Шоҳнома» низ таъйин шудааст. Бино ба ҷашмандози ў «Шоҳнома» дар бахши шимолу шарқи Эрон, дар вилояте ба вучуд омадааст, ки тамоюл ба Мовароуннаҳр ва иртиботи қавӣ бо адабиёти Сомониён дорад. Шаҳрҳои шимолу шарқии Эрон – Балҳи қадим, Ҳурросон ва вилоёти дигар дар ихотаи Осиёи Миёна манбаи ҷиддии маданий ва эҷодӣ дар ҳалқи осори адабӣ ҳастанд, ки қаламрави Тоҷикистон низ ба ин доира шомил аст: «Адабиёти баъд аз ислом дар Тоҷикистон (дар маънои васеяш) ва ҳусусан адабиёти даҳанакии вай то чи андоза нишонаҳои инро дорад ва чи қадар

СУХАНИШИНОСЙ, №1 2018

хосиятҳои маҳсуси ин системро дар бар гирифтааст – инро фақат тадқиқоти хеле ҷиддӣ нишон дода метавонад» (З, XVIII).

Ин ишорот ҳатман дар посух ба ин ва ё он дидгоҳе сурат гирифтааст. Аммо далеле дар ин замина дар ихтиёр надорем. Ба ҳар ҳол, дар як пешгуфтор бе зикри маъхаз ва манобеъ ба исботи қазияи баҳсангез пардохтани муҳаққиқ нуктаи муҳим аст.

Бо ин равиш пажӯҳишгар қисми шимолу шарқии Эронро бо ҳузури таърихии Балхи қадим, Ҳурросон ва «вилоятҳои дар ин давру бар будаи Осиёи Миёна» (аз чумла, ҳоки Тоҷикистон)-ро ба сифати сарчашмаи асосӣ ва ҷиддии адабиву фарҳангӣ шинохтааст, ки албатта ҳамсон ва шабеҳи дидгоҳи устод Айнӣ, Маликушшуарои Баҳор ва... дар мавриди таъйини мақом ва аҳамияти Мовароуннаҳру Ҳурросон дар рушди забон ва адабиёти ҳазорсолаи мо аст.

Аммо манбаи умумии ҷуғрофии адабиёти форсӣ дар ин иқтибос қобили тавзех аст. «Шоҳнома» – ин асари комплекси адабиёти форсӣ ба як баҳши Ҳурросони бузург, ба қисми шимолу шарқи Эрон нисбат ёфта, маҳсули қисмати ҳавзаи адабии тоҷикон будани мероси гузашта, на саҳми қисмати гарбии Эрон (Тӯс) дар бунёди адабиёти форсӣ гӯшзад шудааст. Яъне, таъкиди ин андеша ки: «Шоҳнома» чун зода ва парвардаи муҳити адабии Эрони шарқӣ ба самти Мовароуннаҳр майли зиёдтаре дорад.

Пояи ин андеша дар муҳити фарҳангии шӯравӣ дар таълифоти устод Айнӣ зимни таҷлили ҳазораи Фирдавсӣ пайгирий шуда буд. Исботи ин қазия бо назардошти то ҷое нигаҳ доштани асли таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, албатта, ибтикори ҷолиби пажӯҳандагони замон аст. Аммо минбаъд баён ва пайгирий аз ин матлаб то андозае барои чудо ба назар намоёнидани адабиёти ҳамзабон ва муштарак таъсире дошт. Ин ҷо шабоҳати андешаву афкори уламои рус ва тоҷик ба назар мерасад...

Абулқосим Лоҳутӣ (1887-1957) – шоири инқилобгари эронӣ ва яке аз бунёдгузорони адабиёти навини тоҷик соли 1922 ба қишивари шӯравӣ паноҳонда гардид ва то охири умр хидмати муҳиме ба адабиёту фарҳангӣ коммунистии тоҷикии нимаи аввали садаи бист анҷом дод, ки зикри якъояки он аз ҳавсалай ин гузориш берун аст.

Устод Лоҳутӣ дар тамоми марҳалаҳои зиндагии сиёсиву иҷтимоӣ ва ҳунариаш бо ҳамосаи миллии эрониён –

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

«Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ буда, бо «Шоҳнома» зиста ва нафаси худро бо дами Фирдавсӣ гарм кардааст. Ин ҳол чанд сабаб ва омили муҳиме дорад, ки ба дуйи он ишора мешавад:

1. Пайванди хонаводагӣ ба суннатҳои пешини шеъри форсӣ, аз ҷумла пайванди рӯҳонии падари устод Лоҳутӣ – Аҳмади Илҳомӣ ба «Шоҳнома». Гарчанде достони Аҳмади Илҳомӣ «Боғи Фирдавс» ба ҳаводиси ҷонгудози дашти Карбало баҳшида шуда, ба «яке аз ривоятҳои дини ислом» марбут аст, пайравии ў ба «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар вазни мутакориб қобили таваҷҷӯҳ мебошад:

*Диловар дил аз ҷони равшан гирифт,
В-аз ин пас гиребони ҷавишан гирифт...*

2. Анъанаи шоҳномаҳонӣ дар маҳофили иҷтимоиву мардумии Кирмоншоҳ. Устод Лоҳутӣ ҳанӯз аз овони наврасӣ «Шоҳнома»-ро аз даҳони қиссаҳонони бозору растваҳои рустои хеш мешунид, ба ҳониши онон ишқу алоқа ва дикқату ҳуши воғир зоҳир мекард, мушоираҳои шоҳномаҳониро бо завқи хос истимоъ мефармуд. Маҳз ба ин васила дар ботини ў нерӯйи азими сухани бадеъ бедор гардид.

Ҳадафи аслии ин мақола нақду баррасии дидгоҳи устод Абулқосими Лоҳутӣ дар мавриди «Шоҳнома» ва афкору осори Абулқосими Фирдавсӣ дар фазои илмиву адабӣ ва фарҳангии тоҷикии солҳои сивуми садаи бисти мелодӣ аст.

Дидгоҳи Абулқосими Лоҳутӣ роҷеъ ба Абулқосими Фирдавсӣ дар перомуни мақолот, гузоришу суханронӣ ва сарсухани маҷмӯаҳои ашъори шоири ҳамосасарои миллии эронӣ дарҷ шудаанд, ки ба бархе аз онҳо ишора мешавад. Аз ҷумла, вай дар анҷумани дувуми ҳизби коммунистии Тоҷикистон (моҳи январи соли 1934) ва анҷумани аввали нависандагони тоҷик (моҳи майи соли 1934) аз дороии маънавии ҳалқи тоҷик ва сарвати маданияи гузашта сухан меронад, дар мисоли «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бештар «ранги нав» ва «мазмуни пролетарӣ»-и адабиёти классикии форсиро қобили шинохт медонад. Дар ин замина аҳдофи нақди иҷтимогарои шӯравиро пайгирий мекунад ва пайванди идеологии замонро бо гузашта маҳсусан таъкид менамояд.

Абулқосим Лоҳутӣ ва профессор Абдурауфи Фитрат Фирдавсиро ба сифати ситоишгари «қаҳрамонҳои миллии

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

давраи феодалии Эрон, баҳодурон, шоҳзодагон ва подшоҳон», «шаъну шавкати гузаштаи аристократияи феодалии Эрон» муаррифӣ кардаанд. Ин матлаб, хусусан, зимни бозгӯйи аҳамияти ҷаҳни ҳазораи Фирдавсӣ хеле равшан дарк мешавад. Бузургдошти ҳазораи Фирдавсӣ дар соли 1934 мелодӣ, – аз диди устод Лоҳутӣ «на танҳо дар Эрон, балки дар мамлакатҳои дигар ва дар Иттилоқи Советии мо низ ҷаҳни гирифта шуд».

Ӯ аз пазироӣ ва эътирофи аҳли илму адаби Эрон дар мавриди дар доираҳои илмиву адабии шӯравӣ беҳтар аз доираҳои эрониён таҷлил шудани ҳазораи Фирдавсӣ ҳарф мезанад, ки мутаассифона, манбаи ин бардошт зикр нашудааст. Ба суоли «чаро ин тавр шуд?» устод Лоҳутӣ – ин соҳибмақоми аъзами адабиёту фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ посухе дарёфтааст, ки печидагии афкори адабии замонро дар шинохту маърифати адабиёт сабит менамояд: «Модом ки Фирдавсӣ аз қаҳрамонҳои миллии давраи феодалии Эрон, аз баҳодурон, шоҳзодагон ва подшоҳон сухан рондааст, ҷаро мо дар мамлакат диктатураи пролетариат ҷаҳни чунин шоирро мегирем?».

Устод Лоҳутӣ ҳазораи Фирдавсиро ба таври кулӣ манфиатбахши кори пролиториёт медонад, «Фирдавсии пролитор», «тамоми осори маданиӣ», аз ҷумла «Шоҳнома»-ро ба сифати рукни муҳими пролиториёт муаррифӣ мекунад.

Афкору андеша дар мавриди мутобиқ кардани «Шоҳнома» ба имконияти замони нав дар таълифоти дигари Лоҳутӣ низ тафсил ёфтааст. Ин мақолот, аз як сӯй, табаҳхур, имконоти фикрӣ ва густурдагии назари наққодии муаллифро ба таври раshawanу ҷолиб бозгӯй менамоянд. Чунин бардошти пажӯҳандагии нафароне амсоли Лоҳутӣ ва назарияпардозони дигар ба афкори замон таъсире дошт. Дар ниҳоди ин ҷустор ва дарёғти сарчашмаҳои идеюлужик, то ҷое умқият ва вусъати назари пажӯҳандагӣ нуҳуфта аст, ки ҳунар, маҳорат, ҳаллоқияти эҷодии суханваре амсоли Фирдавсиро низ хеле равшан ба намоиш меоварад. Устод Лоҳутӣ ҳунари Абулқосими Фирдавсиро дар амри бо маҳорати баланд ба риштаи назм даровардани ҷангӣ миёни туркону эрониён дар Тӯронзамин ва шарафи миллии эрониён саҳт таъқид мекунад, ки аз вусъати назар ва қобили мулоҳизаи ўст. “Ситоиши шарафи миллӣ” аз ҷониби Фирдавсӣ баҳои баланди ноқидонае дар муқобили

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

раъий замона аст. Аммо қасди оҳанги «замони нав» аз мулоҳизаҳои устод Лохутӣ низ набояд сарфи назар шавад. Вай дар қиёси ду замон – гузаштаву мусир, хоса тарҷехи замони нав чунин навиштааст: «Дар ҳамон Тӯронзамин, ки ҳоло Осиёи Миёнай советист, ман дар шаҳри соҳтмони сотсиалистӣ – шаҳри Хӯҷанд ҷангӣ дигареро дар байни ду қӯшун мушоҳида кардам. Аммо ин қӯшуни турқу форс набуданд; дар байни онҳо миллатҳои гуногун – ҳам турқу тоҷик, ҳам русу арманий буданд. Муборизаи ду бригадаро дидам, ки дар фабрика барои ба даст овардани байраки сурх ҷидду ҷаҳд мекарданд».

Дар ин андешаи устод Лохутӣ ҷанбаи иҷтимоӣ ва иҷтимоъгарои адабиву интиқодии даҳаи севуми садаи бисти мелодӣ нуҳуфта аст: «Агар шоире мисли Демён Бедний... ба ҷойи «Шоҳнома» «Пролетарнома»-е ба риштаи назм медаровард, кори олие мешуд».

Чи навъе бармеояд, дар фаҳмиши замон ҳунари олии адабӣ дар оғариниши асаре чун «Пролетарнома» падид меояд. Аз диди замон, он чи ба инъикоси рӯзгори гузашта ихтисос дорад, ҳунар нест, ҳунар он аст, ки аз шукӯҳу ҷалоли замони нав ва имконоту қудрати фикриву созандагии мусир асаре ба муҳташамӣ оғарида шавад ва ин осор ҳазинаи «пролетарнома»-и замонро рангу бӯйи ҳосе бахшад.

Андешаҳои устод Лохутӣ дар меҳвари бартаричӯйии замони нав ҷолибанд. Вай дар мақола-мусоҳибаи «Дар бораи таҷрибаи эҷодии ҳуд» (аслаш ба забони русӣ, Тошканд, 1935) аз боби омӯзиши интиқодии мероси адабӣ, буриданн нуктаҳои бегона, барзиёд ва музир аз осори классикӣ ва ба сӯсиолизм судманд сухан меронад, ки баёнгари чигунагии коргоҳи эҷодии шоир дар замони нав аст: «Ба ман иттифоқ афтодааст, ки мероси адабии қадимро бевосита дар эҷодиёти ҳуд кор фармоям, инро аз он ҷиҳат кардаам, ки осори қӯҳнаро аз ҷиҳати ғоявӣ маглуб гардонида, ҳакиқати ҳозираи ҳудро ба вай муқобил гузорам!» [4].

Ҳамин тавр, дар ниҳоди афкори адабии устод Лохутӣ (даҳаи севуми солҳои 30) бо нишонаҳои гуногуни маърифати осори завқӣ ва ихтилоғи мафкураи замон барҳӯрд мекунем. Бо ин ҳама андешаҳо дар ҳар ҳолат афкори адабӣ ва бардошти зебоишиносии устод Лохутӣ дар шинохти аслӣ, маърифати ростин ва фаҳмиши моҳияти воқеии таърихи адабиёти форсӣ-

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

точикӣ чойгоҳи муҳим дорад. Масалан, аз матолиби суханронӣ дар Анҷумани аввали нависандагони шӯравӣ истиқлоли фикри устод Лоҳутӣ роҷеъ ба мероси классикии точикон ва адабиёти точикӣ эҳсос мешавад: «...Точикон дорои мероси адабии пурсаравате чун назми классикии форсӣ ҳастанд. Шуарои садаҳои 1Х, X, X1: Дақиқӣ, Рӯдакӣ, Бӯалӣ Сино, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Умари Хайём ва даҳҳо устодони забардасти сухан, ки дорои шӯҳрати оламшумул ҳастанд, ба забони модарии точикон навиштаанд, ба забоне, ки то имрӯз барои оммаи васеи Тоҷикистон фаҳмо ва наздик аст» [3].

Дар арафа ва солҳои ҷангӣ ватанини шӯравӣ алайҳи фашизм дар Тоҷикистон ҷанд маҷмӯаи мунтаҳаби осори шуарои классикии форсу тоҷик ба дасти алоқамандон расид, ки ҳамагӣ заминаҳои ватанҳоҳӣ доштанд. Дар ин маврид бештар ба осори Фирдавсиву Саъдӣ рӯчӯй шуд, ки барои мутолиа ва дарки нуфузи адабиёти классикӣ дар рӯзгори муосир имтиёзи бештаре доштанд. Аз ҷумла, сарсуханҳои устод Лоҳутӣ ба ин гуна осори лиҳози таҷдиди назар ва бознигарӣ ба андешаҳои пешин – таъйини муҳтаво ва дарунмояи осори адабии гузашта, ҷустуҷӯйи «баландии мазмун», «зебоии сабк», «азамати рӯҳ», «равонии сухан»-и Фирдавсӣ (сарсухани «Коваи оҳангар») ҷолибанд. Бо вуҷуди ин, устод Лоҳутӣ мазмуни «Шоҳнома»-ро ба қолаби назарияпардозии замон ғунҷонида, аз пайванди ғоявии гузаштаву ҳозира қазия ба миён гузоштааст: «Бубинед, устоди тӯсӣ бо чӣ мардонагӣ, бо чӣ далерӣ ва ҳаққоният фиребкорӣ ва дурӯйии дарбори подшоҳони золимро нисбат ба ҳалқ нишон медиҳад ва бо чӣ ғуррише бар зидди он прутист меқунад...

Кист, ки дар ин наъраи Кова ҳайкали бузургвор ва тавонои ҳалқро набинад? Заҳҳок ҳамон ҳайкалро дид, дар муқобили он ҳудро мағлуб ҳис кард. Беш аз ҳазор сол пеш аз ин Фирдавсии кабир ду даста, ду гурӯҳ ва ё дар ин давра ба истилоҳи марксизм ду синф будани мардумонро фаҳмид...» [6].

Шубҳае нест, ки баёни ин андеша, таъкиди рӯҳи ватанпарварӣ-ҷанговарии осори гузашта аслан бо ҳадафи бедор соҳтани ҳисси мардуми шӯравӣ бар зидди фошизми гитлерӣ сурат гирифтаанд. Дар ниҳоди ин андеша пайванди «Шоҳнома» бо ниёзҳои иҷтимоии замон аҳамияти муҳим дорад. Дар фаҳмиши устод Лоҳутӣ тасаввуроте, ки «аз ҳондани

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

«Шохнома»-и Фирдавсӣ ва аз хурдсолӣ шунидани афсонаҳои гуногуни халқ» дар хаёлаш мондааст, «бо назарияи коммунистӣ дар бораи як оҳангар, роҳбари шӯриши халқӣ дар чанд ҳазор сол пеш, як шуда, шакли он Коваеро, ки дар либреттои «Коваи оҳангар» тасвир шудааст, ба вучуд овард» [6].

Устод Лоҳутӣ дар сарсухани маҷмӯаи «Алмосҳои мардонагӣ» – фароҳамомада аз ашъори Фирдавсӣ бар ин натиҷа расидааст, ки шоири миллии Эрон дар миёни устодони адабиёти дунё яке аз беҳтарин созандагони сухани баланд, «достоннависи бузург», «кифтиҳори адабиёти форс-тоҷик» аст, «Шохнома» як қисмати дураҳшонест аз он мероси мадании умумиҷаҳонӣ», «байтҳои ин лашкаркаши сухан... монанди тӯп меғуранд ва мисли тир мепаранд, ҳазорсола бошанд ҳам, хосиятҳои ҷангии худро ҳеч гум накардаанд» [5].

Шинохти Лоҳутӣ моҳияти замони нав, чигунагии тамоюли ҳонандай давраи комилан дигари иҷтимоиро ба дурданаҳои адабиёти кӯҳан ифода мекунад ва дар ҳар ҳолат сирри таъсири бардавом ва ҳайратангези «Шохнома»-ро аз нафосати олии асари Фирдавсӣ ба шумор меоварад.

Нақди адабӣ ва адабиётшиносии тоҷикии ин давра дар бархе маврид ҷанбаи инкори таъриҳӣ ва фарҳангии гузаштаро дорад. Дар мавриди дигар дар накду интиқоди осор равиши димуқротики муносибат ба мероси гузашта низ пайгирий шудааст. Қазовати гузаштаҳои дуру наздики адабии форсӣ-тоҷикӣ бо меъёрҳои муҳталифе сурат гирифтааст. Дар саргаҳи ин амри таҳқиқӣ устод Айнӣ ва намояндагони мактаби илмии ўқарор доранд. Таълифоти Абулқосими Лоҳутӣ, Абдурауфи Фитрат ва дигарон бо вучуди фароғории нуктаҳои ба таърихи адабиёт бегона арзёбии нисбатан мунсифонаи ҷойгоҳи шуарои гузашта, аз ҷумла Абулқосими Фирдавсӣ низ ҳастанд, ки дар сатҳу савияи наққодӣ ва адабпажӯҳии пешини форсӣ-тоҷикӣ идомат пайдо намудааст.

Дар маҷмӯъ, таълифоти пурагриши пажӯҳандагони тоҷик роҷеъ ба адабиёти бостонии форсӣ-тоҷикӣ ва намояндагони барҷастаи он дар ин давра тафовути мумтозе дорад. Ранги арзёбии илмӣ-таҳқиқӣ дар ин осор идеологӣ аст...

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Китобнома:

1. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва "Шоҳнома"-и ў // Барои адабиёти сотсиалистӣ.–1934.–№8.–С. 13-22.
2. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ў.– Куллиёт. Ҷилди XI. Китоби якум. /С. Айнӣ. –Сталинобод: Нашр.дав.Тоҷик, 1963.–С. 5-50.
3. Бектош Н. Абулқосим Фирдавсӣ // Барои адабиёти сотсиалистӣ.–1932.–№5.–С. 4-10.
4. Бертельс Е. Э. Абу-л-Касим Фирдоуси и его творчество. / Е. Э. Бертельс. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1935.–71 с.
5. Болдырев А. Н. Фирдавсӣ (сарсухан). – Фирдавсӣ. Шоҳнома. Тарт-да А. Н. Болдырев. – Сталинобод, 1938.–С. IX-XX (ба лотинӣ).
6. Доклад Г. А. Лахути о таджикской литературе / Чавонони Тоҷикистон.–2000.–14 апрел.–№15(8614).–С.4-5.
7. Дъяконов М. Фердоуси: Жизнь и творчество. / М. Дъяконов. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1940.
8. Лоҳутӣ А. Дар бораи таҷрибаи эҷодии худ. – Куллиёт. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. –Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963.–С. 231-248.
9. Лоҳутӣ А. Сарсухани «Алмосҳои мардонагӣ». –Куллиёт. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. –Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963.–С. 122-124.
10. Лоҳутӣ А. Сарсухани «Қоваи оҳангар». – Куллиёт. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. –Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963.–С. 118-121.
11. Намунаҳои адабиёти тоҷик. Тартибдиҳандагон X. Мирзозода, Ҷ. Суҳайлӣ, Ҷ. Икромӣ, К. Лутфуллоева, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1940.–604 с.
12. Фирдоуси (934-1934). Доклады сотрудников Института востоковедения и Государственного Эрмитажа на секции посвящ. 1000-летию со дня рождения Фердавси. Том 1.–Ленинград: АН СССР, 1934.–219 с.
13. Фирдавсӣ. Шоҳнома. Тартибдиҳанда А. Н. Болдирев. – Сталинобод, 1938.
14. Фитрат, Абдурауф. Фирдавсӣ: Замон ва муҳити ў // Барои адабиёти сотсиалистӣ.–1934.–№5-6.–С. 29-36.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

15. Фитрат А. Шӯриши Восеъ. Фирдавсӣ. / Фитрат, Абдурауф. –Душанбе, 1992.–64 с.

I. Асарҳои таҳқиқӣ

1. Ахрорӣ З. Таъриҳчайи муҳтасари таҳқиқ ва нашри «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар Тоҷикистон // Эроншиноҳт: Фаслномаи Анҷумани эроншиносони кишварҳои муштарак-ул-манофеъ ва Қафқоз. – Шумораи аввал. – Зимистони 1374.–С. 141-152.

2. Маҳмадаминов А. Абул-л-қасим Фирдоуси в исследовании Айни. – Сбор. «Шахнаме» Фирдоуси величайшее художественное творение в истории мировой цивилизации. Тез. док. и сообщ.–Душанбе-Техрон, 1994.–С. 14.

3. Маҳмадаминов А. Абулқосими Фирдавсӣ ва масъалаи худогоҳии миллӣ.–Айнишиносӣ ва щамони ҳозира. / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005.–С. 49-63.

4. Набавӣ А. Рӯзгор ва «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ дар тарозуи нақди иҷтимоъгаро // Фаслномаи «Рӯдакӣ»: Вежай Шоҳномашиносӣ.–Соли шашум.–Шумораи 7.–Тобистони 2005.–С. 135-152.

5. Набиев А. Нақди Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» - и ў дар матбуоти Тоҷикистон.–«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ падидай бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ./ А. Набиев. – Душанбе - Техрон, 1373/1994.– С.108 (форсӣ).

6. Набиев А. Таджикская критическая мысль 20-30-х годов и Шахнаме Фирдоуси. – Сбор. «Шахнаме» Фирдоуси величайшее художественное творение в истории мировой цивилизации. Тез. докл. и сообщ. / А. Набиев. – Душанбе - Техрон, 1994.–С. 11.

7. Отаконова Х. Нақши «Шоҳнома»-и Абулқосимим Фирдавсӣ дар эҷодиёти Абулқосим Лоҳутӣ.–Робитаҳои адабӣ ва фарҳангӣ Шарқ: Маҷмӯаи мақолаҳо ба муносибати панҷоҳсолагии зодрӯзи профессорFaффорова У. А.–Хӯҷанд: Ношир, 2014.–С. 98-106.

8. Раҷабӣ М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикии адабиёти тоҷикии марҳилаи якум. Солҳои 1920-1954). / Раҷабӣ М.. –Душанбе: Адиб, 1997. –208 с.

9. Саидзода А (Маҳмадаминов). Абулқосим Фирдавсӣ дар тадқиқи Садриддин Айнӣ.–«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ – падидай

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ.—Душанбе-Техрон, 1373 / 1994.—С. 14, 60-61 (ба русӣ ва форсӣ).

10. Самад В. Барг ҳаяҷонангез аз таърихи фирдавсишиносӣ // Фаслномаи «Рӯдакӣ»: Вежай Шоҳномашиносӣ.—Соли шашум, Шуморай 7.—Тобистони 2005.—С. 49-76.

11. Шакурӣ М. Хурросон аст, ин ҷо! Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон. / М. Шакурӣ. — Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 1996.—326 с.

АБУЛКАСИМ ФИРДОУСИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБУЛКАСИМА ЛАХУТИ

Абулкасим Лахути (1887-1957) – одним из основателей таджикской новейшей литературы – своим художественным и научным творчеством внёс неоценимый вклад в развитие и совершенствование современной таджикской поэзии и литературоведческой мысли. Лахути во всех периодах своей политической борьбы и литературной жизни проявлял интерес к «Шахнаме» величайшего персидско-таджикского поэта Абулькасима Фердоуси.

В данной статье рассматривается вопрос об интересе и обращении Абулкасима Лахути к Фердоуси и его «Шахнаме» в научно-критических статьях и предисловиях к некоторым сборникам произведений поэта. Автор статьи также анализирует суждения и мысли исследователей и представителей литературных кругов 30-х годов XX века о жизни и творчестве Фердоуси.

Ключевые слова: Абулькасима Фердоуси, “Шахнаме”, Абулькасим Лахути, литературная критика, литературный круг.

ABULKASIM FIRDOUSI FROM POINT OF VIEW ABULKASIMA LAKHUTI

Abulkasim Lahuti (1887-1957), one of the founders of the Tajik modern literature, made an invaluable contribution to the development and improvement of modern Tajik poetry and literary thought through his artistic and scientific work. Lahuti in all periods of his political struggle and literary life showed interest in Shahnameh of the greatest Persian-Tajik poet Abulkasim Firdousi. This article discusses the interest and appeal of Abulkasim

Lahuti to Firdousi and his "Shahname" in scientific critical articles and forewords to some collections of works by the poet. The author also analyzes the judgments and thoughts of researchers and representatives of the literary circles of the 1930s on the life and work of Firdousi.

Key words: Abulkasima Firdousi, Shahname, Abulkasim Lahuti, literary criticism, literary circle.

АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ АЗ НАЗАРИ АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ

Абулқосим Лоҳутӣ (1887-1957) – яке аз бунёдгузорони адабиёти навини тоҷик бо эҷоди адабӣ ва илми худ дар рушду такомули назми муосири тоҷик ва афкори адабиётшиносӣ нақши пурарзиш гузоштааст. Лоҳутӣ дар тамоми давраҳои муборизаи сиёсӣ ва ҳаёти адабиаш ба «Шоҳнома»-и ҳамосасарои бузурги форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ таваҷҷӯҳи хосе доштааст.

Дар ин мақола масъалаи таваҷҷӯҳ ва муроҷиати Абулқосим Лоҳутӣ ба ҷойгоҳи Абулқосим Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар мақолаҳои илмӣ-танқидӣ ва пешгуфткорҳояш ба бъазе маҷмӯаҳои шоир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ҳамчунин андешаҳои гурӯҳи муҳакқикон ва адібонро оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Фирдавсӣ нақду таҳлил намудааст.

Вожаҳои калидӣ: Абулқосим Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Абулқосим Лоҳутӣ, нақди адабӣ, гурӯҳҳои адабӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Субҳон Аъзамзод - мудири кафедраи адабиёти муосири тоҷики ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров, номзади илмҳои филологӣ.

Сведения об авторе: Субҳон Аъзамзод – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова .

About the author: Subhon A'zamzod - Ph.D. in Philology, head of the Department of modern Tajik literature of the Khojand State University named after Academician Bobojan Gafurov.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

УДК:891.550

УСТОД АЙНӢ – ПИРИ ХИРАДМАНДИ ШАРҚ

Шодӣ Шокирзода

Сардабири маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон»

Садриддин Айнӣ як умр ба ҳалқи худ содик буд, ӯ тамоми ҳаёти худро ба хидмати ҳалқ бахшид. Чунин одам ҳеч гоҳ намемираҳ ва хотираи пуршарафи ӯ ҳамеша аз партави офтоби мухаббати ҳалқ дурахшон ҳоҳад буд.

Устод Садриддин Айнӣ дар оғози қарни XX на фақат ба сифати шоир, нависанда, муҳаққиқ ва муҳаррири варзида ба давраи нави рушду такомули адабиёти мо роҳ күшод, балки дар саргаҳи худшиносии миллии тоҷикон қарор гирифт, ба ҳайси мудофеъи манфиати миллату сарзамин ҷоннисориҳо кард ва намунаи барҷастаи он бидуни шак, асари сарнавиштсози ӯ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) мебошад. Дар он айёми қаҷдорумарез таълифу танзими чунин як асарро ба уҳда гирифтанд ва бо дарки амиқи масъулиятшиносӣ дар тӯли камтар аз як сол ба сомон расонидани он воқеан қаҳрамонӣ буд. Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон барои хидматҳои бузург ва фидокориҳо дар поягузории истиқлолияти кишвар, инкишофи тамаддун ва худшиносии миллӣ ба фарзанди бошарафи ҳалқи тоҷик устод Садриддин Айнӣ нахустин унвони олии кишвар - «Қаҳрамони Тоҷикистон» муносиб дониста шуд (соли 1997), ки гувоҳи гӯёи тантанаи ҳақиқату адолати таъриҳӣ мебошад.

Воқеан, аз ҷониби академик Бобоҷон Ғафуров «падари миллат» номида шудани Садриддин Айнӣ [1, 9-10] баҳоест ҳолисонаву мунсифона ва дар он заррае иғроқроҳ наёфтааст. Нақши устод Айнӣ дар тарбияи насли нави адабон ва мутахассисони варзидаи соҳаҳои гуногуни илми тоҷик низ шоистаи тақдир аст. Дар меҳрномаҳое, ки адабону донишмандони маъруфи қарни XX-уми тоҷик ва хориҷӣ, ки бевосита бо устод мулоқоту воҳӯриҳо доштаанд ва аз сабакҳои эшон файзҳо бардоштаанд, бисёр сахфаҳои норӯшани ҳаёт, осор ва афкору андешаи ӯ муайян гардида, ба онҳо баҳои воқеӣ дода шудааст. Дар ин замина баҳусус аз нигоштаҳои саршори меҳри Саид Нафисӣ, Пӯлод Толис, Сотим Улуғзода, Ҷалол Икромӣ,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

И.С.Брагинский, Сарвари Гүё, Раҳим Ҳошим, Абдусалом Деҳотӣ, Муҳаммадҷон Шакурӣ ва дигарон метавон ёдовар шуд, ки хеле самимӣ, муассир ва ҳадафманд ба силки таҳрир кашида шудаанд. Дар номаҳои бисёри устод Садриддин Айнӣ, ки ба писарааш Камол Айнӣ, ҳамқаламону шогирдони хеш, минчумла, ба устод Абулқосим Лоҳутӣ, Пӯлод Толис, Ҷалол Икромӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Додоҷон Тоҷиев ва дигарон навиштааст, ба қавли муҳаққиқ Н. Аслонова, бисёр «вокеа, лаҳза, ҷузъиёtero аз рӯзгори хуш, муҳити адабиву фарҳангии мавҷударо мавриди баҳс қарор додааст» [2, 240], ки дар баробари арзиши муҳими адабиву таърихӣ қимати бузури таълимиву тарбиявиро моликанд. Нависанда, адабиётшинос ва муҳаққиқи маъруф, профессор Расул Ҳодизода (1928-2010) низ худро хеле хушбаҳт меҳисобид, ки аз ҷумлаи шогирдони бевоситаи устод Садриддин Айнӣ мебошад ва мавсуф дар тарбияву камолоти маънавиаш нақши қалидӣ бозидааст. Мутаассифона, робитаву ҳамкориҳои пурсамари устод Садриддин Айнӣ бо Расул Ҳодизода сарфи назар аз аҳамияте, ки барои дувумӣ дошт, то ҳанӯз мавриди таҳқики чиддӣ қарор нагирифтааст. Ҳарчанд профессор Расул Ҳодизода дар таълифи фаровони хеш, алалхусус, ёддошту хотираҳояш дар бораи устод Айнӣ то ҳадде баҳри ифши ин асрор кӯшидааст, ҳанӯз дар ин замина дари баҳс боз аст. Дар арафаи 140-солагии устод Садриддин Айнӣ ва 90-солагии профессор Расул Ҳодизода зикри чанд ҳарфе дар заминаи дӯстиву рафоқат, ҳамкориву ҳамдилӣ ва устодиву шогирдии эшон ба миён гузоштан бори дигар пиндори моро ба дарки амиқи масъулиятшиносии устод Айнӣ дар назди миллату сарзамин қавитар мегардонад. Зоро ба қавли Раҳим Ҳошим, «Айнӣ на факат ба воситаи осори боқигузаш ба мо бисёр омӯхтааст ва меомӯзад, балки ба воситаи ҳаёти шахсии худаш, тарзи зиндагии худ, муносибаташ ба кор, бо вазифашиносиаш, бо риояташ ба интизом низ барои мо, хусусан барои ҷавонон, аз бисёр ҷиҳатҳо намунаи ибрат шуда метавонад» [3, 31]. Профессор Расул Ҳодизода ҳамеша зимни суҳбат дар мавриди муносиб ҳатман аз устодаш ба унвони «домулло Айнӣ» бо эҳтируму тамчиди хос (чун шахси сеюми ҷамъ) ёд мекард ва гумон мекунам, ки ин намунаи бузурги қадрдониву қадршиносӣ аз заҳмати устоде буд, ки умри азизи худро сарфи кори ҳақ кардааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Қобили тазаккур аст, ки Садриддин Айнӣ бо падари Расул муаллим Ҳайдархон Ҳодизода ва амакаш Ризохон аз дер боз ошно буд ва ҳатто соли 1918 чанд муддат дар ҳучраи Ризохон дар мадрасаи Шердори Самарқанд истиқомат кардааст [4, 53]. Тавре Расул Ҳодизода дар очерки илмӣ-адабии «Дар ёди устод» ва баъдан дар китоби хотироташ «Ҳудоё, худро бишносам» зикр мекунад, номи устод Айнӣ ҳанӯз аз солҳои қӯдакӣ, аз даврае ки ба мутолиаи асарҳои бадей шавқманд буд, барояш шинос буд. Ӯ ҳамаи намунаҳои ашъори устодро, ки дар китобҳои дарсӣ омада буданд, азёд медонист ва падараш ҳам, ки нусхае аз «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро бо худ дошт ва мудом онро мутолиа мекард, дар ҳалқаи аҳли оила роҷеъ ба шаҳсияти устод ва асарҳои эшон бо эҳтироми афзун ҳарф мезад [4, 52; 5, 108]. Аввалин воҳӯрӣ ва мулоқоти Расул Ҳодизода бо устод Айнӣ дар давраи мактабхонии ӯ, саҳехтараш, баҳори соли 1938 дар мактаби рақами 21-уми шаҳри Самарқанд иттифоқ афтодааст. Дар ин воҳӯрӣ Расули наврас аз номи ҳамсинфонаш (аз мактаби рақами 22) сухан гуфта, зикр мекунад, ки аксари асарҳои устод Айниро хондааст ва бештар аз ҳама «Одина» барояш таъсиргузор буд. Баъд аз итмоми сухан нависандай бузург ин толибилми фаъолро ба назди худ даъват карда, мепурсад: ««Шумо писари Ҳайдархон мешавед? Баъд аз ҷавоби тасдик пурсид, ки падарам ҳоло дар кучо кор мекунанд, мо дар қадом гузар зиндагӣ мекунем, амаки қалониам Ризохон дар кучоянд ва мисли ҳамин суолҳои муҳталиф доду гуфт: -Аз ман ба падаратон салом гӯед. Гӯед шуморо гирифта ба ҳавли биёянд» [4, 52].

Мулоқоти аввалини Расул Ҳодизода бо устод Айнӣ барояш таассуроти басо хотирмону ҷолиб бахшид ва шодиву ҳурсандиашро ҳадду каноре каноре надошт: «Охир ман на танҳо устод Айниро дидам, балки бо он кас сүҳбат кардам, бо он кас шинос шудам. Оре, ин шиносои аввалини ман буд бо устод, рӯзи беҳтарини ҳаёти қӯдаконаи ман буд» [5, 110-111]. Он вақт Расул намедонист, ки мулоқот бо ин «мӯйсафеди миёнақаде, ки камзӯли сафед дар бар, қаллапӯши ҷустуҷӯе дар сар дошт ва асозанон далерона қадам мезад» [5, 109], оғози марҳалай наве дар ҷодаи зиндагӣ ва пайроҷае барои идомаи фаъолиятҳои минбаъдаи илмиву адабиаш хоҳад буд.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

Мулоқоти дуюми Расул Ҳодизода бо устод Айнӣ дар айёми душвори Ҷанги дуюми ҷаҳон, саҳехтараш, баҳори соли 1943 сурат гирифтааст. Он замон Расул Ҳодизода баъзан машқи шеър мекард, vale барои нашри онҳо дар рӯзномаву маҷаллае чуръат намекард. Боре яке аз рафиқони мактабиаш, ки аз ин майли ӯ боҳабар буд ва дар шуъбаи тоҷикии радио Самарқанд фаъолият дошт, ҳоҳиш мекунад, ягон шеърашро аз тариқи радио қироат намояд. Расул шеъре дар шакли қасида (зиёда аз панҷоҳ байт) дар мавзӯи корномаи мардум, алалхусус, занону духтарон дар ақибгоҳи ҷанг навишта буд, vale эҳсос мекард, ки дар он нақсу лағзишҳое ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, аз дӯсташ ҳоҳиш намуд, ки пеш аз пахш бояд онро ягон шаҳси огоҳ аз шеъру шоири бубинад. Он вакт кормандони барномаҳои тоҷикии радио бо устод Айнӣ робитай хуб доштанд ва муњазам дар ҳусуси беҳтар намудани сифату мундариҷаи фаъолиятиашон аз дастуру машваратҳои ӯ баҳравар мешуданд. Ба неву нестони шоири навқалам нигоҳ накарда, бо роҳнамоии шореҳи радио онҳо ба назди устод Айнӣ мераванд. Бо ишораи эшон Расул Ҳодизода зери араки шарму ҳаяҷон шеъри тӯлонии худро меҳонад. Айнӣ бо шикебоии ба худ хос ва ҷиддияти тамом онро то охир гӯш карда, аз тариқи радио пахш шуданашро маъқул медонад. Расул Ҳодизода пас аз қарib бист сол он рӯзҳоро ба хотир оварда навиштааст: «Ман гоҳо саросема шуда бо сакта меҳондам. Устод маро нигоҳ дошта, он ҷойҳоро бори дувум меҳононданд. Дар рафти ҳондан баъзе ҷойҳои онро ислоҳ мекарданд, қалимаҳои нодуруст корфармудашударо ба тафсил шарҳ медоданд... Дертар дар шеърнависӣ қобилият надоштанамро худам ҳис карда, оҳиста-оҳиста аз ин кор даст кашидам.² Аммо ҳар бор ин мулоқотро ба хотир биёрам, аз он

² Бояд бигӯям, ки ин андешаи профессор Расул Ҳодизода андаке тасҳех меҳоҳад. Тавре огоҳӣ дорем, ӯ то охири умр аз гуфтани шеър даст накашид ва ҳамеша барои худ, на барои нашр дар рӯзномаву маҷаллот, шеър мегуфт. Баҳори соли 2008 ба муносибати ҳаштодсолагии устод барои табрик ба манзилаш рафтем. Ӯ моро хеле хуш истиқбол гирифта, дар ҳалқаи аҳли оила ҳони зиёfat орост ва зимни сухбат дафтарчай ёддошташро бароварда, шеъри ишқие ҳонд. Ман гуфтам, ки ин шеър ёдгори даврони ҷавонӣ будагист. Гуфт: - На, ҷанде пеш дар конфронси илмие дар Машҳад дар раёsat менишастам. Дар сафи аввал бонуи хушгиле менишаст, илҳом омаду ин шеър иншо шуд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ки чунин як шеъри дуру дарози дилгиркунандаро бе ибо дар пеши устод хонда додам, ҳоло ҳам ботинан шарм медорам. Баробари ҳамин ба диққату эътибори самимона ва ҷиддии устод, ки ба як каси навқалам зоҳир намуданд, бо эҳтироми бузург қоил мешавам. Яқин дорам, ки агар чунин шеъри пастро ягон шоири таҷрибадида ба он каси хонда медод, ду-се байти аввалро гӯш карда ба шунидани давоми он ҳавсала ҳам намекард» [5, 112].

Расул Ҳодизода тайи солҳои 1945-1950 донишҷӯи факултаи забонҳои шарқӣ Донишгоҳи Тошканд буд ва ў ҳамзамон ба ҳайси муҳаррири адабии шуъбаи тоҷикии радиои Ӯзбекистон фаъолият мекард. Мулоқоти навбатии ў бо Садриддин Айнӣ соли 1948, дар арафаи ҳафтодсолагии сухангустари бузург сурат гирифтааст. Дар доираи омодагиҳо ба ин ҷаҳон бо супориши маъмурияти радио Расул Ҳодизода роҷеъ ба ҳаёт ва осори устод мақолае навишт ва ҳамзамон дар зарфи ду моҳ аз рӯйи романи «Дохунда» барномаи адабӣ-музиқиро таҳия намуд, вале ў аз сифати кораш қаноатманд набуд ва дар Тошканд ҳам касе пайдо нашуд, ки пеш аз пахш ин маводро муояна намуда, ба гунаи холис ҳусну қубҳашонро бозгӯ намояд. Маъмурияти радио салоҳ донистанд, ки маводи мазкур барои пешгирӣ ва рафъи баъзе камиву костиҳои эҳтимолӣ бевосита аз назари худи устод Айнӣ гузаронида шавад. Он замон устод дар Самарқанд мезист ва вазъи саломатиаш ҳам ҷондон хуб набуд, вале шорехи радиои Тошкандро қабул кард. Расул Ҳодизода ба ў танҳо тартиби таҳия шудани барномаи адабӣ-музиқиро фаҳмонд ва устод ҳам ба он қариб эроде нағирифта, фақат баъзе гуфторҳои барандаро тасҳҳ намуд ва ба пахши барнома розӣ шуд. Бо вучуди бемор буданаш Айнӣ розӣ шуд, ки ҳоҳиши дигари Расул Ҳодизода – аз назар гузаронидаи аввалин мақолаи илмиву адабиашро ба сомон расонад. Муаллиф онро меҳонад ва ба таъкиди ў, «Айнӣ ба ҳар як ибора, ҷумла ва гоҳо фикрҳои мақола бо диққат гӯш карда, ҳар ҷо - ҳар ҷо ислоҳ мекарданд, баъзе абзатс ва ҷумлаҳои дабдабанокро гирифта мепартофтанд. Устод ба мазмуни умумӣ ва соҳти мақола ҳарчанд тағйироти қалон

Агар фарзандону наберагони устод Расул Ҳодизода, ки ҷумлагӣ аҳли хираду маърифатанд, барои нашри қуллиёти осори илмиву адабии эшон саъю талош намояд, кори шоистае ба нафъи адабиёту фарҳангӣ миллиат ҳоҳад буд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

надароварда бошанд ҳам, дар аввали он якбора оташин шуда, эроди сахте гирифтанд, ки ман хеле саросема шуда мондам ва аз дил гузарондам, ки агар давоми мақола ҳам ба чунин танқиду эътирози сахт дучор шавад, пас ҳолам чӣ ҳоҳад шуд?» [5, 114]. Сабаби оташин шудани устод Айнӣ ин буда, ки муҳаққики чавон дар хусуси оғози фаъолияти адабии ў (солҳои 1895-1902) сухан ронда, тақрибан ба ин мазмун зикр меқунад, ки «Садриддин Айнӣ дар зери таъсири эҷодиёти Аҳмади Доњиш аз ҳамон солҳо сар карда ба муқобили режими аморати Бухоро шеърҳо навишт ва ҳамчун шоири барҷастай маорифпарвар ва тараққиҳо ба майдон баромад». Айнӣ баробари тамом шудани чумла якбора ба ҷӯш омада, сахт-сахт гуфтанд: -Истед, кани боз як бор хонед!

Ман ҳамин ҷои мақоларо бори дигар хондам.

-Ин гапатон нодуруст аст. Дар он вақтҳо ман на маорифпарвар будам, на шоири пешқадам. Ман ба майдони адабиёт акнун медаромадам. Маорифпарвариро аз кучо медонистам? Албатта, Аҳмади Доњиш ба ман таассуроти бузурге гузошт. Лекин бисёр ҷизҳои вай навиштаро нағз намефаҳмидам. Баъзе шеърҳои танқидию равшанфикронае, ки он вақтҳо машқ мекардам, аз дараҷаи маорифпарварӣ хеле дур буд. Ин таърифи бесосатон на ба фоидаи ман асту на ба фоидаи адабиёт» [5, 114-115].

Ин нукта бозгӯи он аст, ки устод Айнӣ ҳамеша ва дар ҳар маврид рисолати сухан ва масъулияти суханварро амиқ дарк мекард ва ҳеч гоҳ аз мизони ҳақиқат пой фаротар намегузошт ва аз дигарон низ чунин муносибатро тақозо мекард. Барои ў ҳақиқати событ, берӯву риё ва комил арзиш дошт, онро мепарастиду ситоиш мекард ва аз ҷавонони ташни илм низ даъват мекард, ки зимни таълифи маводи илмӣ пеш аз ҳама санаду далелҳоро хуб омӯхтан ва дар ҳамин асос ба воқеаҳо баҳо доданро ёд гиранд: «Ин хел нашавад, ки агар як шоир ё нависанда бо таҷрибаи зиндагӣ ва ҷараёни фаъолияти адабӣ оҳиста-оҳиста ба сафи пешқадамон гузашта бошад, вайро «аз ҳурдсолӣ пешқадам буд, заки буд, ҳама ҷизро мефаҳмид» гуфта таъриф кунанд. Агар ин хел бошад, тараққиёти ҳаёт ва нависанда чӣ мешавад?» [5, 115].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Пас аз ин устод Айнӣ барои аз қайди хичолату рӯҳафтодагӣ берун овардани муҳаққики ҷавон маҷрои суханро ба ҷониби дигар қашида, дар ҳусуси воқеаҳои таърихии он давр, доираҳои адабӣ ва намояндагони он ҳикояҳои дилчашп менамояд ва Расул Ҳодизода бо ҷеҳраи қушода ва рӯҳи болида бо эшон ҳудоҳофизӣ мекунад. Донишманди покизакор Расул Ҳодизода аз ин сабақи бардоштааш аз мактаби бузурги адабии устод Айнӣ ҳамеша бо иродату ихлоси бепоён ҳарф мезад ва ифтихор дошт, ки ин пири хирадманд бо вучуди дар бистари беморӣ ҳобиданаш бо ў дар мавзӯъҳои ҷиддӣ сӯҳбат кард, иштибоҳашро нишон дод ва таваҷҷуҳашро ба ҳалли муаммоҳои таърихӣ ҷалб намуд. Ин лавҳа ба гунаи саҳех бозгӯи он аст, ки устод Садриддин Айнӣ то чӣ ҳад ба тарбияи ҷавонони эҷодкор таваҷҷӯҳ дошт ва барои ба майдони адабиёт ворид шуданашон дилсӯзиву ғамҳории ҳамаҷониба зоҳир мекард.

Як ҳусусияти ҳоси шаҳси устод дарки амиқи масъулиятшиносӣ буд ва ҳар ҳоҳишу дархостеро, ки аз ў тақозо мекарданд, новобаста ба синну сол ва мартабаи шаҳси муроҷиаткунанда, дар вақти таъйиншуда онро икро мекард, vale агар баҳри икрои он имкон надошта бошад, сари вақт посухи худро мерасонд. Минчумла, ў бо вучуди масруфияти зиёд корҳои дипломии ҳатмкунандагони факултаи филологияи тоҷики Университети давлатии Самарқанд Ҳолиқ Мирзозода, Баҳром Ҳочизода ва Лутфулло Бузургзодаро ҷиддан мутолиа намуда, ба онҳо тақризи мусбат навишт. Устод дар симои эшон мутахассисони варзидаи ояндаи илму адабро ба мушоҳида гирифт ва онҳоро барои ба Тоҷикистон рафта, ба илми тоҷик хизмат кардан ҳидоят намуд (6, 81).

Расул Ҳодизода дар соли охири таҳсил дар ҳусуси нақши асаҷрои илмӣ ва таҳқиқии Садриддин Айнӣ дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик ва симоҳои бузурги он навиштани кори дипломиро ба уҳда мегирад ва баъди интиҳоби мавзуъ ба устод мактуб навишта, ҳоҳиш мекунад, ки роҳбарии корро лутfan қабул кунад. Баъди чанд рӯз ба толибилими ҷавон аз устоди бузург номае расид, ки бо узру маъзарати зиёд иншо шудааст: «Рафиқ Ҳодизода, мактуби 21-уми феврол навиштаатон 27-уми феврол расид. Бо афсӯс маҷбурам ба шумо маълум кунам, ки ман дар бораи дипломни работетон ба шумо роҳбарӣ карда

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

наметавонам. Сабаби аввалин ин пирӣ ва набудани вақт аст: ман мувофиқи шартнома маҷбурам, ки қисми чоруми «Ёддоштҳо»-ро тайёр карда ба нашриёт супорам (қисми севвумро 10-уми феврол супурдам). Файр аз ин барои ба чоп тайёр карда додани қисмҳои 1-3-и «Ёддоштҳо» ба наздикий бо нашриёти давлатии Ӯзбекистон шартнома бастам. Бинобар ин аз УзГу (Донишгоҳи Самарқанд), ки ман коркуни иштотии он ҷо мебошам, барои роҳбарӣ ягон дипломни работро қабул накардам ва ба аспирантҳои худам, ки кори асосии ман дар УзГу бо онҳо кор кардан аст, имсол роҳбарӣ карда натавонистам. Ба болои ин номзадии ман ба депутати Совети Олий монда шуд, ки барои мақолаҳо навиштан, бо интихоботчиён мuloқot кардан ва барои сессияи якум ба Москва рафта омадан якуним - ду моҳ вақт меравад.

Ман умединорам ва боварӣ дорам, ки шумо ин узрҳои маро мефаҳмад ва барои рад карданам коратонро аз ман намеранҷед.

Дувум ин ки модом ки кори шумо таҳқики асарҳои илмии ман аст, худи ман роҳбарӣ карданам он қадар муносиб нест. Модом ки Москва рафта омаданатон мушкил аст, ман маслиҳат медиҳам, ки профессор Семёновро ба худ роҳбар қарор дихед. Ӯ дар мавзӯи таҳқики илмӣ хуб роҳбарӣ карда метавонад. Бо саломи рафиқона Айнӣ. 27/ феврал 50.

Илова: Панҷакент рафта истода будам (барои мuloқot бо интихобчиён), бинобар ин хатро ба таъчил бад навиштам. Мебахшед. А.

Ба САГУ фаҳмонед, ки ба ман хатти расмӣ накунанд, чунки барои рад карда ҷавоб навиштан ҳам вақт даркор мешавад. А.» (Ҳ. 147-148).

Аз зерматни ин номаи саршори меҳр, ки бозгӯи садоқату ихлос, тавозуу фурӯтаний, футуввату ҷавонмардӣ ва мавридшиносии устод Айнӣ мебошад, маълум мешавад, ки ӯ мавзӯи барои кори дипломӣ интихобшударо ҷонибдорӣ мекунад ва ба оғози фаъолияти ҷиддиву пурсамири илмии муҳаққики ҷавон Расул Ҳодизода фотехаи нек медиҳад. Бе тардид, танҳо фарзонагони асил амсоли устод Айнӣ ба ин кор қодиранд. Қобили зикр аст, ки роҳбарии кори дипломии мазкурро шарқшиносӣ маъруф А.Н.Болдирев, ки барои дарсгӯй аз Донишгоҳи Санкт-Петербург ба Тошканд омада буд, ба зимма гирифт ва Расул

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Ҳодизода онро бо баҳои аъло ҳимоя намуд. Натиҷаҳои ин кор соли 1950 дар мақолае таҳти унвони «Таҳқиқоти илмии устод Айнӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷик» дар мачаллаи «Шарқи сурх» чоп шуд ва ба пажӯҳандай ҷавон барои омӯзишу таҳқиқи ҷиддии адабиёти тоҷик роҳро боз намуд.

Минбаъд Расул Ҳодизода бо устод Садриддин Айнӣ мунтазам вомехӯрд ва байни онҳо муҳаббату ихлоси самимӣ, ҳамдиливу ҳамдигарфаҳмӣ ва садоқати бепоён арзи вучуд намуд. Баъди ҳатми Донишгоҳи Тошканд Расул Ҳодизодаро барои идомаи таҳсил ба аспирантураи ҳамин мактаби олий даъват намуданд, вале устод Айнӣ ин пешниҳодро напазируфт ва ба муҳаққики ҷавон рӯй оварда гуфт: -Шумо агар таърихи адабиёти тоҷикро омӯхтани бошед, бояд ҳатман ба Сталинобод, ба маркази фарҳангӣ адабиёти Тоҷикистон биравед. На танҳо бо таърихи адабиёт, балки бо ҳаёти ҳозираи адабӣ, бо аҳли илму адаби он ҷо шинос шавед, дар ҷараёни корҳои ҳаррӯзӣ онҳо иштирок кунед. Дар он сурат як қадри даркорӣ шуданатон мумкин аст.

Бо ин ҳидоят Р.Ҳодизода ба Сталинобод омад ва ба аспирантураи Институти забону адабиёт, таърих ва археологияи Академияи илмҳои Тоҷикистон шомил гардид ва роҳбарии илмиашро ҳам расман худи устод Садриддин Айнӣ ба уҳда гирифт. Барои ҳар унвонҷӯ масъалаи асосӣ муайян кардани мавзӯи рисолаи илмӣ мебошад. Устод Садриддин Айнӣ ба шогирдон дар қадом мавзӯъ ва ришта кор карданро тавсия намекард, балки ҷаҳдаш ин буд, ки ҳар ҷӯяндаи илм бештар мустақилона фикр кардану навиштанро омӯзанд ва фикру мулоҳизаи илмии худро дошта бошад. Вале чун ўз Расул Ҳодизода дар ҷодаи илми адабиётшиносӣ умеди зиёд дошт, барои муайян кардани самти фаъолияти минбаъдааш бетафовут буда наметавонист. Пажӯҳишгари ҷавон таҳқиқи ғазалиёти Мавлоно Ҷомиро дар дил мепарварид ва чун ин матлабро ба устоди роҳнамояш баён намуд, Садриддин Айнӣ баъди андак тафақкуф гуфт: -Барои омӯхтани таҳқиқи Ҷомӣ таҷрибаи илмиатон камӣ мекунад. Шумо ба омӯхтани адабиёти асри XIX-и тоҷик машғул шавед. Ин кор барои шумо мувофиқ ва барои илм зарур аст. Маслиҳати ман ин аст, ки ин корро аз омӯзиши тазкираҳо сар кунед. Дар вақти таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» баъзе аз ин тазкираҳоро аз назар гузаронида будам.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Бисёр санаду ахбори тазкираҳо то имрӯз дуруст омӯхта нашудааст. Таҳқиқи ин тазкираҳо бисёр масъалаҳои адабиёти он даврро равшан меқунад. Корро сар кунед, баъд худатон ба ин мавзӯй шавқу ҳавас пайдо меқунед [4, 179].

Бад-ин минвол, Расул Ҳодизода ҳам шогирди расмӣ ва ҳам шогирди маънавии сардафтари адабиёти давраи нави тоҷик гардид, аз роҳнамоии илмӣ, файзи сӯҳбат ва одоби муошират, тарзи зиндагии ниҳоят хоксорона ва тартиби кору фаъолияти ҳамарӯзааш баҳраҳо бардошт.

Пас аз чанд муддат Расул Ҳодизодаро бо пешниҳоди устод Садриддин Айнӣ ба Институти шарқшиносии шаҳри Маскав фиристоданд. Муҳити илмии пойтаҳти кишвари шӯравӣ ва файзи сӯҳбату маслиҳатҳои тоҷикшиносони варзида аз қабили Е.Э.Бертелс, И.С.Брагинский, А.Стариков, О.Акимушкин, ҳамнишинӣ бо ҳамсабакҳои фозил Муҳаммаднурӣ Османов, Фазанфар Алиев, Андрей Бертелс, Рустам Алиев ва дигар муҳаққикони маъруф барояш беасар намонданд. Роҳбари илмиаш устод Садриддин Айнӣ тарҳи рисолаи унвончӯро ҳам кашида буд, vale азбаски дар Сталинобод мезист, Расул Ҳодизода кори илмиашро асосан мустақилона пеш мебурд. Расул Ҳодизода моҳи апрели соли 1954 дар Шӯрои илмии ҳамин маркази бузурги илми филологияи шӯравӣ дар мавзӯи «Маъхазҳои адабиёти нимаи дуюми асри XIX-и тоҷик» рисолаи номзадиро бомуваффақият химоя кард ва аз натиҷаҳои ин кор устод Айнӣ низ хеле қаноатманд буд. Волидон низ аз комёбии писарашон меболиданд ва чун Расул ба эшон аз нақши устод Айнӣ дар кори илмиаш бо ҳарорат нақл намуд, падар бо тамкину оромӣ гӯш кард. Вале «модарам ба ҳаяҷон омад магар, ки дар ҷашмонаш ашк пайдо шуду гуфт: -Домулло Айнӣ одами табарруку ҳудоназаркарда ҳастанд. Валий гӯем ҳам мешавад. Марҳамату инояти Ҳудо будааст, ки туро ба ин хел одам наздик кардааст. Ҳазор бор ба Ҳудо шукр кун. Агар аз пасашон гардӣ, пайи қадами он қасро зер карда рав, ки корат бобаракат шавад» [4, 186].

Дар ҳамин давра устод Мирзо Турсунзода бо назардошти қобилияту истеъоди фавқулодаташ Расул Ҳодизодаро дар Комиссияи адабиёти ҳалқҳои шӯравии Иттифоқи нависандагони ИҶШС ба вазифаи мушовири адабиёти тоҷик тавсия намуд. Расул Ҳодизода бо риояи шарти адаб барои қабули ин кор ба

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

устод Айнӣ нома навишта, иҷозати эшонро пурсид. Вале ин даъфа ҳам устоди фарзона раъи мутахассиси ҷавонро напазируфт ва дар бистари беморӣ барояш номае навишта, тақозо намуд, ки ҳарчи зудтар ба пойтахи тоҷикон баргардад ва дар рушду такомули мактаби адабиётшиносии тоҷик саҳмгузор бошад.

Аз ҳар сатри ин нома то қадом андоза нисбат ба ояндаи илми тоҷик ва мутахассисони варзидаи адабиёт дилсӯзу гамхор будани устод Садриддин Айнӣ ба сурати возех ошкор мегардад. Расул Ҳодизода дар китоби хотироти ҳуд ин номаи устод Айниро овардааст, ки на факат барои ўазиз аст, балки дар давраи соҳибистиқлолии қишвар арзишу моҳияти бештаре қасб намуда, барои ҳар як ҷавони толибилми имрӯза ҳам сабақи ибратомӯзе буда метавонад:

«Ба рафиқ Расул Ҳодизода! Мактуби 21-уми феврол навиштаатон 27-уми моҳи мазкур расид (дар зимистон пӯчтаи ҳавоӣ аз пӯчтаи муқаррарӣ дер мемонад). Ман дар бораи пурсиши шумо сатрҳои зеринро менависам.

Ҳар кас, ки дар як замони маълум ва вақти муайян барои таҳсили илм дар Москва истода бошад ва ҳақиқатан ўтолиби илм ва ҳоҳиши пеш рафтани дошта бошад, албатта, дар он ҷо монданро ҳоҳиш мекунад. Аммо ман дар шароити ҳозираи беодамӣ, қаҳтурриҷолӣ (камодамӣ - Ш.Ш.)-и Тоҷикистон ин фикри шуморо қабул карда наметавонам. Ман ҳам аз нуқтаи назари он, ки яке аз коркунони ҷавобгари Академияи Тоҷикистон мебошам, ҳам ба сифати ин ки шуморо «қадри тайёр» гуфта, «ҳой-ҳою бай-бай» гӯён ба аспирантураи он ҷо тақдим кардаам, ҳам аз ҷиҳати он ки дар вақти пур шудани муддати аспирантураатон шаҳсан қӯшиши фавқулодат карда, мухлатро шаш моҳ дароз кунонидаам, ин фикри шуморо қатъиян қабул карда наметавонам. Зоро дар он сурат ҳам ҳудам дар миёни қасони ба ин кор даҳлдор ва роҳбарони боло расво ва ҳандаҳариш мешавам, ҳам дар ҳолати ҳозираи Тоҷикистон вичдонам дар азоб мемонад.

Бояд шумо ҳам дар ин кор аз нуқтаи назари манфиати шаҳсии ҳуд, ки дар Москва зудтар пеш меравед ва ҳам зиндагонии он ҷо нисбат ба Сталинобод маданӣ ва осуда аст, қатъи назар карда, факат ҷиҳати қаҳтурриҷолии Тоҷикистонро

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

ба назар гирифта, зуд биёд... Ва баъд аз он худро дар даруни ҷамъияти Тоҷикистон бо кори худ хуб нишон дихед. Дар он вакт (баъд аз 3-4 сол) метавонед ба докторантӣ равед.

Дар бораи нишон додани асарҳотон ба Брагинский бошад, шумо метавонед бо мактуб алоқа бандед ё командириуфка гирифта рафта оед. Дар ҳар ҳол ҳозир он гуна фикрҳоро аз майна бароред...

Як масъалаи дигар аст, ки ман вайро то ҳол ҷандин бор ба шумо бо мисолҳо ба тарзи ишора гуфта бошам ҳам, он масъаларо дар пеши шумо қатъӣ ногузашта будам. Акнун вақти қатъӣ гузоштани он масъала ва ҳал кардани он расид. Ин масъала масъалаи забони тоҷикӣ аст. Ҳозира дониши русиатон барои дар Тоҷикистон кор кардан муваққатан кифоя кунад ҳам, барои коркуни ҳақиқатан илмии адабиёти тоҷик шудан забони тоҷикиатон кифоя намекунад. Дуруст аст, ки ин камбудӣ дар бисёр коркунони илмии адабиёти тоҷик ҳаст. Аммо онҳоро акнун ислоҳ кардан хеле душвор аст. Агар шумо дар айёми зинда будани баъзе коркунони қуҳансоли тоҷик дар Сталинобод бошед, ин камбудиро дар андак муддат метавонед ислоҳ кунед. На танҳо худро ислоҳ кунед, бо гайрати ҷавонии шумо дигар ҷавонон ҳам дар ислоҳи камбудии забониашон қӯшиш кунанд.

Ин масъаларо дар пеши шумо дар замони аспирантиатон мондан мумкин набуд, зоро дар он вакт муҳимтарини корҳо бо муваффақият тамом кардани аспирантура буд. Акнун замони ислоҳи он камбудӣ расидааст. Ва ин кор дар Москва ҳеч мумкин нест.

Ба рафиқ Брагинский аз ман саломи самимона расонед. Аз забони ман гӯед, ки ба қадрҳои ба назар намоёни Тоҷикистон дар вақти бекасӣ ва беодамии Тоҷикистон ин гуна маслиҳатҳо надиҳанд.

Бо саломи рафиқона Айнӣ Садриддин, 27-уми февроли 54, шаҳри Самарқанд» [4, 227-228].

Хулосаи қатъии устод Айнӣ ҳамин буд ва ӯ ин матлабро баъдтар дар Самарқанд зимни сӯхбати рӯёруй бо Расул Ҳодизода бори дигар таъкид намуд: -Ман дар ҳатам фикри ҳудамро дар бораи ҳоҳиши дар Москва мондани шуданатон навишта будам. Гап дар ин аст, ки кас фақат аз китобхониву китобхона рафтан донишу таҷриба ҳосил намекунад. Донишу илму таҷрибаи рӯзгор дар корубор дар миёни одамон ҳосил

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

мешавад. Шумо тахассуси худро аз адабиёти классик интихоб намудаед. Агар кӯшиш кунед, кор кунед, дар адабиёти классик мутахассиси хуб мешавед. Кори Иттифоқи нависандагон ба тахассуси шумо ҳеч кӯмак карда наметавонад. Шумо котиби Тихонов мешаведу бас. Ин вазифа, албатта, бари Иттифоқи нависандагони ҳам Москва, ҳам Тоҷикистон зарур аст. Барои ичрои он ҷавоне лозим аст, ки бо адабиёти муосир машгул бошад. Маслиҳат ин аст, ки ҳарчи зудтар ба Столинобод бозгардед. Дар академия барои омӯхтани адабиёти классикӣ кор хеле зиёд аст. Шумо дар ин ҷо заруртар ҳастед, на дар Иттифоқи нависандагони ИҶШС. Ман ба Столинобод рафтани ҳастам. Дар ин ҷо Турсунзодаро дид гап мезанам, ки шуморо аз ин кор озод қунад.

Ҳамин тавр, маҳз бо пешниҳоди устод Айнӣ Расул Ҳодизода аввал аз Тошканд ва пасон аз Москва ба пойтахти бахти тоҷикон - шаҳри Душанбе омад ва тамоми умри бобаракати ҳешро аввал дар Институти шарқшиносӣ ва пасон дар Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои қишвар ба омӯзишу пажӯҳиши ҷанбаҳои муҳталифи таърихи адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик, таълифи осори бадеӣ, ба чоп омода кардани осори ниёғон, таҳрири асару мақолаҳои ҳамкорону шогирдон, роҳбарӣ ба корҳои илмии унвонҷӯён, тарҷумонӣ ва дарс гуфтани ба донишҷӯёни макотиби олӣ баҳшид.

Як ҳусусияти дигари фарққунандаи Садриддин Айнӣ ин буд, ки ў чун устоди асилу пуртакриба нисбат ба шогирдон хеле серталаб, vale дар айни замин хеле меҳрубон буд. Ба таъкиди Расул Ҳодизода, ў зимни сухбат бо шогирдон хеле озод ва қушодарӯй буд ва ба ҷуз рафти таҳсилу кор аз зиндагии ҳамарӯза, шароити рӯзгор ва ҳатто ҳурду ҳӯроки онҳо пурсон мешуд ва дар мавриди муносиб барояшон дasti ёрӣ дароз мекард ва маслиҳати судманд медод. Устод боре ба Расул Ҳодизода мегӯяд: «шунидам, ки шумо хеле кам хоб мекардаед, шабҳои бедорхобӣ нишаста мақола навишта, дарс тайёр мекардаед. Ин коратон дуруст нест. Одам барои он ки кораш бобаракат бошад, бояд аз хоб сер шавад, шаб нағз истироҳат карда, бардаму болидарӯҳ аз ҷой ҳезад. Агар шумо хоби шабонаро хуш гузаронида, саломату бардам ҳезед, дар рӯз ҳафт-

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ҳашт соат коратон аз чандин соатхой кори бедорхобй бобаракаттар ва хушсифаттар мешавад. Шумо ба тадриҷ бояд тартиби кору истироҳатро ба танзиму эътидол дароред».

Устод дар мавриди дигар ба шогирдаш чунин роҳнамоиро муносиб медонад: «Барои одам дӯсту ошнои бисёр доштан бисёр хуб аст. бо дӯston баъзан сухбатҳои шеъру мусикӣ оростан ва каме маю шароб хӯрдан rӯhi касро, чисми одамро гизо медиҳад. Аммо дар шаробхӯрӣ одам бояд ифрат накунад. Касе, ки бо кори фикрӣ машғул аст, бояд арақ нахӯрад» [4, 152].

Садриддин Айнӣ бисёр меҳост, ки ҳамаи аҳли савод, баҳусус, олимону нависандагони забони адабии муосири тоҷикиро хуб донанд ва дар асарҳояшон ҳатман ба меъёрҳои он риоя кунанд, то навиштаҳояшон «дилчаспу шавқангез бароянд» [7, 238]. Ӯ ба Расул Ҳодизода низ (чун ба дигар нависандагону олимони ҷавони он айём) маслиҳат медиҳад, ки забони адабии ҳудро такмил дихад ва дар ин замина ҳарчи бештар саъю талош намоя, то дурри мақсад ба каф ояд. Расул Ҳодизода тавре зикр шуд, дар солҳои донишҷӯй дар ба сифати шореҳи адабии барномаҳои тоҷикии радиои Тошканд фаъолият дошт. Соли 1948 адиб ва рӯзноманигор Тоҷӣ Усмон, ки баъди адои хидмати ҳарбӣ аз Эрон омада буд, сармуҳаррири барномаҳои ахбори сиёсӣ ва иттилоотии тоҷикӣ таъйин мегардад ва дастур медиҳад, ки барои ба шунавандагони бурунмарзии тоҷик расидани барномаҳо забони онҳо бояд ба форсии эронӣ наздик бошад. Дар ин маврид забони тоҷии мақола ва ахбори сиёсиву иҷтимоӣ рангे гирифт на тоҷикиву на эронӣ. Устод Айнӣ дар як мулоқот бо Расул Ҳодизода забони адабии ин радио саҳт танқид карда мегӯяд: -Кори бехуда мекунад Тоҷӣ Усмон, ки гӯё барои мардуми Эрон шуда забони тозаи тоҷикиро вайрон мекунад. Агар ба забони тозаи форсии тоҷикии ҳудамон нависем ва сухан кунем, ҳар як эронӣ забони моро мефаҳмад. Агар кор ба ҳамин тарз равад, забони шумо (яъне забони радиои тоҷикии Тошканд) на забони форсии эронӣ ва на форсии тоҷикӣ мешавад. Чунин забонро на эрониву на тоҷик қабул мекунад [4, 150-151]. Дар айни ҳол иддае аз рӯшанфикрони тоҷик иддии доранд, ки забони тоҷикӣ асолату бунёди таъриҳӣ надорад ва беҳтар аст забонамонро форсӣ биномем. Ба назари мо, ба ин масъала ҳанӯз устод Садриддин Айнӣ ҷавоби саҳеху қатъӣ дода,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

нуктаи таммат гузашта буд. Ў дар мақолаҳои «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ», «Забони тоҷикӣ» ва гайра бо далелҳои равшан ба субут расонид, ки «забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ таърихан аз як мабдаъ ибтидо гирифта ва осори илмиву бадеии пешина барои ҳар дуи ин ҳалқ муштарақ бошанд ҳам, бо мурури замон ин забонҳо вобаста ба шароити маҳсуси ҷуғрофӣ ва иҷтимоии ҳар қадом аз ҳалқҳои мазкур роҳи маҳсуси инкишифро паймуда, барои ранги мустақил гирифтани онҳо сабаб шудаанд» [8, 10].

Маълум аст, ки заминай омӯзиши рӯзгори ибратомӯз ва осори баландгояи Аҳмади Донишро устод Садриддин Айнӣ гузашта, ўро яке аз бунёдгузорони инқилоби фикрӣ ва илмии Бухоро номида буд. Шогирди муваффаки эшон Расул Ҳодизода баъди бозгашт аз Москав бо амри дил «Наводир-ул-вақоء»-ро мутолиа намуд ва ин асар хонандай закиву ҳушмандро ончунон шефтаи худ соҳт, ки минбаъд сӣ соли расо болои мизи кориаш қарор дошт. Мутолиаи ҳамин асар самти пажӯхиши минбаъдаи муҳаққики ҷавонро муайян намуд ва номбурда ба омӯзиши ҷиддии рӯзгор ва осори Аҳмади Дониш, замон ва давраи адабии ў, муносибатҳои гуногунҷанбаи байни Бухоро ва Русия машғул гардид ва соли 1969 дар мавзӯи «Аҳмади Дониш ва адабиёти маорифпарварии тоҷик» рисолаи докторӣ химоя кард. Профессор Расул Ҳодизода чун устод Садриддин Айнӣ марди бисёрфанд буд ва агар дар рисолаҳояш «Баъзе масъалаҳои омӯхтани таърихи адабиёти тоҷики нимаи дуюми асри XIX», «Аҳмади Дониш», «Шоҳин» масоили умда, мавзӯъ, мундариҷа ва муҳимтарин ҳусусиятҳои бадеии адабиёти асри XIX-ро муайян карда бошад, бо таълифи «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» (дар ҳамкорӣ), рисолаву маҷмӯаҳои «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV», «Аз гузашта ва имрӯзai адабиёти тоҷик», «Аз Рӯдакӣ то имрӯз», «Тасаввуф дар адабиёти форсу тоҷик», «Чалолиддини Румӣ» дар таҳқиқи муҳимтарин масъалаҳои адабиёти гузаштаву муосири тоҷик хидмати босазоеро ба сомон расонид. Дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта зарурати таълифи силсилаи «Очеркҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» бо роҳи дастаҷамъӣ ба миён омад. Бо роҳбарӣ ва иштироки бевоситай Расул Ҳодизода ёздаҳ китоби ин

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

силсила, ки ба давраҳои муҳталифи рушди адабиёти классикӣ марбутанд, чоп шуданд.

Шогирди садоқатпешаву заҳматписанди устод Айнӣ Расул Ҳодизода дар таҳия ва нашри илмию интиқодӣ ва оммавии адабиёти классикӣ, ба хусус, осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Анварии Абевардӣ, Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шоҳин, Муҳаммадсiddиқи Ҳайрат, Муҳаммад Иқбол, асари маърифи «Калила ва Димна» ба забонҳои тоҷикиву русӣ низ саҳми босазо гузоштааст. Тавре маълум аст, профессор Расул Ҳодизода дар баробари пажӯҳиши илмӣ ба таълифи осори бадеӣ низ даст зада ва дар ин ҷода низ то андозае муваффақ гардида буд. Китобҳои «Танбӯри дилкаш», «Бӯи ҷӯи Мӯлиён», қиссаҳои «Сапедадам», «Парвози Шоҳин», «Мансури Ҳаллоҷ», драмаҳои «Баҳт дар чист?», «Маздак» агар кӯшиши босамаре баҳри дар қолаби бадеӣ рӯshan намудани ҷаҳроҳои бузурги таърихии миллат бошанд, ў бо таълифи асарҳои қалонҳаҷми бадеӣ - роман-диологияи «Ситорае дар тирашаб» (1983) ва «На ситораҳо мерезанд» (1991) дар рушду такомули наасри таърихии тоҷик хидмати шоиста намуд. Чун Расул Ҳодизода аз рӯзгору осори Садриддин Айнӣ аз наздик ошно буд ва маводи фаровоне низ дар ихтиёр дошт, ба муносибати садумин солгарди устод қиссаи драмавии «Ба сӯи офтоб»-ро дар се қисмат иншо кард. Воқеаҳои он тайи солҳои 1909-1917 дар Бухоро, Когон ва Қизилтеппа мегузаранд ва ҳадафи аслии муаллиф нишон додани кӯшишҳои ҷоннизорони устод Айнӣ ва ҳаммаслаконаш Абдулвоҳиди Мунзим ва Аҳмадҷони Ҳамдӣ дар бунёди мактабҳои нав ва бо усули ҷадид ба илму донишомӯзӣ роҳнамоӣ кардани оммаи васеи мардум дар ҷаҳлободи аморати Бухоро, муборизаи наву қӯҳна - таассубу ҳурофот ба илму дониши мусоир ва пирӯзии хираду адолат мебошад. Ин қисса бо озодии устод Айнӣ тавассути аскарони рус аз обхонаи амирӣ, ки бâъди 75 зарба ҳӯрданаш дар он ҷо нигаҳдорӣ мешуд, бо садо додани суруди «Марши ҳуррият»-и ў бо оҳанги «Марселеза»-и фаронсавӣ ба поён мерасад [9].

Нигорандай ин сатрҳо ҳудро ҳеле босаодат медонад, ки шогирди шогирди устод Садриддин Айнӣ мебошад. Боре зимни сӯҳбат бо профессор Расул Ҳодизода сухан аз боби шаҳсият, корномаи илмиву адабӣ ва иҷтимоии Аҳмади Дониш рафт ва ў

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ба нақли қавл аз устод Айнӣ, ки Аҳмади Донишро «ситораи тобоне дар уфуқи тираи Аморати Бухоро» номида буд, ёдовар шуд, ки ин адиби номвар иллатҳои иҷтимоии замон, нобарорӣ ва беадолатиҳои чомеа, пастравии сатҳи илму фарҳанг, тарзи таълиму тадрис дар мактабу мадрасаҳо, асли зоҳиру ботини табақаҳои ҳукмрон, ҷаҳолату ғафлатзадагии он давраро дар асарҳояш мазаммат намуда, ҳамзамон чун мутафаккири ислоҳотчӯ бо часорати ошкоро роҳу усулҳои аз рӯи адолат ва тартиби муайян идора кардани давлат ва ҷомеаро нишон додааст. Дар нигоштаҳои ӯ як навъ таҷзияи фарҳангу давлатдории Машриқу Мағриб ба мушоҳида мерасад. Мутафаккир дар натиҷаи омӯзиши таҷоруби зиндагӣ ва сафарҳояш ба Русия итминони комил ҳосил намуд, ки мардуми Машриқзамин, алалхусус, Бухоро, ҳанӯз дар қайди хоби гарону ғафлатзадагии асримиёнагӣ мондаанд ва ақвоми қишварҳои аврупойӣ дар ҷодаи пешрафту тараққӣ гомҳои устувор мегузоранд, шаҳру кӯшӯк, қасрҳои олишон, муассисоти фарҳангиву маърифатӣ месозанд ва ин ҳама аз равнақи маорифи он қишварҳо, арҷгузорӣ ба илму дониш ва тамаддуни бунёдкор дарак медиҳад. Аҳмади Дониш ислоҳи ҳама иллату нобасомонӣ ва барқарор намудани мақоми Бухорои шарифро ба ҳайси гаҳвораи илму тамаддун ба равнақи маърифату маориф марбут медонист. Ӯ ба ҳайси як зиёни сарсупурдаи замони хеш ба ҷуз ободиву сарсабзии қаламрави Аморати Бухоро ва аз сатҳи пасти сиёсиву иҷтимоӣ ва маънавӣ ба авчи тараққиву инкишоф рӯй овардани мардуми он ҳадафи дигаре надошт.

Шубҳае нест, ки устод Садриддин Айнӣ низ ба ҷуз сарбаландии миллату сарзамини хеш, ободиву осудагии қишвар, пешрафти илму маориф ва дар ҳушибури рифоҳ зистани ҳамаи мардуми сайёра ҳадафи волотари дигаре надошт. Инсони комил аз дидгоҳи кутуби осмонӣ қасест, ки вазоифи фардиву иҷтимоии ҳудро ҳуб мешиносад ва тибқи онҳо амал мекунад, яъне ӯ бар иловай адои ибодат дар ҷодаи хидмат ба мардум низ ҳамвора омода аст. Пир барои мурид аз муаллиму муршид хеле муқаддамтар аст. «Пир дар тасаввуф дар ҳақиқат инсони малакутиву нуронист, ки дар ғайб аст, вали мурид доим ҳузури ӯро дар қалби ҳуд эҳсос мекунад» [10, 280-281]. Агар тасдиқ дорем, ки Шамси Табрезӣ пири Мавлонои Балҳӣ буд, пас устод

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Садриддин Айниро «пири хирадманди Шарки мо» [11, 181] номидани нависандай маъруфи қирғиз Чингиз Айтматов низ заминаи воқей дорад. Устод Айнӣ барои мо – тоҷикон ва тамоми мардуми хирадпешаи гетӣ мазҳар ё оинаи инсони комили малакутиву нуронӣ - пири рӯҳонист ва ҳамин тавр дар ёдҳову хотираҳо боқӣ хоҳад монд.

Китобнома:

1. Бухорой, Муҳаммадҷон Шакурӣ. Равшангари бузург. / Бухорой, Шакурӣ Муҳаммадҷон. -Душанбе: «Адиб», 2006. -340 с.
2. Аслонова Н. Андешаҳои адабӣ-эстетикии Садриддин Айнӣ. / Н. Аслонова. -Душанбе: «Шуҷоиён», 2012. -355 с.
3. Шуҳрати ҷаҳонии Айнӣ. Мураттибон А.Маниёзов, В.Белан ва К.Юсупов. -Душанбе: «Ирфон», 1978. -128 с.
4. Ҳодизода Р. Ҳудоё, ҳудро бишносам. / Р. Ҳодизода. - Душанбе: «Деваштич», 2006. -372 с.
5. Ҳодизода Р. Дар ёди устод// Ҳодизода Р.Танбӯри дилкаш. -Душанбе: «Ирфон», 1967, 144 с. – С.107-141.
6. Қӯчаров А. Аз фаъолияти омӯзгории Садриддин Айнӣ. Дар кит. «Маориф – ғарави пешравии чомеа». / А. Қӯчаров. - Душанбе: «Маориф», 2015, 244 с. -С.51-128.
7. Айнӣ С. Мактуби күшода ба рафиқ Толис // Айнӣ С. Ахгари инқилоб. -Душанбе: «Ирфон», 1974, 264 с. –С.230-238.
8. Faффоров Р. Устоди бузурги сухан. / Р. Faффоров. – Душанбе: «Дониш», 1978, -64 с.
9. Ҳодизода Р. Ба сӯи офтоб// Ҳодизода Р. Парвози шоҳин. - Душанбе: «Ирфон», 1980, 232 с. -С.129-178.
10. Насруллоҳи Пурҷаводӣ. Шамси Мавлоно// Мачаллаи «Бухоро»,1396 (2017), №117. –С.280-285.
11. Айтматов Ч. Два мастера // Айтматов Ч. Полное соб.соч. в 8 томах. Т.8: Статьи, эссе, выступления. -Алматы, 2008, 608 с. -С.179-181.

УСТОД АЙНӢ - ПИРИ ХИРАДМАНДИ ШАРҚ

Садриддин Айнӣ на факат шоир, нависанда, муҳаққиқ ва муҳаррири пуртаҷриба, балки яке аз шаҳсиятҳои варзида дар саргаҳи худшиносии миллӣ буд. Нақши ў дар таълиму тарбияи насли нави адабону олимони давраи нав дар Тоҷикистон хеле

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

мондагору пурфайз мебошад. Дар ин мақола саъй шудааст ба бъззе вежагиҳои хоси мактаби бузурги илмиву адабии эшон дар мисоли осори профессор Расул Ҳодизода рӯшаний андохта шавад.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, Расул Ҳодизода, зиндагинома, ёддошт, забон ва адабиёти тоҷик, шаҳсият, мукотибот, таълиму тарбия.

АЙНИ - СТАРЫЙ МУДРЕЦ ВОСТОКА

Садриддин Аини не только поэт, писатель, исследователь и блестящий редактор он ещё стоят последующего за нам у источников весьма велика. В статье автор попытается выявить некоторые характерные черты его школы на примере воспитания Расула Хадизаде как ученого научной и литературной школы на примере творчества профессора.

Ключевые слова: Садриддин Аини, Расул Ҳади-заде, биография, воспоминание, таджикский язык и литература, личность, переписка, обучение и воспитания.

THE GREAT WISE MAN OF THE EAST

Sadriddin Aini was not only a poet, writer, researcher and experienced editor, but was one of the leading figures in Tajik self-knowledge. His role in the education of a new generation of writers and scientists in the new period of development of Tajikistan is very large. In this article we tried to highlight some peculiarities of its great scientific and literary school in the example of the work of Professor Rasul Hodizoda.

Key words: Sadriddin Aini, Rasul Hodizoda, biographie, memory, Tajik language and literature, personality correspondence, education and upbringing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирзода Шодӣ Нӯъмонпур – сардабари маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон», номзади илми филология, тел.: + 992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

Сведения об авторе: Шокирзода Шоди Нӯъмонпур – главный редактор журнала «Маорифи Тоҷикистон», кандидат филологических наук, тел.: + 992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

About the author: Shokirzoda Shodi Nu'monpur – Chief Editor of the “Maorifi Tojikistan” magazine, candidate of philology sciences, phone.: + 992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

УДК:891.550

**БАЪЗЕ АНОСИРИ ТАСВИРҲОИ ИШҚИЯИ АДАБИЁТИ
ФОРСИИ ТОЧИКӢ ДАР АШ҃ОРИ ШОИРОНИ
БАДАХШОН
Л. Давлатбеков
Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи С. Улугзода**

Яке аз мавзӯъхое, ки аз оғози пайдоиши хеш дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба суннати адабӣ табдил ёфта, дар ягон давру замон бо тақозои ҳаводиси сиёсиву иҷтимоӣ ва авомили дигар коста нагардидааст, ишқ ва ҷилоҳои он дар жанрҳои гуногуни адабӣ мебошад. Дуруст аст, ки вобаста ба рушду нумӯи адабиёт ва тағйиру такмил ёфтани арзишҳои иҷтимову фарҳангӣ мазмунофарӣ ва адои матлаб дар аш҃ори ишқия нозуктару латиф гардид. Аллома Шиблии Нӯъмонӣ ба масъалаи мавриди назар таваҷҷӯҳ намуда навиштааст: «Ишқу муҳабbat ҷузъи гаризаи инсон аст ва бинобар ин ҳар кучо инсон ҳаст, ишқу муҳабbat ҳам аст ва чун ҳеч миллате ҳолӣ аз суханварӣ нест, бад-ин ҷиҳат ҳам миллате ҳам ёфт намешавад, ки аз шеъру шоирии ишқӣ бебахра бошад...» [10, 38].

Мавзӯи ишқу ошиқӣ бо арзишҳои ҷовидонии худ қӯҳнашавӣ надорад ва ҷилоҳои он, агарчи устодона набошанд ҳам, дар аш҃ори шоирии Бадаҳшон мушоҳида мешаванд. Қаблан бояд қайд намуд, ки маҳсули эҷодии шоирии Бадаҳшон охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX дур аз ҳавзаҳои пуркуввати адабӣ тасниф гардидау бо шеъри шоирии маъруф қобили қиёс нест, зоро он дар робита бо завқу тафаккури мардуми музофот шакл гирифтааст. Ковиши паҳлӯҳои аш҃ори шоирии ин минтақа гувоҳӣ медиҳанд, ки суханварон ба ҳадди қобилият ва тавононии ҳунари хеш бархе аз унсурҳои тасвири марбут ба шеъри ишқия форсии тоҷикиро чун суннати адабӣ дар аш҃ори худ идома додаанд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Аз намунаҳои нахустини шеъри форсии тоҷикӣ қитъаи машҳури ошиқонаи Ҳанзалаи Бодғисӣ то замони мо расидааст, ки дар он аз расми қадимии ба оташ афкандани сипанд барои пешгирии ҷашмзахм ишора мешавад. Аз ҳамон айём ҳазориспанд дар ин навъи шеъри форсии тоҷикӣ ба муомилоти адабӣ ворид гардид:

*Ёрам сипанд агарчи дар оташ ҳамефиканд,
Аз баҳри ҷаим то нарасад мар варо газанд.
Ӯро сипанду оташ н-ояд ҳаме ба кор,
Бо рӯйи ҳамчӯ оташу бо холи чун сипанд [3, 27].*

Дар тӯли таърихи зиёда аз ҳазорсолаи адабиёти форсии тоҷикӣ сипанд ё ҳазориспанд ба гайр аз ҳусусияти табобатияш ҳамчун ҷузъи тасвир дар шеъри ошиқона қарор гирифт, чунон ки Мавлонои Балҳ гӯяд:

*В-он сафои орази ин дилбарон,
Ки бисӯзад чун сипандон дил бар он [8, 242].*

Ё ин ки Туғрал гӯяд:

*Сӯҳт андар мичмари ишиқаши дилам ҳамчун сипанд,
Маҳрами ин май накардам согару бутхонаро [8, 242].*

Тавре ки аз ду байти боло мушоҳида мегардад, сипанд дар ашъоре, ки сухан аз баёни эҳсоси нозук ва латифи ошиқона меравад, бо қалимаи дил муносибати ҳамнишинӣ дорад, аз ин ҷиҳат шоирон ҳангоми ба доираи образ қашидани ин мағҳум онро аз қаринааш дар аксари маврид ва бе зарурат чудо намекарданд, зеро дар акси ҳол ҷавҳари ҳаёлангезии тасвир аз байн мерафт. Назари сатҳӣ ба ашъори шоирони музофотӣ нишон медиҳад, ки аз сабаби надонистани баъзе қонунҳои тасвир, ки замоне ба доираи суннати адабӣ шомил гардида буданд, ҳамнишинии алфози образдор қисман аз мадди назари андешаи шоир дур мондааст, вале дар ин ҳолат ҳам суханварони музофотӣ барои идома додани тасвирҳои ба низом даромадаи шоирони гузашта риштаи асосии образро, ки масалан «сӯҳтан» аст, аз даст нагузаштаанд. Масалан, Шоҳфутур Муҳаббатшоҳзода, ки байни мардуми навоҳии Бадаҳшон чун шоири шинохта маъруф будааст, дар ғазале сипандро ба доираи муомилоти бадей қашидааст, ки мебоист тибқи талаботи тасвирҳои анъанавии гузаштагон дар ҳайати қаломи ҳунарӣ ҷузъи ҳамнишини он – дил истифода мешуд, вале шоири номбурда ба тақозои таносуби сухан на қалимаи дилро, балки фақат сӯҳтани танро қайд намудааст. Дар ин ҳолат низ шоир як

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

хусусияти муҳими сипандро, ки барои дафъи чашмзахм дуд кунанд, ба эътибор гирифта, тани худро ба сипанд ташбех намудааст, ки сухан аз ҷанбаи ҳаёлангезӣ орӣ нест:

*Ман бе ту ҳамеша дардмандам,
Бечораю зору мустамандам.
Дарёб, ки дар ҳавои рӯят,
Худро ба дами бало фикандам.
Эй оташи ишқ, тезтар шав,
Сӯзон тани ман, ки ман сипандам [1,51].*

Азбаски мавзӯи ишқу ошиқӣ асосан хоси жанри ғазал ё тағаззули қасидаҳо аст, истифодаи қаламоту таркибот ва тасвироти хоси ошиқона низ маҳз дар ҳамин жанр бештар мушоҳид мешавад.

Дар ашъори ошиқонаи суннатӣ, ки дар меҳвари он эҳсосу андешаи қаҳрамони лирикиро баён намудаанд, маъмулан қалимаҳое мавриди корбурд қарор мегиранд, ки ба ҳамдигар таносуб, наздикӣ ё қаробати мустаҳкам доранд. Дил дар ин гуна ашъор бо қалимаҳои қаринагӣ меҳвари асосии тасвири шоир қарор мегирад, ҷунончи дар тағаззули қасидаи Қоонӣ омадааст:

*Диле мабод гирифтори ишқ чун дили ман,
Ки ҳар дамаш ба самок аз самак равад шеван...
Маҳе намонда, ки ӯро дилам накарда сӯҷуд,
Буте набуда, ки ӯро дилам нагашта шаман.
Ба ҳар қучо лаби лаъле, дар ӯ гирифта қарор,
Ба ҳар қучо сари зулфе, дар ӯ гирифта ватан...
Диле надидаам аз субҳ то ба ман девон,
Чу соя аз пайи ҳуршедчехрагони Хутан [3,57]*

Дил дар шеъри ошиқона ва суфиёнаи форсии тоҷикӣ бо қалимаи «ғам», «ранҷ», «ишқ», «бут», «гирия», «бекарор», «маҳзун», «доғ», «фироӯ», «хор», «ханҷар» ва амсоли инҳо ҳамрадифи ҷовидонӣ мебошад ва устодони сухан дар робита бо он ҷилоҳои ҷолиби суханро ба вучуд овардаанд:

*Ғамат дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайлӣ ба маҳмил нишинад.
Маранҷон диламро, ки ин мурғи ваҳшӣ,
Зи боме, ки барҳост, мушкил нишинад.
Ҳалад чун ба по хоре осон барорам,*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

*Чү созам ба хоре, ки дар дил нишинад.
Ба дунболи маҳмил чунон зор гирям,
Ки аз гиряам ноқа дар гил нишинад [9, 14].*

Равиши корбурди калимахой қаринагии истилоҳоти ишқӣ аз ҷониби шоирони Бадаҳшон қадре риоя гардидааст. Ин амал аз ҷашмандози сатҳӣ агар аз як тараф тақлид бошад, аз ҷониби дигар риоя намудани талабу тақозои як қонуни эҷоди бадей – анъанаву урф ва ё суннати адабӣ мебошад._Бе тардид метавон гуфт, ки идома додани суннатҳои адабӣ чи дар мазмун ва чи дар шакл як навъ тақлид ба гузаштагон мебошад ва Сируси Шамисо дар фасли ҳафтуми китоби «Сайри газал дар шеъри форсӣ» дар робита бо газали даврони муосир ин гуна ашъорро «газали тақлидӣ» номида, ашъори Шаҳриёр ва Раҳии Муйиро намунаи он нишон додааст: «Мақсад дар газали тақлидӣ ин аст, ки дар газал қасоне, ки ба тақлиди намунаҳои шеъри ироқӣ ва ҳиндӣ пардохтаанд ва тавонистанд нусхаи бадалҳое аз ашъори қудамои ин ду сабк ба вучуд оваранд. Намунаҳои маъруфи ин ду навъи тақлид Шаҳриёр ва Раҳии Муйирӣ ҳастанд. Шеъри Шаҳриёр дунболаи ҳамон сабки ироқӣ аст, мунтаҳо бо забоне мубтазилтар (ҳатто нисбат ба шоирони давраи бозгашт), ки дар он лугот ва истилоҳоти омиёна ҳам дида мешавад ва ба таври қуллӣ забони софи зулол ва ҷо афтода нест» [7, 205].

Аз газали зер, ки ба қалами шоири охири асри XIX ва ибтидиои асри XX Мирзоибоди Шиддӣ муталлиқ аст, идомаи ин суннати адабиро барьalo мушоҳида метавон намуд:

*Дидаам аикбор мемонад,
Синаам додгор мемонад.
Аз гами он нигори зӯҳраҷабин,
Дили ман бекарор мемонад.
Ҳар замон аз муҳаббату гами ишиқ,
Бар мани дилғигор мемонад.ҷ
Бар дили бекарори маҳзунам,
Ханҷари обдор мемонад.
Сад ҳазорон ҳазор дод ба дил,
Аз гами гулъузор мемонад.
Аз фироқи ту чун дилам пурхун,
Мисли Маҷнун ишиор мемонад.
Ҷон, Мирзо, қунун ба ҷонон дод,
Ин хатам ёдгор мемонад [1,33].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Агар калимаҳои дар ҷодаи ишқ қаробатдоштаи ин ғазалро аз назар гузаронем, шабоҳати томро бо ду ғазали боло метавон мушоҳида намуд:

Дида – ашқбор; дил – бекарор; дил – маҳзун; ханҷар бар дил; доғ бар дил; дил – пурхун ва амсоли инҳоро дар тамоми шеъри ошиқонаи форсии тоҷикӣ ба қасрат метавон мушоҳида намуд. Бояд қайд намуд, ки дар шеъри ошиқонаи шоирони Бадаҳшон тасвири аъзои маъшуқ камтар ба назар мерасад ва бештар шоирон ба тасвири ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамони лирикӣ машғуланд, агарчи ғазалҳо низ ҳастанд, ки дар онҳо аъзои маъшуқ тибқи завқи омиёнаи мардуми русто мавриди тасвир қарор гирифтааст. Дар ғазали зер агар қади хушнамо ва ду зулфи сиёҳ, сарви чаманболо барин тавсифҳои маъмулии шеъри ошиқонаро сарфи назар қунем, абёти бокимондаи ғазал аз баёни эҳсосу андешаи қаҳрамони лирикӣ дар шакли нисбатан омиёна буруз намудааст:

*Қади хушнамо дорӣ, хушам омадӣ, дилбар,
Ду зулфи сиёҳ дорӣ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари гулруҳсор, ширинқаду хуширафтор,
Дар ишқи туям бемор, хушам омадӣ, дилбар.
Ту лолаи боги ман, ту нури ҷароги ман.
Ту марҳами додги ман, хушам омадӣ, дилбар.
Ай сарви чаманболо, аз дур шудӣ пайдо,
Андар назарам чун моҳ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари бепарво, дар ишқи туям воло,
Пеши мардумон расво, хушам омадӣ, дилбар.
Аз хона фитодам дур, в-аз ишқи туям ранҷур,
Сӯзад дили Шоҳфутур, хушам омадӣ, дилбар [1, 77].*

Тафовути бузурге, ки дар ашъори ишқии шоирони Бадаҳшон мушоҳида мешавад, ба ҷашм нарасидани образи турк ва истилоҳоти марбутаи ҳарбии ў ба монанди тир, ханҷар, камон, каманд ва амсоли инҳо мебошад. Агар бальзе унсурҳои силаҳшӯрии марбут ба образи турк дар ашъори ошиқонаи шоирони ин минтақа аҳёнан истифода шаванд ҳам, ҳусусияти умумӣ надоранд. Як ҳусусияти муҳими шеъри ошиқонаи шоирони ин минтақа дар он зоҳир мегардад, ки мард ба сифати меҳвари асосии маъшуқ истифода нагардидааст, ҳол он ки дар шеъри асри X мард будани маъшуқ ошқоро зикр гардидааст [2, 536].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Албатта, агар тасвири образи турки хубрӯ ба адабиёти то асри XV хос бошад, пас дар аъсори минбаъда ин ин образ ҷояшро ба эронӣ ё тоҷик дод ва ҷашми танги мудаввар низ тадриҷан аз муомилоти адабӣ берун баромад. Аз ҳамин сабаб аст, ки баъди ин образи турк ва истиори наргис камтар мавриди тасвир қарор мегирад. Дар адабиёти ҳаттии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX Бадаҳшон, ки аксаран дар сабки ҳурӯсонии шабехи асрҳои X ва XI эҷод гардидаанд, ин образ ба ҷашм намерасад. Таваҷҷӯҳ шавад ба як газали Мирзоибоди Шидзӣ (Рӯшонӣ):

*Ду зулф чу мушики тоб кардӣ,
Шаб ҳалқаи офтоб кардӣ.
Лаъли даҳанат чу мим ё гул,
Беҳтар зи гулу гулоб кардӣ.
Дар фурӯнати хеш, эй симинбар,
Ду дидай ман пуроб кардӣ.
Андохтай ба дил чу отаи,
Дар ишқ дилам кабоб кардӣ.
Маҷнуну қаландару асирам.
Ҳумори лаби шароб кардӣ.
Дар ҳасрати рӯят, эй дилором,
Мирзо ба ғамат чу об кардӣ [1, 33].*

Чун ашъори шоирони асрҳои номбурда маъшуки тасвирнамуда дар шеъри шоирони ин минтақа ҳусни худодод дошта, ниёзе ба ороиш надорад. Дар адабиёти асрҳои X ва нимаи аввали асри XI аз ҷамеи аъзои маъшуқа маҳсусан зулф зиёдтар ба муомилоти адабӣ роҳ ёфтааст ва ин ҳолатро суханшиносон низ қайд намудаанд [6, 737].

Намунаҳои зиёди ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасронаш ба ин гувоҳӣ медиҳанд:

*Зулфаши бикашӣ шаби дароз андозад,
В-ар бикишӣ, ҷангали боз андозад.
В-ар печу ҳамаши зи якдигар бикишояд,
Доман – доман мушики Тароз андозад [4, 35].*

*Зулфат дидам сар аз ҷамон пеҷида,
В-андар гули сурх аргувон пеҷида.
Дар ҳар банде ҳазор дил дар бандаш,*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Дар ҳар пече ҳазор ҷон печида [4, 165].
Ё:

*Зулфайни баршикаставу қади санавбарӣ,
Зери ду зулфи ҷаъдаш дар хатти анбарӣ* [4, 350].

Ин равиши адабии шеъри ошиқонаи форсии тоҷикӣ зиёда аз ҳазор сол низ дар адабиёти ҳаттии Бадаҳшон дар робита бо таҳаввулоти зиёди сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дигар нашуд, балки ба ҳамон анъанаҳои гузашта содик монд. Шоири асри XX Бадаҳшон – Адими Шуғнонӣ, ки ашъораш дар доираи адабии Бадаҳшони Афғонистон парвариш ёфтааст, дар ғазал чун суханварони пешин ба ин унсури тасвири шеъри ошиқона таваҷҷӯҳ намуда қӯшидааст, ки баъзе ҷузъҳои марбутаи онро ба доираи тасвир қашад. Дар шеъри суннатии гузаштагони мо зулф ба дому ҳол ба дона ташбех гардидааст ва шуарои давраи классик дар атрофии ин тасвир маъноҳои зиёдеро эҷод намуданд.

*...Оҳиста шуд боди сабо, бардошт аз рӯяш ниқоб,
Дидам миёни туррааш он орази гулфомро.
Баҳри шикори мурғи дил аз тори зулфу холи лаб,
Як сӯ ниҳода донаву як сӯ ниҳода домро.
Шоми гаму субҳи тараб дидам, ки рӯю мӯйи ӯст,
Дигар надорад хотирам парвои субҳу шомро...[5, 54].*

Аз абёти фавқи пораи ғазал равшан аст, ки шоир агарчи бозёфти нави шоирона надошта бошад ҳам, аз мавқеи идома додани суннатҳои адабии қаламкашони гузаштаи адабиёти мо, ки дилро ба мурғ, зулфро ба дому ҳолро ба дона, мӯйро ба шоми гаму рӯйро ба субҳи тараб монанд намуда буданд, комилан содик мондааст.

Хулоса, дар осори шоирони Бадаҳшон мазомини ошиқона ва ҷилоҳои рангини ондар асоси суннатҳои ғании адабиёти форсии тоҷикӣ ба доираи муомилоти адабӣ қашидо шудаанд.

Китобнома:

1. Гулчини ашъори шоирони Вилояти Автономии Бадаҳшони Кӯҳӣ, чопи мошинӣ, моли шахсии сокини қишлоқи Шивроҷи ҷамоати Сучони ноҳияи Шуғнон, Рустамбеков Ҷойбон. – 144 с.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

2. Зарринқӯб А. Аз гузаштаи адабии Эрон. / А. Зарринқӯб. – Техрон, 1375. – 558 с.
3. Муллоаҳмадов М. Суннатҳои пойдори даврони пурбори адабиёт. / М. Муллоаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 2008. – 320 с.
4. Осори Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958. – 441 с.
5. Сайд Замониддини Адими Шуғнонӣ. Ашки ҳасрат. Ҷилди аввал ва дувум. – 358 с.
6. Сайд Маҳмуди Нишот. Зулф дар адабиёти порсӣ. / Сайд Маҳмуди Нишот. // Мачаллаи «Ваҳид» - Техрон, 1348, №9. – С. 737.
7. Сируси Шамисо. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ. / Сируси Шамисо. – Техрон, 1376. – 418 с.
8. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди II. – Москва, 1969. – 947 с.
9. Шарифов X. Балогат ва суханварӣ. / X. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002.
10. Шиблии Нӯъмонӣ. Шеърулаҷам ё таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди панҷум. Тарҷума ва нигориши Сайд Муҳаммадтакии Фаҳри Доии Гелонӣ. / Шиблии Нӯъмонӣ. – Техрон, 1368. – 204 с.

БАЪЗЕ АНОСИРИ ТАСВИРҲОИ ИШҚИЯИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТО҆ЦИКӢ ДАР АШӮОРИ ШОИРОНИ БАДАҲШОН

Дар мақола роҷеъ ба мавқеи мавзӯи ишқу ошиқӣ дар ашъори шоирони соҳибевони Бадаҳшон ва ҷилоҳои он аз мавқеи муқоиса бо ашъори шуарои машҳури форсии тоҷикӣ андешаҳо баён шудаанд. Муаллиф саъӣ намудааст, ки идомаи суннатҳои адабии гузаштагонро дар эҷодиёти шоирони ҳавзаи адабии Бадаҳшон ба тавассути далелҳо созад.

Калимаҳои қалидӣ: қад, дилбар, дил, зулф, рух, дому хол, дона, турра.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЛЮБОВНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СОЧИНЕНИИ БАДАҲШАНСКИХ ПОЭТОВ

В статье высказываются мысли на тему любви и влюбленности в произведениях талантливых поэтов Бадаҳшана и анализируется сходство этих произведений со сочинениями великих таджикско-персидских поэтов. Автор попытался

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

выяснит продолжение художественной традиции в произведениях поэтов Бадахшанцев посредством конкретных фактов.

Ключевые слова: рост, любимая, сердце, прекрасное лицо, взгляд, притяжение.

SOME ASPECTS OF THE LOVE CONCEPTIONS OF THE PERSIAN-TAJIK LITERATURE IN THE POETRY OF THE BADAKHSHAN POETS

The article expresses thoughts on the theme of love in the works of talented poets of Badakhshan and analyzes the similarity of these works with the works of great Tajik-Persian poets. The author tried to find out the continuation of the artistic tradition in the works of the poets of Badakhshan by means of concrete facts.

Key words: growth, beloved, heart, beautiful face, look, attraction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатбеков Лоло- дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Дошишгоҳи давлатии забонҳои ба номи Сотим Улугзода, номзади илми филология; тел.: (+992) 93 192 48 84.

Сведения об авторе: Давлатбеков Лоло - ведущий преподаватель кафедры истории и теории литературы Института языков по имени Сатим Улугзаде, тел.: (+992) 93 192 48 84.

About the author: Davlatbekov Lolo – Leading lecturer of the Historical and Theory Literature Department of the Institute of languages by name Satim Ulugzade, phone: (+992) 93 192 48 84.

УДК:891.550

ИНЬИКОСИ МУНОСИБАТИ ФИРДАВСӢ ВА СУЛТОН МАҲМУД ДАР «ШОҲНОМА»

Чургосиев М.Ч.

*Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Мадҳи Маҳмуд дар дастнависҳо ва чопҳои гуногуни «Шоҳнома» миқдоран якхел ва баробар наомадааст. Дар бархе нусхаҳои «Шоҳнома» даҳ маротиба ва дар нусхаи тасҳехнамудаи Холиқии Мутлақ ва чопи Маскав, ки айни замон боэътиимодтарин нусхаҳои «Шоҳнома» маҳсуб мешаванд, дар 13 маврид васфу ситоиши султони мазкур ба назар мерасад. Дар «Шоҳнома»- и чопи Холиқии Мутлақ қалонтарин мадҳияҳои ба султон Маҳмуд бахшидаи Фирдавсӣ аз 72 байт ва қўтоҳтарини ин мадҳаҳо аз 3 байт иборат аст. Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Ҳудои Шарифзода аз мавқеи шеършиносии гузаштагон мадҳияҳои мазкурро ба ду даста тақсимбандӣ кардааст «1. Шеърҳое, ки онҳоро ба дастаи қасидаҳои комил ё пурра даровардан мумкин аст. Ин навъ мадҳаҳо аз 19 то 72 байт доранд ва ҷамъи онҳо то 5 пора дар 201 байт аст. 2. Боқӣ 7 мадҳаҳи хурд дар 42 байт сар меоянд». [8, 323] Ҳамчунин донишманди мазкур барҳақ фармуда, ки «Мадҳи Султон Маҳмудро Фирдавсӣ дар доҳили достон ва ё дар оғози он ва то ҷое муносиби сабку равиши сухани нақлӣ сурудааст. Бо вучуди ин мадҳи Султон Маҳмуд нишон медиҳад, ки Фирдавсӣ мактаби қасидасароёни форсигӯй ва шоирони арабро дар мақоми устодӣ аз бар кардааст» [8, 323].

Аввалин васфу ситоиши Султон Маҳмуд дар ҳудуди 48 байт дар «Дебоча»-и «Шоҳнома» омадааст:

*Бад-ин нома ман даст бурдам фароз,
Ба номи шоҳаншиҳи гарданфароз [5, 32].*

Дар ин байт ишора шудааст, ки гуё ба ин нома даст бурдани шоир барои ба номи шоҳаншоҳ гуфтан бошад. Аммо ин сухан ситоиш аст, на асли ҳақиқат. Чун ки аз муҳтавои «Шоҳнома»ва осори тадқиқотӣ бармеояд, ки ҳанӯз Маҳмуд ба сари қудрат наомада нусхаи авали «Шоҳнома» омода шуда буд.

Сипас Фирдавсӣ Маҳмудро дар байтҳои зерин мадҳ мекунад:

*Ҷаҳонофарин то ҷаҳон оғариd,
Чун ў шаҳриёре наёмаd падид.

*Чу хуршиед бар гоҳ бинмуд тоҷ,
Замин шуд ба кирдори тобанда оҷ [5, 32].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Мисраъҳои зайл ба пайдо шудани маъданни заре ишора мекунад, ки ба назари Фирдавсӣ ин падид аз бахти баланди Маҳмуд дарак медиҳад.

*Абулқосим он шоҳи тирӯзбахт,
Ниҳод аз бари тоҷи хуршид таҳт.
Зи ховар биёрост то Боҳтар,
Падид омад аз фарри ў кони зар [5, 32].*

Падидор шудани зар дар оғози салтанати Султон Маҳмудро донишманди эронӣ Сайидмуҳаммад Дабири Сиёқӣ [1, 57-58]низ таъйид карда аст ва ба назари мо ҳам ин рӯйдоди мухим воқеяят дорад. Зоро аз пайдо шудани чунин маъдан дар оғози фаъолияти султони мазкур ба гайр аз Фирдавсӣ, Фаррухии Систонӣ, Унсурии Балхӣ ва Ҳамдуллоҳи Муставфӣ низ хабар додаанд.

Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар «Таърихи гузид» овардааст: «Дар аввали соли ҳукуматаш дар Систон маъданни зари сурх ба шакли дарахте дар замин падид омад. Чунон ки ба шеб мерафтанд қавитар буд ва зари холис бар меомад. То чунон шуд, ки давраш се газ гашт. Дар замони Султон Масъуд аз зилзилаи кӯҳ нопадид шуд» [7, 395]

Унсурӣ низ дар ин бора чунин мефармояд:

*Гуфтам, ки ҳадди Ғазнин аз фарри ў чӣ кард,
Гуфто, ки зари сурх падид оварид кон [3, 245].*

Фаррухии Систонӣ дар панҷ қасида ин маъданро бо сифатҳое аз қабили «зари рӯянда», «зари конӣ», «зари рӯён» зикр карда ва маҳалли онро кӯҳи Ғазнин ба қалам додааст. Аз ҷумла дар яке аз қасидаҳои ба мадҳи Маҳмуди Ғазнавӣ баҳшидааш боматлаъи:

*To гирифтам санамо васли ту фарҳунда ба фол,
Ҷуз ба шодӣ насупурдам шабу рӯзу маҳу сол [4, 215].*

овардааст, ки

*Кӯҳи Ғазнин зи пайи он ки бибаҳий ба мурод,
Зари рӯянда падид овард аз сангиги чибол [4, 217].*

Мусаллам аст, ки тибқи урғу одати эрониён, Фирдавсӣ хоб дидан ва таъбири онро бисёр ҷиддӣ мегирифт. Шоир Султон Маҳмуд ва дарбори бошукуҳашро ба хоб дид аст ва қайд мекунад, ки Фиридуни бедордил аз нав зинда шуда аст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

*Фаридуни бедордил зинда шуд,
Замону замин пеши ў банды шуд [5, 649].*

Аз ин рӯ, аз ситоишҳои Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» роҷеъ ба ин султон ба хуби эҳсос мешавад, ки дар оғози салтанати Маҳмуд шоир ба султон таваҷҷуҳи хосса дошта ва умедвор ҳам будааст, ки бо баробари ба таҳти салтанат расидани Маҳмуд тартибу низом ва маҳсусан, адолат дар мамлакат ҳукмфармо мешавад. Шоир султонро шоҳи Руму Ҳинд, Турону Кашири ва худованди Чину Эрон ва Туронзамин медонад.

*Яке гуфт ин шоҳи Рум асту Ҳинд,
Зи Қонуҷ то пеши дарёи Синд.
Ба Эрону Турон варо бандаанд,
Ба рою ба фармони ў зиндаанд [5, 33].*

*Худованди Ҳинду худованди Чин,
Худованди Эрону Туронзамин [5, 650].*

Фирдавсӣ Султон Маҳмудро подшоҳи одил ва нобигай шоистаи Эрон шуморида, ўро ҳамчун подшоҳ ва марзбони Эрон мешиносад.

*Ҷаҳонофарин то ҷаҳон оғариð,
Чун ў марзбоне наёмаð падид [5, 32].*

*Ба Эрон ҳама хуби аз доди ўст,
Куҷо ҳаст мардум, ҳама ёди ўст [5, 33].*

Шоир бо боварии комил иброз медорад, ки ман ин номаро фоли нек гирифтам ва солҳои тӯлонӣ ранҷ бурдам ва ягон инсони воломақоми сазовору бахшанда пайдо накардам, ки ин номаро ба номаш гардонам. Бинобар ин, ин номаи бо заҳмати зиёд эҷоднамудаамро тули бист сол нигоҳ доштам, то Султон Маҳмуд ба сари қудрат омад ва ҳосили ранчи бисёрсолаамро бад-ӯ тақдим кардам.

*Ман ин нома фарруҳ гирифтам ба фол,
Ҳаме ранҷ бурдам ба бисёр сол.*

*Надидам сарафроз бахшандае,
Ба гоҳи каён бар дурахшандае [5, 795]*

Суханро нигоҳ доштам сол бист,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Бад-он то сазовори ин ранч кист [5, 795].

Дар воқеъ, Фирдавсӣ инсоне буд, ки ватанаш ва миллаташро бо ҷону дил дӯст медошт ва қӯшиш мекард, ки барои пойдории ватани аҷодӣ тамоми ҷашну маросимҳоро эҳё намуда барои ривоҷу равнақи фарҳангӣ миллӣ саҳми арзандагузорад. Аз ин рӯ, агар ў Маҳмудро шахси бесавод ва фотехи бегона медонист, ҳаргиз асари арзишманди худро ба вай тақдим намекард. Ба қавли Алиризо Шопури Шаҳбозӣ «...шири қӯҳансол ниҳоятан «Шоҳнома»-ашро ба султоне тақдим мекунад, ки аз назари ў сазовори чунин ганҷинае аст» [9, 111].

Тасмими эҳдои ин ганҷи шойгон аз ҷониби Фирдавсӣ ба Султон Маҳмуд дар соли 394 ҳичрӣ (1003-1004 м) иттифоқ афтода, ки он замон шоир 65 - сола будааст. Дар ин бора дар муқаддимаи достони Ҷонги бузурги Кайхусрав шоир фармудааст:

*Чунон сол бигзоштам шасту панҷ,
Ба дарвешиву зиндагонӣ ба ранҷ.
Чу панҷ аз бари соли шастам нишаст,
Ман аз шасту шаши суст гаштам чу маст [5, 649].*

Лекин аз байтҳои анҷоми «Шоҳнома» маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар синни 71 - солагиаш нусҳаи ба Маҳмуд тақдимкардаашро ба анҷом расонидааст.

*Чу сол андар омад ба ҳафтоду як,
Ҳаме зери шаър андар орам фалак.
Зи ҳичрат шуда панҷ ҳаштод бор,
Ба номи ҷаҳандовари кирдгор [5, 1515].*

Ин нуктаро дар асоси маълумоти «Зиннат-ул-маҷolis»-и Мачдулдин Муҳаммади Ҳусайнӣ фирдавсишинос Муҳаммадамини Риёҳӣ низ таъйид намуда қайд кардааст, ки «Бинобар ин маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар 65 - солагӣ дар соли 394 ҳичрӣ тасмим ба эҳдои «Шоҳнома» ба номи Маҳмуд гирифта ва ба муддати шаш сол онро ба сурати қобили писанди Маҳмуд дароварда ва дар соли 400 ё 401 ҳичрӣ онро ба подшоҳ ҳадя кардааст» [2, 118].

Аз ишораҳои худи Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» бармеояд, ки вазъи шоир дар он солҳо хеле ногувор будааст. Зоро шоир ҳам пиру нотавон шуда буд ва ҳам ба қаҳтиву тангии саҳту тоқатназиз дучор гардид. Илова бар ин марғи 37-сола

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

фарзанди азизаш ва марги охирин подшоҳони сомонӣ, ки «Шоҳнома» мебоист ба онҳо тақдим карда мешуд, маҷмуан сабаби озурдаҳотирӣ ва навмедиҳи шоир гардиданд. Дар баробари ҳамаи ин ноумедиҳо ба таҳти салтанат нишастани подшоҳи муқтадире чун Маҳмуд, ки ба куллӣ мухолифонаш зафар ёфта, оромио субботро дар мамлакат барқарор карда буд ва худашро вориси Сомониёну ҳомии забону фарҳангӣ форсӣ медонист, сабаб шуд, ки дар қалби шоир шӯълаи умед фурӯзон шавад. Аз ин рӯ, Фирдавсӣ «Шоҳнома»-и ҷовидонаашро ба номи ў кард. Аммо дақиқан аз ҷониби фирдавсишиносон қайд нагардида аст, ки ин нусха ҷӣ гуна ба султон дастрас шудааст. Аз муҳтавои «Шоҳнома» бармеояд, ки Фирдавсӣ бо амир Наср бародари Султон Маҳмуд, ки сипаҳсолори Ҳурӯсон ва муқими Нишобур буд, муносибати хубе дошта аст. Бинобар ин, эҳтимоли қавӣ меравад, ки ин ғанчи шойгон тавассути амир Наср ба Султон фиристода шуда бошад.

*Нахустин бародарӣ қектар ба сол,
Ки дар мардуми кас надорад ҳамол.
Зи гетӣ парастанди фарри Наср.
Зияд шод дар сояи шоҳи аср.
Касе қ-аи падар Носириддин³ бувад,
Сари таҳти ў тоҷи парвин бувад [5, 33].*

Мавриди қайд аст, ки афсонаҳои соҳташуда дар асрҳои баъдӣ, аз ҷумла рафтани Фирдавсӣ ба Ғазнин барои тақдими «Шоҳнома» ва рӯйдодҳои пас аз он ба амал омада воқеият надоранд. Аммо расидани «Шоҳнома» ба дарбори Султон ва дастрас гардиданӣ ин асар ба Маҳмуд воқеияти инкориша шаванд аст.

Сабаби камтаваҷҷӯҳии Султон Маҳмуд нисбат ба Фирдавсӣ дар он аст, ки ин шоири бузург диққати шоҳро ба мувафаққиятҳо ва шукӯҳу азамати қаҳрамонони эронӣ дар «Шоҳнома» ҷалб мекард. Зоро ин ҳакими фарзона умединор буд, ки Султон Маҳмуд зебоии шеъри вайро дарк карда, аз таъриҳи сабақ мегирад ва ё ба таъбири дигар равишу қоидаҳои мамлакатдориро, ки дар «Шоҳнома» омада буд сармашқи кори худ қарор медиҳад. Масалан дар «Гуфтор андар ситоиши

³ Сабуктегин

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Махмуд» дар огози подшохии Ашкониён шоир хитоб ба Махмуд чунин мефармояд:

*Ситам номаи азли шоҳон бувад,
Чу дарди дили бегуноҳон бувад.
Ситоши набурд он ки бедод буд,
Ба ганҷу ба таҳти меҳӯй шод буд [5, 977].*

Аммо Махмуд насиҳатҳои шоирро беҳурматӣ ба мақому мартабаи хеш дониста, ба асари ҷовидонии Фирдавсӣ, ки натиҷаи ҷандинсола заҳмати шоир буд, таваҷҷуҳ зоҳир накард. Ҳамчунин таҳаввулоти сиёсӣ низ боиси дигаргунии алоқаи Махмуд ва тағири рафторҳои шаҳсии ўшуд.

Ҳаким Фирдавсӣ дар соли 394 ҳичрӣ тасмим гирифт, ки «Шоҳнома»-ро ба Султон Махмуд эҳдо кунад ва барои ба султон писанд омаданаш зиёда аз шаш соли дигар заҳмат кашида, абёти ҷолибе дар бораи Махмуд суруда дар ҷо ҷои асари ҷовидонааш илова кард. Лекин дар огози достони Ашкониён сухан аз ҳодисаи баҳшидани хироҷи яқсола меравад, ки марбут ба ҳодисаи қаҳтии Ҳурӯсон будааст. Бино ба иттилои Абӯнаси Утбӣ [10, 216-217] дар соли 401 қамарӣ //1010 м. қаҳтии шадиде билоди Ҳурӯсон ва умуман Нишобурро фаро гирифтааст. Дар Нишобур қарип 1000 нафар аз гуруснагӣ вафот кардаанд. Дар ин лаҳзахои душвор аз ҷониби Султон Махмуд фармоне содир шудааст, ки бояд маъмурони давлат дарҳои анбори ғалларо боз кунанд ва ғаллаҳои заҳираро байни фуқаро ва сокинони мамлакат тақсим намоянд. Ин амри Султон боис гардидааст, ки ҷони сокинони мамлакат аз ҷангӣ марг начот ёбад. Аз ин иқдоми ҳуби Махмуд Фирдавсӣ низ хушҳол гардида ин амали неки ўро дар «Шоҳнома»-и безаволаш мавриди ташвиқу таҳсин қарор додааст.

*Гузашта зи шаввол даҳ бо чаҳор,
Яке оғарин бод бар шаҳриёр.
Аз ин мужсдае дод баҳри хироҷ,
Ки фармон буд аз шоҳи боғарру тоҷ.
Ки соле хироҷе наҳоҳанд беш,
Зи диндори бедору в-аз марди кеш [5, 976].*

Бинобар ин, бархе аз донишмандон, аз ҷумла Саид Ҳасан Тақизода ва Забеҳҳуло Сафо соли 400-ро барои эҳдои китоб ба Махмуд такрибӣ медонанд. Муҳаммадамини Риёҳӣ навиштааст,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ки «...судури ин фармон ба муносибати фатхи қалъаи Баҳимнигар дар Ҳинд соли 400 ҳичрӣ буда, ки ғаноими бекарон ва зарру сими бекарон ба ҷангӣ Махмуд афтода будааст». [2, 121] Ба ҳар сурат ин қаҳтии шадид дар соли 401 рӯй дода аввали соли 402 ба поён расидааст. Лекин аз байтҳои анҷоми «Шоҳнома» маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар соли 400 асари ҷовидонаашро ба Махмуд тақдим кардааст. Аз ин рӯ дар ин масъала дар байнӣ муҳаққиқон ихтилофи назар пайдо шудааст. Ба андешаи мо Фирдавсӣ маҳз дар солҳои 400-401 ҳичрӣ «Шоҳнома»-ашро ба Султон Махмуд тавассути Амир Наср (бародари Султон Махмуд) ирсол кардааст. Ҳамчунин абёте, ки дар боло зикр кардем воқеан ба қаҳтии шадиди Ҳурӯсон марбут аст. Зоро Фирдавсӣ пас аз тақдими «Шоҳнома» низ бекор нанишаста, пайваста асари пурмӯҳтавояшро такмил медодааст. Ҳарчанд, ки асари ҷовидонаи Фирдавсӣ мақбули Султон ва дарбориёнаш нагардида бошад ҳам, ин ҳамосасарои бузург ноумед нашуда буд. Чун ки шоир умединор буд, ки солори шоҳ (яъне амир Наср бародари хурдии Махмуд) аз шоҳ ҳоҳиш намояд, ки суханҳои нағзи вайро ботааммул мутолиа намояду шоирро аз ганҷ бениёз гардонад.

*Чу солори шоҳ ин суханҳои нағз,
Бихонад бубинад ба покиза магз.
Зи ганҷаш ман эдар шавам шодмон,
Қ-аз ў дурбодо бади бадгумон.
В-аз он пас кунад ёд бар шаҳриёр,
Магар тухми ранчи ман ояд ба бор [5, 1447].*

Мутаассифона, Махмуд қадри шоирро нашинохт. Зоро ў худашро аз ҳама бузургтар мепиндошт ва такаббуру озмандӣ вайро аз доираи инсонӣ фарсаҳҳо берун бурда буд. Илова бар ин ҳасудон ва бадҳоҳоне, ки нисбати шоири тавоно назари нек надоштанд, «Шоҳнома»-ро дар назди шоҳ як асари нолозим ва камарзиш муаррифӣ намуданд. Аз ин рӯ, Махмуд ба «Шоҳнома» ва «Шоҳнома»-гӯи тамоман таваҷҷӯҳ намекард.

*Накард андар ин достонҳо нигоҳ,
Зи бадгӯю баҳти бад омад гуноҳ.
Ҳасад бурд бадгӯй дар кори ман,
Табаҳ шуд барии шоҳ бозори ман [5, 1447].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Хамчунин шоири бузург ботаассуф қайд менамояд, ки агар роҳи бадгавҳарон баста мешуд, дил аз шоҳ хуррам мешуд.

Дил аз шоҳ Маҳмуд хуррам шудӣ,

Агарроҳи бадгавҳарон гум шудӣ [5, 1266].

Сареҳтарин ишорот дар накӯҳиши Маҳмуд «Дар номаи Рустам пурӣ Ҳурмуз ба бародараши» ба назар мерасад, ки шоир қайд менамояд, ки агар бандай бехунар шахриёر шавад нажоду бузургии ў ба кор намоеяд.

Шавад бандай бехунар шахриёр,

Нажоду бузургӣ наёд ба кор [5, 1493].

Ва дар замони чунин шахриёри нажоде, ки на тозӣ, на турку ва на эронӣ аст падид меояд, ки суханҳояш ба кирдори бозӣ аст.

Зи эрону аз турку в-аз тозиён,

Нажоде падид ояд андар миён.

На дехқон на турку на тозӣ бувад,

Суханҳо ба кирдори бозӣ бувад [5, 1493].

Пас аз достони Рустам ва Исфандёр, шоир дар ситоишҳояш ба тадриҷ бо рамзу киноёт сухан гуфтааст ва аз ашъори ў бармеояд, ки дар ин айём шоир аз таваҳхӯҳу силаи Султон ноумед гаштааст. Аммо ў ҳамчун шахси гармиву сардии рӯзгори дурангро аз сар гузаронида ва ҳакими доно аз андеша дилашро танг намедорад.

Аз андеша дилро мадор эҷ танҷ,

Ки дурӯй ту аз резгори дуранҷ [5, 1266].

Дар маҷмуъ ҳамаи ашъоре, ки Фирдавсӣ дар ситоиши Маҳмуд эҷод кардааст, дар қолаби назми баландпоя суруда шудаанд, ки аз камоли устодии шоир дарак медиҳанд. Баъзе аз абёти ин маддҳияҳо то ҳадде иирогомез мебошанд:

Чаҳонофарин то чаҳон оғариҷ,

Чун ў шахриёре наёмад падид [5, 32].

Чу кӯдак лаб аз шири модар бишуст,

Зи гаҳвора Маҳмуд гејад нахуст [5, 33].

Албатта, дар ин маврид сарзаниш ба шоир раво нест. Зоро шоир агар чунин маддҳияҳоро дар «Шоҳнома» ворид намекард, интишор ва ривоҷи ин асари қалонҳаҷм, ки саросар ситоиши подшоҳони пешини ниёғони моро дар бар мегирад, дар он аср

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

душвор буд. Бо вучуди ин ҳосили захмати 30 солай бузургтарин шоири форсу точик, ба сифати таърихи азим ба Султон Махмуд тақдим карда шуд. «Шоҳнома»-и эҷодкардаи Фирдавсӣ 60 ҳазор байти ҳамосӣ ва ғиноии ҷолибо дар бар мегирад. Пас аз ин қадар заҳматҳои бегаразона Фирдавсии 71 сола, солҳӯрда, танҳову парешон, аз тарафи подшоҳе, ки ўро Фариддуни дуюм медонист интизори подоши хубе буд. Аммо мутаассифона бар ивази подоши хуб ба шоири бузург аз дарбори Махмуд танҳо ғаму ранчи бепоён насиб гардид ва аз ин баъд ин шоири шаҳир толаҳзаҳои воясанни умр дилозурда буд.

Ба ҳар сурат агар Фирдавсӣ чунон ки Махмуд рағбат дошт дар ситоишгарӣмонанди дигар шоирони муосири худ мебуд, ҳаргиз аҳамияту мақоми ҳаҷонӣ намеёфт ва таъриҳ гувоҳ аст, ки чунин тавфиги осмонӣ насиби камтар шоире гаштааст.

Китобнома:

1. Дабирсиёқӣ, Сайд Муҳаммад. Зиндагиномаи Фирдавсӣ ва саргузашти «Шоҳнома». / Сайд Муҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Нашри қатра 1383.- 454 с.
2. Риёҳӣ Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеъри ў) бо алифбои кирилии тоҷикӣ баргардони Дорои Дӯст. / Муҳаммадамин Риёҳӣ. – Душанбе: «Шуҷоиён». 2010. – 338 с.
3. Унсурӣ, Абулқосим Ҳасан ибни Аҳмад. Девони Унсурӣи Балхӣ. Бо ҳавошӣ ва таълиқоту тарҷумаи аҳвол ва фаҳорису лугатнома ва муқобала бо нусхаҳои ҳаттӣ ва чопӣ. Тасҳҳеҳ ва муқаддими Сайдмуҳаммад Дабири Сиёқӣ. / Унсурӣи Балхӣ.- Техрон: 1363.- 435 с.
4. Фарруҳӣ, Абулҳасан ибни Ҷулуг. Девони Ҳаким Фарруҳии Систонӣ. Бо тасҳҳеҳи Алӣ Абдуррасулий.- / Фарруҳии Систонӣ.-Техрон: 1311.- 435 с.
5. Фирдавсӣ, Абулқосим. «Шоҳнома». Аз рӯи нусхаи Москав ва Жюл Мол. Бо қӯшиши Фаромарз Нидой. / Абулқосим Фирдавсӣ. - Техрон: 1385.- 1016 с.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. «Шоҳнома». Бар асоси нусхаи нуҳчилдаи чопи Москав. Ҷилди 1 ва 2 зери назари Е. Э. Бертельс. Ҷилди 3, 4, 5, 6, 7 ва 9 зери назари А. Нушин. Ҷилди 8 зери назари А. Озар. / Абулқосим Фирдавсӣ.- Техрон: Интишороти қақнус, 1380.-2176 с.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

7. Ҳамдуллоҳ, Муставфии Қазвий: Таърихи гузидা. Ч. 1. Бо саъй ва эҳтимоми Эдвард Броун./ Ҳамдуллоҳи Муставфӣ - Лейдан: 1910. 853 с.
8. Шарифзода Худой. «Шоҳнома» ва шеъри замони Фирдавсӣ./ Худой Шарифзода. - Душанбе: 2014.- 400 с.
9. Шаҳбозӣ, Шопури Алиризо. Зиндагиномаи таҳлилии Фирдавсӣ. Аз забони англисӣ ба форсӣ тарҷумаи Ҳоида Машоих. / Алиизо Шопури Шаҳбозӣ. - Техрон 1390.-189 с.
10. Ҷурфодиконӣ, Абӯшараф Носеҳ ибни Зафар. Тарҷумаи таърихи яминӣ. Муқаддима, таҳия, таҳшия, таълиқот, лугат ва феҳристи Н. И. Фиёсов. / Абӯшараф Носеҳ ибни Зафари Ҷурфодиконӣ. – Ҳуҷанд: 2013.- 420 с.

ИНЬИКОСИ МУНОСИБАТИ ФИРДАВСӢ ВА СУЛТОН МАҲМУД ДАР «ШОҲНОМА»

Муаллиф дар мақолаи мазкур муносибати Фирдавсӣ ва Султон Маҳмудро аз рӯи ишораҳои шоир дар «Шоҳнома» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз ситоишҳои Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» роҷеъ ба ин султон ба хуби эҳсос мешавад, ки дар оғози салтанати Маҳмуд шоир ба султон таваҷҷуҳи хосса дошта ва умедвор ҳам будааст, ки бо баробари ба таҳти салтанат расидани Маҳмуд тартибу низом ва маҳсусан, адолат дар мамлакат ҳукмфармо мешавад. Аммо, мутаассифона, Маҳмуд қадри шоирро нашиноҳт ва ба “Шоҳнома”-и ў таваҷҷуҳ накард. Зоро ў худашро аз ҳама бузургтар мепиндошт ва такаббуру озмандӣ вайро аз доираи инсонӣ фарсахҳо берун бурда буд. Илова бар ин ҳасудон ва бадҳоҳоне, ки нисбати шоири тавоно назари нек надоштанд, «Шоҳнома»-ро дар назди шоҳ як асари нолозим ва камарзиш муаррифӣ намуданд.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Султон Маҳмуд, Шоҳнома, дастнависҳо, чопҳо, васфу ситоиш, мадеҳа.

ОТРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ ФИРДОУСИ С СУЛТОНОМ МАХМУДОМ В “ШАХНАМЕ”

Автор попытается выяснить отношения Фирдоуси с Султоном Маҳмудом на основе намеков самого поэта, разбросанных по всей “Шахнаме”. Из восхвалений Фирдоуси Султона Маҳмуда в “Шахнаме” явствует, что в начале правления Султона Маҳмуда провлял особый интересе к тому и даже питал надежду, что будет порядок, и что справедливость восторжествдей. К сожалению,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Махмуд не ценил как следует поэта и не проявил должным образом интереса к его “Шахнаме”. В развитии отношений Махмуда с поэтом особую роль сыграли как его скесь и чванство, так и определенные круги, питающие зависть и неприязнь к поэту, в результате чего “Шахнаме” было представлено Султану как низкопробное произведение.

Ключевые слова: Фирдоуси, Султон Махмуд, Шахнаме, рукопись, издание, восхваление, хвала.

THE REFLECTIONS OF FIRDOUSI AND SULTON MAHMUD'S ATTITUDE IN "SHAHNAME"

In this article the author analyzed Firdousi and Sulton Mahmud's attitude under the poets thoughts. From Firdousi's praises in “Shahname” about Sulton Mahmud's everyone feels that in the beginning the well-known poet had good relationship with Mahmud and also he wished that the people life will improve in all spheres of life. But unfortunately Mahmud didn't respect the poets opinions in his legasy, because he had the worst character and he felt himself as the greatest person. Indeed the people, who didn't find the poet meaning they behave themselves so cruel and unmoral as also they didn't understand “Shahname” deep meaning. Therefore they showed this poem to Sultan Mahamud in another and bed side. **Keywords:** Firdousi, Sulton Mahmud, Shahname, legasy, establishments, praises.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷургосиев Муллоахмадшоҳ Ҷургосиевич – унвончӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ, тел.: + 992 93-601-59-01, e-mail: mullo.ahmad@mail.ru.

Сведения об авторе: Джургосиев Муллоахмадшоҳ Джургосиевич – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки, тел.: + 992 93-601-59-01, e-mail: mullo.ahmad@mail.ru.

Information about the author: Jurgosiev Mulloahmadshoh Jurgosievich – is a competitor of the Institute of the languages and literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, phone: + 992 93-601-59-01, e-mail: mullo.ahmad@mail.ru.

Фатҳуллоев С.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло

Рӯдакии АИ ҶТ

Дунёи рубоихо чи дунёи зебову марғуб аст. Дар ҳар мисраъ садои дил ва орзую умеди гӯяндаҳо бозгӯ шудаанд. Рубой жанрест, ки дар фолклор ва адабиёти китобӣ мавқеи маҳсус касб кардааст. Ба қавли баъзе муҳаққикин «рубоиро мардуми эронинажод, ниёғони халқи тоҷик оғаридаанд» [1].

Кас меҳоҳад гаштаю баргашта рубоихоро хонад, то ин ки китоби сарнавишти худро варақгардон кунад. Айёми ҷавониро пеши назар эҳё намуда, аз зебоихои он баҳравар гардад. Забони рубоихо содаву фахмоанд. Ибораю таркибҳо аз ҳаёти ҳаррӯза гирифта шудаанд. Масалан дар ин рубоӣ омадааст:

Ёракма бубин айлоқи боло рафтаст,

Ин қаҳра ба мо кардаст, танҳо рафтаст.

Гуфтам биравам, дар сари роҳаш тур қашам,

Моҳӯ шудасу таҳ-таҳи дарё рафтаст [3].

Вақте хонанда қалимаи «айлоқ»-ро меҳонад, манзараи кӯҳистони сард пеши назар ҷилвагар мегардад. Ҷойе, ки майсаҳои навруста мисли қолин заминро пӯшонидаанд. Гулҳои гуногун майли шукуфтан дошта, гулҳои ятимак (тағорашиканак, ҳавоборонак) аллакай ҳама ҷойро пур кардаанд. Табиат ҳам гӯё ба ҳоли ятимакҳо раҳм карда, онҳоро зуд ба олами ҳастӣ бароварда, чунин гуфтан меҳоҳад: «Чун ятим ҳастед, шумоёнро аз дигар гулҳо барвақттар ҳаст кардам, ки аз ҳаёт бештар баравар гардед». Бисёр ациб аст, ки бузургсолон мо қӯдаконро аз ҷидани гулҳои ятимак манъ карда буданд: -Гулҳои ятимакро начинед, убол аст, -таъкид мекарданд онҳо. Ҳамаи ин гуфтаҳои қалонсолон маънӣ ва мағҳуме дар замир доштанд. Дар онҳо ақидаҳои анимизмии аҷдодони мо таҷассум ёфтаанд, танҳо як қалимаи «айлоқ» таҳайюлоти бою рангинero дар тафаккури қас бедор мекунонад...

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Мисраи «Ин қахра ба мо кардаст, танҳо рафтаст» низ нозу итоби маъшуқаро ифода карда, ҳикоят аз ҳаёти воқеи дехотиён менамояд. Дар тобистони тамуз дехотиён чорвои худро ба айлоқ ронда, дар он чой муддати 4-6 моҳ зиндагӣ ба сар мебаранд. Ин анъана тайи садсолаҳо ба вучуд омада, ба ҳукми як амри ногузир даромадааст. Зиндагӣ (бигузор он кӯтоҳмуддат бошад ҳам) дар айлоқ нисбат ба деха ташвишу мушкилоти зиёде дорад. Албатта, зиндагӣ дар айлоқ саршор аз лаҳзаҳои романтикист, vale аз чунин лаҳзаҳо баҳравар шудан дар бадали талошу заҳмати зиёде мүяссар мегардад. Нарафтани маъшуқа ба айлоқ сабабҳои воқеӣ дорад. Зиндагӣ дар айлоқ нисбат ба деха фарқ мекунад. Дар айлоқ ташвишу мушкилот хеле зиёд аст. Масалан, дар баландкӯҳҳо ҳамин, ки пораи абрे пайдо шуд, ҳатман борон ва ё жола меборад. Омадани сел ҳам эҳтимол дорад. Дар чунин вазъият бояд нон ва ҳӯрок пухт. Шири аз чорвоҳо дӯшидаро пухта, ҳосилашро бояд ба даст оварда, ҳамаи онро ба деха фиристодан лозим меояд. Аз деха ба айлоқ боист озуқаворӣ интиқол дод. Ҳулоса, дар айлоқ ҳам зиндагӣ кайфияту камияти худро дорад, бинобар ҳамин на ҳар наварӯс тобу тоқати зиндагӣ дар айлоқро таҳаммул карда метавонад. Барои ҳамин наварӯс на танҳо худаш, балки рафтани ҷавони дӯстдоштаашро низ раво намебинад:

-Гуфтам биравам, дар сари роҳаш тур бикашам.

Вале бунёди ҳама гуна оиладориро пуштувонай иқтисодӣ ташкил менамояд ва ҷархи рӯзгорро фақат бо «ишқу ошиқӣ» гардонидан амрест муҳол. Аз ҳамин сабаб ҷавон алорағми майлу ҳоҳиши маъшуқааш ногузир азми сафари айлоқ кардааст:

«Моҳӣ шудасу таҳ-таҳи дарё рафтаст».

Дур аз шаҳр, дур аз деха дар доманаи кӯҳҳо зиндагӣ кардан имконият медиҳад, ки инсон ба афсункориҳои табиат аз наздик шинос шавад. Лаҳзасе ҳам бошад, ташвишу саргардониҳои шаҳри пурғавгоро фаромӯш созад. Тамошои манзараҳои дилфириби кӯҳистон эҳсоси зебоипарастии касро эҳё намуда, ба қас қувваю илҳом мебахшад. Ҳамин романтикаи айлоқ боис мешавад, ки иддае аз мардум зиндагӣ кардан дар онро дӯст доранд. Сайру гардиш дар талу теппаҳои сарсабзи айлоқ касро ба ваҷд оварда, илҳоми шоиронаи ӯро бедор месозад. Беихтиёр рубоиҳо ба ёди қас меоянду инсонро эҳсосоти

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ашибе фаро мегирад. Рубоихо ҳар як-як такрор ба такрор ба забон меоянд. Дар яке аз рубоихо қаҳрамони лирикӣ аз ишқи духтаре ба фифон омадааст:

*Офтоби сари агба сияҳтобам кард,
Ишқи духтари мардум ба ин ҳолам кард.
Ишқи духтари мардум илоҳӣ сӯзад,
Охир ба балои бад гирифторам кард [4].*

Бале, ҷавон аз интизориҳои зиёд «сияҳтоб» шуда бошад ҳам, аз раъияш нагашта, аз «ба балои бад» гирифтор шуданаш ҳам наҳаросидааст.

Дар рубоии дигар қаҳрамони лирикӣ аз зебоии духтари мардум изҳори қаноатмандӣ карда, беҳтарин сифатҳоро ба ў нисбат медиҳад:

*Офтоби сари агба сияҳтобум кард,
Ишқи духтари мардум ба ин ҳолум кард.
Хушрӯ духтари мардум, хушрӯ номакуши,
Хушрӯ қади болову лаби ҳандонакуши [5].*

Дунёи рубоихои ҳалқӣ дунёи зебоӣ ва зебопарастист, дунёест пур аз лаҳзаҳои гуворои айёми ҷавонӣ, дунёест аз сӯхтану сохтанҳо дунёест аз бурду боҳтҳо, дунёест ҷилвагоҳи ишқу ошиқӣ.

Фикру андешаҳои ошиқона, тасвирҳои шоирона ба рубоихо зебу фар бахшида онҳоро ба дилҳо наздик мегардонад. Агар гӯянда дар рубоӣ фикреро ифода карда бошад, пас гӯяндаи дигар мувоғики завқи худ онро тағиیر медиҳад. Масалан, рубоии зикраш дар боло рафтаро гӯяндаи дигаре ба ин шакл овардааст:

*Офтоби сари қалъа сияҳтобам кард,
Ишқи духтари мардум ба ин ҳолам кард.
Офтоби сари қалъа боби ману ту,
Як косада об бошаду ман бошаму ту [6].*

Тавре мебинем, ин рубоихо яке аз дигаре беҳтару хубтар буда, дар онҳо ягонагии мазмун ва таносуби сухан хуб риоя шудааст. Самиимиҳи гуфтор дар онҳо ба ҳаддест, ки қас меҳоҳад онҳоро гаштаю баргашта вирди забон карда, қайфияти рӯҳӣ бардорад. Ба ҳавои ин қабил рубоихо мардум тайи ҳазорсолаҳо умр ба сар бурда, ба муроди дил расидаанд. Рубоихо занги дилро зудуда, орзухоро борвар мегардонанд. Дар рубоихо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

эсесоти латифу гуворои инсонҳо мунъакис ёфтааст. Хусусияти дигари рубоиҳо аз он иборат аст, ки онҳоро метавон ба оҳанг даровард. Оҳанг ба рубоиҳо ҷозиба бахшида, таъсирнокии онҳоро афзуда, доираи густаришашонро тавсса медиҳад. Рубоие нест, ки дар замираш оҳанг надошта бошад. Ҳамин оҳанг аст, ки ошиқонро ба коми дил мерасонад. Рубоиҳо дар ҷараёни рушду такомули худ мавзӯъҳои муҳталифро фаро гирифтаанд. Дар бархе аз онҳо мавзӯъҳои иҷтимоӣ ниҳоят тезу тунд таҷассум ёфтаанд. Чунончӣ дар ин рубой даврони Осиёи Марказиро истило кардани муғулҳо бағоят равшан ифода ёфтааст:

*Дар дашт будам, зилозили занг омад,
Шамишери мугул ба гарданам танг омад.
Мардбача будам, гурехтанам нанг омад,
Хуни ҷигарам ба ҳар сари санг омад [7].*

Ин рубоиро метавон як санади пурарзиши таъриҳӣ номид, зеро дар он муборизаи аҷдодони мо алайҳи муғулони ғосиб басо гӯёю равшан нишон дода шудааст. «Мардбача будам гурехтанам нанг омад» гуфтани қаҳрамони лирикӣ ҳикоят аз он мекунад, ки мардуми бонангӯ номуси мо бар зидди муғулони истилогар то вопасин нафас ҷангиди ватани аҷдодиамонро муҳофизат намудаанд. Ин қабил рубоиҳо аҳамияти қалони тарбиявӣ дошта, дар қалби ҷавонон меҳри ватану ватандориро талқин мекунанд.

Китобнома:

1. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы, / Бертельс Е.Э. -М., 1960.
2. Энциклопедияи советии тоҷик, ч. 6, - с 1257.
3. Н. Москва (фөълан ноҳияи Ҳамадонӣ), Барот Нозимов < Вадуд Шарипов, 1965, муаллим.
4. Маҷтоҳи нав, 1961. Насриддинов Садриддин < Бобохонова Очакалон, 48-сола, бесавод.
5. Қ. Сафедорон, 1947, Н. Маъсумӣ < Раҳимов Ҳалил, с/т 1917, босавод.
6. Қ. Пастиғав, 1955, Р. Аҳмадов < Одинаев Давлат, с/т 1908, саводи арабӣ дорад, колхозчӣ.
7. Н. Ховалинг, 1950, Р. Амонов < Муқимов Сайд, с/т 1904.

ДУНЁИ РУБОИҲОИ ҲАЛҚӢ

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

Дар ин мақола дар бораи рубоиҳои халқӣ мавқеъ ва густариши онҳо сухан меравад.

Рубоӣ жанрест, ки дар фолклор ва адабиёти китобӣ мавқеи маҳсус қасб кардааст. Ба қавли баъзе муҳаққикин «рубоиро мардуми эронинажод, ниёғони халқи тоҷик оғаридаанд». Беҳтарин ва зуддатарин намунаҳои рубоиҳои китобиро дар эҷодиёти устод Абӯабдулло Рӯдакӣ дучор омадан мумкин аст. Маврид ба тазаккур аст, ки муҳит ва заминаи пайдоиши рубоиҳои халқӣ аз рубоиҳои китобӣ фарқ мекунад. Рубоиҳои халқӣ на дар пушти мизи таҳрир, балки дар ҷараёни корҳои саҳроӣ, ҳашарҳои гандумдаравӣ, алафдаравӣ, ҷашну маросимҳои муҳталиф бадоҳатан арзи вуҷуд кардаанд. Аз ин сабаб рубоиҳои халқӣ ба ҳаёт ва зиндагии мардум наздиқтаранд. Дар онҳо арзу ниёзи ошиқони шайдо, дарду алами гарифафтодагон ва амсоли он ифода ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Адабиёт, фолклор, жанр, рубоӣ, халқ, ишқ, бадоҳатан.

ПРЕКРАСНЫЙ МИР НАРОДНЫХ ЧЕТВЕРОСТИШИЙ (РУБОИ)

Четверостишие является поэтическим жанром распространившийся в фольклоре и письменной литературе ираноязычных народов то есть таджиков. По мнению выдающегося русского востоковеда Бертельса Е. Э. создателями жанра рубои являются непосредственно предки таджикского народа. Наилучшие образцы этого жанра можно встретить в творчестве корифея классической литературы Абуабдуллоха Рудаки, и других поэтов как Хаяма, Джами и др.

Классические четверостишия отличаются от народных тем, что последние имеют иную среду бытования. Они чаще всего исполняются экспромтом во время полевых работ, за жатвой хлеба, во время сенокоса (эти работы раньше производились вручную) и многочисленных празднеств. В четверостишиях в основном воспеваются любовные взаимоотношения лирических героев. В этой статье рассмотрены многообразие народных четверостиший и их популяризации. Таджикские народные четверостишия по своему

СУХАНИНОСЙ, №1 2018

содержанию и форме исполнения очень схожи с русскими народными частушками.

Ключевые слова: литература, фольклор, жанр, рубаи, народ, любовь, экспромт.

THE WONDERFUL WORLD OF FOLK'S QUATRAIN (RUBAI)

Quatrain is known as a poetic genre spread in folklore and written literature of Persians, especially Tajik people. According to the outstanding Russian orientalist Bertels E.E. the creators of the rubai are ancestors of the Tajik people. The best examples of this genre can be found in the work of the creative activities of the classical literature as Abuabdulloh Rudaki and Khayyam, Jami, and other poets.

Classical quatrains are differ from folk songs and they have a different environment of being. They are most often performed offhand during fieldwork for the harvest of wheat, during collecting (these works were done earlier by hand) and numerous festivals. In this quatrain the lovers have the mutual relations of lyrical heroes. In this article the variety of folk quatrains in their content and from of performance are very similar to Russian folk songs.

Key words: literature, folklore, quatrain, genre, people, love, see.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фатхуллоев Салоҳиддин - ходими пешбари илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ.

Сведения об авторе: Фатхуллоев Салоҳиддин - ведущий научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Р.

About the author: Fathulloev Salohiddin – Leading Specialist of the Folklore Department of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan.

МАРСИЯСАРОЙ ДАР МАРОСИМИ МОТАМ

Мажнунов Абдуламин

*Институти забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло
Рӯдакӣ АИ ҶТ*

Матнҳои фолклориро бидуни расму ойин ва дигар анъанаи мардумӣ тасаввур кардан номумкин аст. Тибқи мушохидаҳо ва мутолиаҳо маълум гардид, ки дар гузашта тамоми анвои фаъолияти инсонӣ дар раванди расму ойинҳои мардумӣ мегузаштааст. Матнҳои фолклорӣ низ дар ҷараёни маросимҳо иҷро мешуданд, ё баён мегардианд. Яке аз маросимҳое, ки аз замонҳои қадим дар байни мардум роиҷ аст, маросими мотам мебошад. Дар байни ҳамаи мардумони олам, аз ҷумла тоҷикон, низ маросими мотам лаҳҳаҳои намоиширо дар бар мегирад. Баробари фавти шахси наздики хонавода, хешон доду ғифон мебароранд, гиряву нола мекунанд, сару рӯйи худро меҳарошанд ва дар ситоиши шахси фавтида бо садои аламовар суханҳо мегӯянд, ки шунавандаро таҳти таъсири худ қарор мегирад.

Назари яғнобшинос Сайфиддин Мирзоев оид ба азодорӣ ва маросими мотами мардуми шимол ҷунин аст: “Дар баъзе ноҳияҳо дар ин маросим ахли хонаводаи шахси фавтида либосҳои азодориро аз тан бадар мекунанд ва либосҳои дигар мепӯшанд. Ин расм дар бархе аз ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон «азобаророн» ном дорад. Дар Конибодом ва баъзе аз навоҳии атрофи он ин маросим пас аз чил рӯзи вафоти шахс одатан дар хонаи духтар ё ҳоҳари ў гузаронида мешавад” [4, 97].

Маросими мотам дар ҳар минтақа ба таври гуногун мегузарад. Дар ин мақола ба таври муҳтасар масъалаи мавқеи Марсия дар маросими мотами мардуми Бадаҳшон мавриди баҳс қарор дода мешавад. Дар вакти аз хона баровардани майит занҳо рақси сӯѓвориро дар атрофи тобут иҷро менамоянд. Пешопеши тобут ду-се ҳофиз рубоб навоҳта месароянд. Аз паси онҳо тобутро мебаранд, аз қафои он мардҳо ва каме дурттар занҳо равона мегарданд. Занҳо то сари қабр нарасида бармегарданд. Мадехаҳонӣ ва сурудҳонӣ дар хонаи шахси

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

фавтида се шаби баъди дафн идома меёбад. Ҳофизон сурудҳои ғамангез месароянд. Ба ақидаи бархе аз донандаҳои расму оин ва маросимҳои мардумӣ, гӯё рӯҳ (ҷон) ба воситай навои мусиқӣ аз он берун меояд ва ба олами малакут мепайвандад. Ва боз ақидае аст, ки ҳангоми фавти шахс аз хешу табор, агар гиряву нола карда ашкӣ бисёр резанд, боиси ноободии макони охирати марҳум ва монеаи роҳи рӯҳи вай ба сӯи малакут мегардад. Онҳо маҳз, ғаму гуссаи худро ба воситай рақси мотам беовоз ифода мекарданд. Дар ноҳияи Шуғнон ва Роштқалъа бошад, мадҳиясарой, одатан дар шаби дуюм, ҳангоми ба ҷо овардани маросими ҷароғравшанкуни ҷо ҷо мегардад. Дар шаби аввали азодорӣ ҳофизи мадҳияҳон танҳо бо иҷозаи соҳиби азо як даври мадҳия аз ҷониби ў ба ҷо оварда мешудааст. Ин гуна суханҳо, ки баъдан дар қолаби назм гуфта шудаанд, онро марсия номидаанд. Фолклоршинос Асадулло Сӯфизода дар китоби «Фолклор-маҳзани сухан» дар бораи сурудҳои мотам чунин қайд мекунад: «Оҳу ҳасрат ва дарду ғами одам дар сурудҳое, ки дар мавзӯи марг гуфта шуда, ҳиссияти ашҳоси мотамзадаро ифода мекунанд, маҳсусан, дикқатовар аст. Дар ин мавзӯи сухан гуфтан, чунон ки маълум аст, аз давраҳои қадим анъанаи ҳамаи ҳалқҳои олам қарор ғирифтааст» [5, 23].

Дар асл марсия ва марсиясарой дар байни тамоми ҳалқҳои олам мавҷуд аст. Мутолиаҳо нишон дод, ки аз нахустин лаҳзаҳои ҷонсупорӣ то гузаронидани расму оинҳои дигаре, ки пас аз дафн баргузор мешавад, бо суханҳои оҳангдор, яъне марсия, нолиш кардан дар байни ҳалқҳои гуногуни олам, аз ҷумла, тоҷикон мавҷуд будааст. Баргузории маросими мотам на фақат дар байни ҳалқҳои дигар, балки дар байни мардуми минтақаҳои Тоҷикистон низ тафовут дорад, ки дар ҳар қадоме марсия ба таври маҳсус ба кор бурда мешавад. Барои он ки асли мақсадро хубтар дарк карда бошем, дар бораи баъзе ҷиҳатҳои назарраси маросими мотами тоҷикон андешаҳои худро баён мекунем.

Маросими мотами тоҷикон марҳилаҳои гуногун дорад, ки ҳоло дар бораи баъзеи онҳо андаке ишорат мекунем [2, 48]. Муҳакқиқони тоҷик маросими мотамро ба се марҳила ҷудо кардаанд:

1. Марҳилаи аввал аз дуогирӣ, васиятгузорӣ ва видоъ бо бемор оғоз ёфта, баъд тағиیر додани либос (аз тарафи хешу

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

табор), бо аломати андүх навхаву нидо бардоштан, хондани сурудҳои пурҳасрат, чамъ омадани зану мард дар ҳавлии мотамзадагон шурӯй мешавад.

2. Дар рафти самаъ (садир) рафтан ё чор кашидан, дар ин маврид хондани суруд ва марсия ва ба амал овардани якчанд одатҳои анъанавӣ - бо фӯта миён бастан, гирди тобут суруд хонда рақсидан, худро азоб дода фигон бардоштани мотамдорон, ба рӯй сиёҳии дег молидан, кушодану буридани гесу, давра кардани мурда, баровардани тобут, ҷанозахонӣ, ба қабр гузоштани майит аст.

3. Расму оинҳое, ки баъди дағн ташкил мекунанд: Бегохи се, Оши ҳафт ё бист, маросими либосшӯй, чилладорӣ ва ҷиллабарорӣ, ид кардан, сафедпӯшон, қабудпартоён ё азобаророн ва баъзе маъракаҳои динӣ, монанди «Хатми Қуръон» ва гайраро ичро мекарданд.

Дар замонҳои гузашта одамон маргро хости илоҳӣ ва натиҷаи таъсири қувваҳои ногаҳонӣ дониста, бо мақсади пеши роҳи онро гирифтанд, як қатор расму одатҳоро ба ҷо меоварданд. Ҷунончи барои аз бемор дур кардани зиён, таъсири қувваи бад ва ин гуна амалҳо, ки дар онҳо сабаби асосии ба фалокат дучор омадани беморро медианд, одатҳои «кӯч-кӯч», «алас», «кирна» ва гайраро ичро мекарданд. Дар эҷодиёти даҳанакии ҳалқ, марсияҳо аз тарафи модар, падар, ҳоҳар ва занони шахсони фавтида суруда шудаанд. Омӯхтани маросими мотам ҳар минтақа ва таҳлили типологии он барои масъалаҳои рӯзгори гузашта ва пайванди он бо имрӯз равшанӣ ҳоҳад андоҳт. Барои инсон марг ду гуна мешавад, яке марги табиӣ ва дигаре марги ногаҳонӣ. Маросими мотам дар ҳар ду ҳолат ҳусусиятҳои маҳсуси худро дорад.

Марсияҳое, ки дар маросими мотам, ҷун суруди фалак ичро мешаванд, асосан, аз номи занон гуфта шуда, дар онҳо модар, ҳоҳар ё ҳамсари марҳум навҳасароӣ мекунанд. Вақте ки ягон кас вафот мекунад, марду зан дар ҳавлии ў чамъ шуда, канорагирӣ ва гардангирӣ мекунанд. Мехмонҳо, агар ҳешовандони марҳум бошанд, ба наздики ҳонаи ў расидан ҳамоно овозандозӣ мекунанд. Овози онҳо бо овози занони дар азоҳонабуда ҷӯр шуда, як манзараи ғамангезро ба амал меоварад. Дар вақти канорагирӣ занон даст бар китфи ҳамдигар

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

гузошта, хислатхой хуб ва некй мархумро баёнкуон мегирянд. Азодорон номи азизи фавтидаашонро (падар, модар, бародар ва ё фарзанди худро) зикр карда, дарду аламро аз дили пурдарди худ холй мекунанд.

Онҳо тавассути марсия аз тақдири бадфарчом нолида, аз шахси азизи худ чудо гаштанашонро бо сўзу гудоз изхор мекунанд. Чунончи, дар марсияи зерин зане аз ҷаври фалак нолида, рӯзи сиёҳи ба сараш омадаро чунин тасвир кардааст:

*Имсол фалак ба мо чӣ дилсӯзӣ кард?
Шодира буриду ғам ба мо рӯзӣ кард.
Медӯҳт либоси мардумиро ба сафед,
Навбат, ки ба мо расид сиядӯзӣ кард.⁴*

Дар марсияи дигар мотамзадае, бо вучуди дили пурдард ва ҷигари пурхун доштан, худро тарзе вонамуд кардааст, ки рақибонаш ўро музтару очиз набинанд ва аз ҳоли зораш шод нашаванд:

*Се моҳи муҳаррам аст, ман дар бандам,
Аз ҷати шарикон камар мебандам.
Гар гиря кунам, душманон шод шаванд,
Дорам дили пурхуну ба лаб меҳандам.⁵*

Бахше аз ин марсияҳо аз номи шахсе гуфта мешавад, ки ўро ачал дар камин аст. Гӯяндаи аглаби чунин марсия низ хонумҳоянд, ки дар онҳо сухан аз забони шахси ба марги рӯ ба рӯ шуда меравад. Дар ин гуна марсияҳо сухан аз боби ночору нотавон будан дар назди ачал, бурида шудани таноби умр, насиб нагаштани обу хоки ватан, бекасӣ, чудоии абадӣ ва ғайра меравад.

Оҳу ҳасрат ва дарду ғами одам дар сурудҳое, ки дар мавзӯи марг гуфта шуда, ҳиссиёти ашҳоси мотамзадаро ифода мекунанд, маҳсусан дикқатовар аст.

Марги бемаҳал, хусусан, ҷавонмарг шудан ба сари оила ғаму андӯҳи зиёде меорад. Бинобар ин, падар, бародар ва хешовандони мархум дар васфи ў марсия мегӯянд. Марсияҳо одатан пас аз се - чор рӯзи дафни марҳум гуфта мешаванд.

⁴Гӯянда:Асадбеков Давлатбек,1968, ноҳияи Роштқалъа,дехаи Тусиён. Сабти А.Мачнунов.

⁵ФШ1:3471,2 Роштқалъа, дехаи Бартавдем, 1969, Ширин Бунёд<Давлатбеков Асадбек, 68-сола.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Шахсоне, ки марсия мегүянд, аз давраи бачагӣ то ба камол расидани ҷавон сар карда, ҳулку хислатҳои беҳтарини марҳум ва орзуҳои амалӣ нашудаи ўро то давраи нокомӣ ва ҷавонмарг шуданаш баён менамоянд. Дар марсия маъмулан сифатҳои беҳтарини марҳум аз тарафи гӯянда ба ёд оварда мешавад. Масалан, як банд аз марсияе, ки Тошмуҳаммад дар фавти фарзанди ҳуд мулло Собир гуфтааст:

*Ҳамчун Яъқуб аз фироқат моҳи Канъони падар,
Булбули боги Ирам, тӯтии газалхони падар.
Сунбули ҳушибӯй ман, ҳам мушку райҳони падар,
Эй, ҷароги дарғирони шамъи айвони падар,
Эй, ниҳоли нозпарвар, зеби майдони падар [6].*

Дар ин порча падар меҳрубони фарзанди азизи ҳудро, ки риштаи ҳаёти вай аз ин дунё абадӣ қанда шудааст, бо ибораҳои «булбули ҳушибӯй» и «Сунбули ҳушибӯй» ва ниҳоле, ки зеби майдон дорад, васф менамояд. Ҳеч кошонае нест, ки оқибат марг бар остонааш қадам нагузорад ва гарди андӯҳу ҳичрон бар ў наборад ва ҳеч қавме нест, ки дар марги азизону рафтагони хеш ва барои бузургдошти онон маросиме барпо нақунад. Ин маросимҳо бар шаклҳои муҳталиф дар марсияҳо бидуни донистани ин маросимҳо муҳол аст.

Як қисми дигари фолклори маросими мотамро сурудҳои таъриҳӣ (сурудҳои ғамангез) ташкил мекунанд. Дар назми ҳалқӣ як навъ асарҳое ҳастанд, ки онҳо дар илми фолклоршиносӣ номи сурудҳои таърихири ба ҳуд гирифтаанд. Дар сурудҳои таъриҳӣ масъалаҳои иҷтимоӣ барҷастатар ифода гардида, нуқтаи назари ҳалқ дар бораи ҳодисаҳои ҷамъиятии ҳаёт ва амалиёти таърихии ашҳоси ҷудогона инъикос меёбанд. Қисме аз қаҳрамонони сурудҳои таъриҳӣ сардорони шӯришҳои ҳалқианд, одамонеанд, ки дар роҳи мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ҳалқ ҷони ҳудро фидо кардаанд.

Дар назми ҳалқӣ як навъ асарҳое ҳастанд, ки онҳо дар илми фолклоршиносӣ номи сурудҳои таърихири ба ҳуд гирифтаанд. Сурудҳое, ки оид ба «Шӯриши Усмон» мебошанд, низ ба воеаи муҳимми таъриҳӣ ба шӯриши дехқонон, ки дар охири солҳои 1920 бо сардории Усмон ба муқобили амир ва маҳали бекнишини Қаротегин ба вучуд омада буд, бахшида шудаанд.

СУХАНШИНОЙ, №1 2018

Халқи меҳнаткаши Қаротегин дар бораи Усмон ду суруд эҷод кардааст, ки ҳарду дорои оҳангу услуби марсия буда, басе ғамангез бо дарду алам ва нафрату адоварат нисбат ба золимони замони амири гуфта шудаанд:

*Ин кўтали Файзобод сар кард, Усмончонуме,
додарҷонум-ой!*
*Дар вақти саҳар ҷанг андохтай, Усмончонуме,
додарҷонум-ой!*
*Ҷанге кардаю газо- газое кардане,
Усмончонуме,*
*Бо шашпар зада дилиша адое кардане,
додарҷонум-ой!*
*Бо ханҷар зада макшиа ҳатое кардане,
додарҷонум-ой!*
*Бо шамъу ҷароги лав-лави резаши кардане,
Усмончонуме,*
*Дар таги бедои қатор гумаш кардане,
додарҷонум-ой!*
*Дар ов мерава чакмани моҳут дорае,
додарҷонум-ой!*
*Дар даштаки Янголик гӯраши кардане,
Усмончонуме,*
*Дар Қаротегин сагири гирюн дорае
Усмончонуме, додарҷонум-ой [1, 116].*

Аз чумла, сурудҳое, ки диққати аҳли ҷамъиятро ба ҳудо кашида, ба дили мардум таъсир гузаштаанд, ба ганчинаи эҷодиёти халқ нигаҳ дошта шудаанд.

Асари Ҳабибулло Назаров «Дар ҷустуҷӯи Карим Девона» яке аз асарҳои намоёни адабиёти саветии тоҷик мебошад. Нависанда дар пайи ҷустуҷӯи шоири гумноми халқӣ як асари бадей-тадқиқотӣ ба амал овардааст. Дар ин асар ҷанд марсияи ғамангези шоири халқӣ Карим Девона, ки бо як сӯзу гудоз суруда шудаанд, оварда шудааст. Ҳамаи марсияҳо аз номи ҷавоне, ки дар сари ҷорсӯ чун оҳуи заҳмдори ба хоку хун жӯлида ба ҳангоми назъи ҷон бо модару падар, ҳоҳару бародаронаш ҳайру хуш мекунад, гуфта шудаанд, ки ин лавҳаи ниҳоят аламангез аст. Ҷавони ба хун жӯлидаю чун лола рангин гардида аз умри бебако, аз давраи фиребгарону қаллобон ва зулму

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ситам, аз ғаму кулфат, аз умри хазонгардидаи худ бо дили пурҳасрат шикоят кардааст, ки ин мисраъҳо далели он мебошанд:

*Ба умри бебақо имрӯз чун булбул зор менолам.
Дилам хуноби ҳасрат шуд, ба кӯи ёр менолам,
Кучо шуд волидам имрӯз, бар хок сина мемолам,
Барои дӯстонам монд номам ёдгор имрӯз
Ки ман дар қайгуи ҷонам, ҳалоиқ бар сарам гавго,
Ба баҳри нестӣ Абдулмаҷид аз олами саҳро,
Ки марҳум аз гулу гулшан, чу булбул дар ҷаман шайдо,
Ба умри ҳаста менолам Карим дар кӯи ёр имрӯз [3, 66].*

Шоир худро ба он булбуле, ки ба ёди гул дар фифон аст, нисбат дода, аз умри кӯтоҳу зуд хазонгардидаи худ нолидааст. Ҳоло аз қучо будани Абдулмаҷидро муайян намудан имконият надорад. Файр аз ин, шеъри бо сарлавҳаи «Нолаи модар», ки дар вафоти Абулмаҷид гуфта шудааст, бисёр аламовару барҷаста ба назар мерасад. Ин оху фифон ва нолаи дилхарош ҳусусияту рӯҳияни шарқӣ дорад ва хоси мардони Машриқзамин мебошад. Ин нишона дар тамоми жанру намудҳои назми шифоҳӣ ҳувайдост. Мо дар боло қайд кардем, ки як гурӯҳи марсияҳои ҳалқӣ ба фарзандону ҳешон баҳшида шудаанд. Намунаи беҳтарини чунин марсияҳо марсияи «Абдулмаҷидҷонам балам» мебошад, ки аз тарафи модар суруда шудааст. Ҳангоми фавти ҳар инсон, дар ҳар синну сол, наздикон ҳатман садо бароварда бо суханҳои ғамангез майитро ситоиш мекунанд.

Яке аз навъҳои суруд мадхия ё «мадо», «марсия» мебошад, ки он на фақат дар таъйин намудани паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии аҳолии навоҳии Кӯҳистони Бадаҳшон чун як манбаи муҳим нақшे дорад, балки аз таҳқиқ ва баррасии он маълум ҳоҳад гашт, ки аҳолии ин вилоят аз ҷумлаи ҳалқҳои воқеии ориёнасл будааст. Аксарияти гӯяндагони марсия ё суруди ғамангез мардҳо ҳастанд, синни гӯяндагони марсия аз 35 сол боло аст. Суруду мусиқӣ дар хонаи шахси фавтида се шаби баъди дағн идома меёбад. Ҳофизон сурудҳои ғамангезро дар рӯзи мотами шахси фавтида месароянд. Иро «қасоид», «маддоҳӣ» ва хонандай онро дар Ишкошим «қасидаҳон» дар Рӯшону Шуғнон «маддоҳон» меноманд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Китобнома:

1. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. / В. Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. -287с.
2. Даствуруламал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. Дар зери таҳрири Амонов Р. Сталинобод, 1960 с.
3. Карим Д. Сатрҳои оташин. / Д. Карим. - Сталинобод, 1961. -100 с.
4. Мирзоев.С.Суннатҳои маҳаллии мардуми Яғноб / С. Мирзоев.-Душанбе: Деваштич, 2007.
5. Сӯфизода А. Фолклор - маҳзани сухан. / А. Сӯфизода. - Душанбе: Адіб, 2007, -112 с.
6. ФФУ. Материалҳои Панҷакент, Ҳақдодова Бибимоҳ, соли 1894. дар дехаи Порвон таваллуд шудааст.

МАРСИЯСАРОЙ ДАР МАРОСИМИ МОТАМ

Дар замонҳои гузашта одамон маргро хости илоҳӣ ва натиҷаи таъсири қувваҳои ногаҳонӣ дониста, бо мақсади пешироҳи онро гирифтанд, як қатор расму одатҳоро ба ҷо меоварданд. Аз баррасии мавзӯи фавқ бармеояд, ки марсия на фақат дар маросими мотам мавқеи муҳим дорад, балки он авзои рӯҳи муносибатҳои гуногуни одамонро ба маросим алалхусус, ба марҳум, ашхоси азодор барҷаста ифода мекунад. Ҷанде аз сурӯдҳои мансуби он, ба дигар расму оин, маросимҳои анъанавии мардумӣ бевосита дар алоқамандии зич қарор дошта, аз онҳо эҳсосоти нозуки мардумӣ ба зуҳур омада, шавқу нияту матлабашон баён меёбад ва ба воситаи онҳо пос доштани расму оинҳои ҷудогонаи ниёгон тарғиб мешавад.

Вожаҳои қалидӣ: мотам, марсиясарой, марҳум, ашхоси азодор, расму оин.

ЭЛЕГИЯЧТЕНИЕ В ТРАУРНЫХ ОБРЯДАХ

В древние времена большое количество людей знали смерть как творение Бога, а также разные ритуалы, а также круглый стол, лопату, прогулку и пели разные ритмы. Мы можем сделать вывод, что скорбные песни используются не только и имеют важное место в печальных церемониях, но также используются в психологических отношениях людей церемонии и посвящены умершему человеку. Некоторые из этих видов

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

песен известны как традиционный значимый из наших людей, которые ведут высокие чувства и интересы идентифицируют племенных. Поэтому мы должны сохранить наши церемониальные песни и все традиционные вещи и передать их следующему поколению.

Ключевые слова: трагедия, траурные песни, умерший человек, печальные люди, обычаи и традиции.

MOURNFUL SONGS

In ancient time a large number of people knew death as the God's creation and they different rituals as well as a round table, a spade, a walk-in, and sang various rhythms. We can make a conclusion that mournful songs is not only used and has the important place in mournful ceremonies, but also used in psychology relationship of people of ceremony and dedicated to the died person. Some of these kinds of songs are known as a traditional significant of our people, which conduct the high feelings and interests of identify tribal. Therefore we should save our ceremonial songs and all traditional things at all and gave them to the next generation.

Keywords: tragedy, mourning songs, died person, sorrowful people, customs and traditions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мажнунов Абдуламин – мудири шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Сведения об авторе: Маджнунов Абдуламин – заведующий отделом фольклора Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

About the author: Majnunov Abdulamin – is head of the Folklore Department of the Institute of the languages and literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of Philology Sciences, phone.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

СУННАТХОИ НАВРӮЗӢ

Тӯраев Б.Б. (Бузургмехр)

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Наврӯз аз күхантарин ва муқаддастарин ҷашнҳои миллии тоҷикон ва сойири кишварҳои форсизабон ба шумор меравад ва аз миёни идҳову ойинҳои суннатии ориёиамон, ба мисли Мехргон, Сада ва гайра бо шукуху шаҳомати малакутии худ фарке хоса дорад.

Ҷашни Наврӯз дар замони қадим дар тамоми пахнои Ориёно, яъне дар давлати Модҳои қадим, Порт (Парфия), Хоразм, Суғд, Боҳтар, Сакистон, Порс ва хосатан дар замони импротурии бузурги Ҳаҳоманишиён ва Сосониён (зиёда аз 400 сол) ва ҳатто берун аз он, дар кишварҳои дар вақташ тобеи Ҳаҳоманишиён ва баъдан тобеи импротурии Сосониён – нимҷазираи Араб, Миср, Ошӯр, Бобул, Африқои Шимолӣ, Юнон, Рум, Арманистон, Чин, Ҳинд ва Турон (Сибири Шарқӣ) бо тантана ҷашн гирифта мешуд ва дар рӯзи Наврӯз аз тамоми Ориёно ва аз кулли марзҳои тобеъи импротурҳои ориёни Ҳаҳоманишиҳо ва баъдан Сосониён бочу хироҷ ва тӯхфаҳо ба дарбори шоҳаншоҳи замин ба Истаҳр (Шероз) – маркази Порс ворид мешуд. Баъдан ин ҷашнро аз тоҷикон, яъне порсиён туркҳо (туркманҳо, озарихо) ва муғулнажодони туркизабоншудаи тотор, ўзбак, қирғиз, қазоқ ва гайра мерос гирифтанд ва то ба имрӯз дар байни ин қавмиятҳои гайриориёй низ Наврӯз ба таври хоса ҷашн гирифта мешавад. Дар Арманистон ва Қафқоз ва Озорбойҷон низ ба Иди Наврӯз эҳтироми хосае доранд [3, 3-5].

Хушбахтона, ҷашни Наврӯз ҷой ва мақоми аслӣ ва азалии ҳудро аз нав соҳиб шуд ва аз гузашта зиёд имрӯз бо қарори ЮНЕСКО дар тамоми кишварҳои рӯйи олам, яъне дар тамоми кураи Замин ҳамчун иди муқаддас ва осмонӣ ҷашн гирифта мешавад. Дар ҷаҳонишавии Ҷашни Наврӯзи оламафрӯз 26 – феврали соли 2010 дар Ассамблеяи генералии СММ пеш аз ҳама хидмати Раисчумхури мӯҳтарами мо Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ва сарони кишварҳои ҶИ Эрон, ҶИ Афғонистон, Туркманистон ва Озорбойҷон хеле қалон аст.

Чуноне ки мушохида мешавад, Наврӯз ҷашни басо зебо ва қудсиест, ки аз оғози оғариниш то зуҳури дини мубини ислом ва аз оғози дини ислом то ба имрӯз, яъне дар тӯли зиёда 1400 сол ин ҷониб бо як меҳру муҳаббати ниҳоят хосу самимӣ ва бо дилу ҷон истиқбол ва ҷашн гирифта мешавад. Бале, агар ҷашни Наврӯз як базму сур ва як иди бузургу осмонии муқаддас намебуд онро тамоми азизу авлиёҳо, инсонҳои комил, орифони вораста, уламову фузало ва ӯдабову шуаро аз замони одамушшуаро Рӯдакӣ то ба имрӯз, яъне ҳосатан 1400 уламо, шуаро ва авлиёаллоҳ қадасаллоҳу сирруҳу руҳул – азиз васфу ситоиш намекарданд.

Наврӯз ин рӯзи оғози оғариниш (Дар Қуръони Маҷид рӯзҳои оғариниш, ки 6-рӯз аст дар суроҳои шариғи «Аъроф, Ояи 54», «Юнус, Ояи 3», «Ҳуд, Ояи 7», «Фурқон, Ояи 59», «Қоғ, Ояи 38», «Саҷда Ояи 4», ва суроҳи шариғи «Фуссилат», баён шудааст, С.Б.Б.), рӯзи Ҳилқати Ҳазрати Одам (ъ-с), рӯзи пирӯзии равшаний бар торикӣ, рӯзи вусъатёбии замин, рӯзи таҷдиди оини яzdoparastӣ, рӯзи нигоҳи гарму нарми Ҳуршед, рӯзи оғози соли нав ва эътидоли баҳор, рӯзу соатҳои оғози розгӯйиҳои булбул ба гӯши гул, баробарии шабу рӯз, рӯзи фуруд омадани фуруҳарҳо (фариштаҳо, малоик), рӯзи шодӣ, рӯзи шаккаршикани, рӯзи додгарию адолат, рӯзи галабаи некӣ бар бадӣ, яъне мағлубияти ахримани зишт, рӯзи парвоз ба осмонҳо, рӯзи сулҳу оштӣ, рӯзи ба таҳти адлу дод нишастани Ҷамшедшоҳи Пешдодӣ, рӯзи чуфтбаророни марди дехқон ва донаҳои умед пошидани кишоварзон, рӯзи поенни сармову оғози гармо, ҷашни поенни хушсоливу оғози неъматҳои фаровон, рӯзу соатҳои бедории набототу кулли маҳлӯқот, рӯзи тақсими некбаҳтӣ, рӯзи нигаристани Кайхусрав дар «Чоми Ҷаҳоннамо», рӯзи ҷашни раҳойи аз «Тӯғон»-и Ҳазрати Нӯҳ (ъ-с), рӯзи ёфт шудани ангуштари Ҳазрати Сулаймон (ъ-с), рӯзи ба таҳти шаҳаншоҳӣ нишастани Ҳушангӣ Пешдодӣ, рӯзи ба таҳти нишастани Фаридуни ҳумоюннажоди фарҳундапай, рӯзи тавлиди Ҳазрати Исмоили Забеҳуллоҳ (ъ-с), рӯзи ба маснади вилоят ва хилофат нишастани ҳазрати Мавло Муртазо Алӣ саломуллоҳ ва рӯзи шукргузориҳои бе ҳаду ҳисоб ба даргоҳи Қозиуљоҷот аст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Чашни Наврӯз дар даврони исломӣ ҳам хеле хубу шоиста ҷашн гирифта мешуд ва иди Наврӯзро амирону хулафои ҳукуматҳои Уммавӣ, Аббосӣ, Дайламиҳо, Сомониён, Фазнавиҳо, Салчуқиҳо, Хоразмшоҳиён, Элхонон, Сафавиҳо, Афшориҳо, Зандиҳо, Қочориҳо, Дуррониҳо, ҳукумати Носируддиншоҳ ва пас аз Қочория бо тантана истиқбол мегирифтанд. Устоди зиндаёд Садриддин Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ қайд мекунад, ки дар Бухорои Шариф Иди Наврӯзро дар «Наврӯзгоҳ»-и мириӣ, яъне дар майдони берун аз шаҳр бо тантана ҷашн мегирифтанд ва он рӯз мардум либосҳои сабзу аргувонӣ пӯшида шодӣ мекарданد, ҳонаву ҳавлиҳои худро рӯбучин мекарданд ва ба якдигар шириниҳо тақдим карда обпоши ҳам мекарданд.

Абӯрайҳони Берунӣ роҷеъ ба Наврӯз ва иртиботи он бо ислом хотирнишон кардааст, ки Абдуссамад бинни Алӣ (р) ривояте ба ҷадди худ Ибни Аббос онро мутааллик медонад. Ривоят кардааст, ки дар Наврӯз ҷоми симине, ки пур аз ҳалво буд, барои Ҳазрати Пайғамбар (с) армуғон оварданд ва он Ҳазрат (с) пурсиданд, ки ин чист? Гуфтанд: - Имрӯз рӯзи Наврӯз аст. Пурсиданд, ки Наврӯз чист? Гуфтанд: - Иди бузурги эрониён аст ва қавми Салмони Форс ин рӯзро ид кунанд. Он Ҳазрат (с) фармуданд: - Оре, дар ин рӯз буд, ки Ҳудованд аскараро зинда кард. Пурсиданд: - Аскара чист? Он Ҳазрат (с) фармуданд: - Аскара ҳазорон мардуме буданд, ки аз тарси марг тарки диёр карда ва сар ба биёбон ниҳоданд ва Ҳудованд ба онон гуфт: «- Бимиред», мурданд. Сипас Ҳудованд ононро бо яди қудрати хеш зинда кард ва абрҳоро амр фармуд, ки ба онон биборанд. Аз ин рӯст, ки пошидани об дар ин рӯз расм шуда. Пас аз он ҳалво тановул карда ва ҷомро, ки пур аз ҳалво буд, миёни асҳоби кироми худ қисмат карда гуфтанд: «- Кош, ҳар рӯз барои мо Наврӯз бувад» [2, 84-96].

Устод Саид Нафисӣ менигорад: «Дар давраи хилофати Бани Аббос, маҳсусан, дар замоне ки вузарои эронӣ, аз ҷумла Бармакиён ба сари кор буданд, Наврӯз дар дарбори эшон шукуҳи хоса дошта ва дар адабиёти он замон, хоса дар осори Ҷоҳиз ва бештар дар «Китоб-ул-маҳосин ва-л-аздод»-и мансуб ба ў, дар ашъори сухансароёни маъруфи дарбори Бағдод ва бештар аз ҳама Абӯнувос ва Бӯхтурий ишораи бисёр дар шукуҳ ва замони Наврӯзу Мехрғон дар ин давра ҳаст».

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Ҳамчунин дар китоби мұтабари Абұусмон Җоҳиз «Ал-Маҳосин ва-л-аздод» (чопи Миср, сах. 238) манқул аст, ки дастасе аз деҳгонони эронӣ ба Ҳазрати Алӣ ибни Абӯтолиб саломуллоҳ чомҳои симини хabis (хурмои бо равған омехташуда, яъне чанголӣ) ба ҳадя бурданд. Ҳазрат пурсиданд, ки ин чист? Гуфтанд: - Ҳадоёи Наврӯз аст. Фармуданд: Ҳар рӯз Наврӯзи мост. Ва хабисро тановул фармуд ва ба ҳозирон низ доду чомҳоро дар байнин муслимин тақсим фармуд ва онҳоро ба ҷои хироҷи деҳқонони мазбур ба ҳисоб овард. Баъдҳо дар асри Ҳуҷҷоч ибни Юсуфи Сақафӣ, ки бар Ироқайн ҳукумат дошт (солҳои 72-95 ҳ.к.) тақдими ҳадяҳо ва тӯхфаҳо дар Наврӯз ва Меҳргон ба ҳукми анъанаи расмӣ мушаххас гардид. Ин расми неки ҳадия шириниҳо ва нону намак то замони хилофати Амр ибни Абдулазиз (99-101 ҳ.к.) идома дошт. Ин ҳалифаи накӯкор дастури ҷилавгирии ононро дод («Таърих-т-тамаддуну-л-исломӣ» ҷ.2, сах. 22).

Ҳамчунин Имом Содик мефармоянд: «Наврӯз рӯзи некуист барои ҳама корҳо, ҳариду фурӯш, гарси (коштани) ашҷору зироат ва ғайра, Исмоил алайҳиссалом – фарзанди Иброҳим алайҳиссалом дар ин рӯз ба дунё омад» («Биҳору-л-анвор», ҷ.14, Амину-з-зарб с.206).

Дар «Таърихи Бағдод» (чилди 13, с.326 ва «Бадеъу-л-лугот», с.148) ривояте омада, ки Нӯъмон ибну-л-Марзбон Алфорсӣ (чадди Ҳазрати Имом Абӯҳанифа – соҳиби мазҳаб) хидмати Ҳазрати Алӣ саломуллоҳу алайҳ дар рӯзи Наврӯз полуда овард. Ҳазрати Амиралмӯъминин Алии Муртазо саломуллоҳ фармуданд: «Ҳама рӯзҳоро Наврӯз барои мо қарор дихед».

Дар китоби «Ал-Иқду-л-фарид» (ҷ.1, с.294) омада, ки саҳобаи гиромии Ҳазрати Расулуллоҳ (с) Ибни Аббос, ки аз ривоёти ҳадис буд ва фақеҳи машҳур рӯзи Наврӯз дар Шом назди Муовия меравад ва Муовия барои ў Ҳадоёи зиёде ба муносибати Наврӯз мефиристад ва ў қабул мекунад.

Ризо Шаъбонӣ дар «Одоб ва русуми Наврӯз» бо далелҳои хеле зиёде дар даврони исломӣ нуфузу шуҳрати беандоза доштани ҷашни Наврӯзи оламафрӯзро исбот кардааст [9, 20 - 24].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Шайх Аббоси Қумй дар «Мафотих-ул-чинон» оварда: «Ва аммо аъмоли иди Наврӯз! Пас чуни наст, ки Ҳазрати Имом Ҷаъфари Содик саломуллоҳ ба Муалло ибни Хунайс таълим фармуда, ки чун рӯзи Наврӯз шавад ғул ва покизатарин чомаҳои худро бипӯш ва аз беҳтарин бӯйҳои хуш худро хушбӯй гардон ва дар он рӯз рӯза бидор. Пас чун аз намози зӯҳр (пешин) ва аср (намози дигар) ва нофилаҳои он фориг шавӣ чаҳор ракъат намоз (бо ду салом) бигзор. Баъд аз намоз саҷдаи шукр бирав ва ин дуъоро бихон ...» (ҳамин матлаб дар китоби «Васоил», табъи ҷадид, ҷ.2, с.960 ва дар китоби Ризо Шаъбонӣ «Одоб ва русуми Наврӯз» с. 187-188 низ муфассалан омадааст) [9, 187 - 188].

Аз он садҳо далел як далели қотеъи дигар ин аст, ки Шайх Абдураҳмони Суютӣ нақл мекунанд, ки ҳине ки рӯзи Наврӯзи оламафрӯз назди Мавло Алӣ саломуллоҳ шириń оварданд, ишон таъбира хуб (ба монанди «Ҳар рӯзатон Наврӯз бод!») гуфтанд, ки он чуни наст:

««Наврӯзул-ано кулла явмин» яъне: - Худоё ҳар рӯзи маро Наврӯз бигардон. Ин таъбирро аз Ҷалолиддини Суютӣ пештар Аллома Фирӯзободӣ (724-817) дар китоби худ «Қомус-ул-муҳит» қайд кардааст.

Гузашта аз ин дар осори тамоми классикони адабиёти оламшумуламон оид ба Наврӯз меҳрномаҳои беназирро мушоҳида мекунем. Муҳакқики варзидаи риштаи

Шайх Саъдӣ (р) дар «Гулистон» хеле ачиб аз Наврӯз сухан кардааст: «- Фарроши боди сабо фарши зумуррадӣ мегустарад ва дояи баҳорӣ баноти набот дар шаҳди замин мепарварад ва дараҳтон ба хильяти Наврӯзӣ қабои сабз варақ дар бар мегирад...».

Алии Шариатӣ фалсафаи Наврӯзро чунин баён медорад: «... Аммо эҳсос такрорро дӯст дорад, табиат такрорро дӯст дорад, ҷомеа ба такрор ниёzmanд аст, табиатро аз такрор соҳтаанд, ҷомеа ба такрор нерӯманд мешавад, эҳсос бо такрор ҷон мегирад ва Наврӯз достони зебоийе аст, ки дар он табиат, эҳсос ва ҷомеа ҳар се даст андар коранд...» [5, 68- 71].

Фасли сармо ҳам меравад ва хурshed аз равзанаи абрҳои найсонӣ ба мо салом мегӯяд ва бо хондани зебову рӯи сурху гарми хеш ба якояки мо муждаи баҳор медиҳад, яъне Наврӯз фаро мерасад. Ба қавли Ҳазрати Мавлавӣ Ҷунунӣ:

Бишкуфад фардо ба ҷандин ранг гулҳо дар баҳор,

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

*Чуръанӯшон буљаҷоиб масту мугмо дар баҳор.
Субҳоҳон гунчаи ҳар гул табассум мекунад,
Бар сари ҳар гунчае як мурги хоно дар баҳор... [6, 34 -35].*

Китобнома:

1. Байтбараки Наврӯзӣ. Наврӯзӣ Байтбарак. -Душанбе: Мехвар, 2012, -206 сах.
2. Берунӣ, Абурайхон. «Осор-ул-боқия». / Абурайхон Берунӣ. -Душанбе: Ирфон, 1990, - 430 сах.
3. Бузургмехр С.Б. Наврӯз ҷашни қудсист // «Илм ва ҳаёт» №3-4, с.1995.
4. Бузургмехр С.Б. Наврӯзи марзи Яғноб // «Ошно», - Техрон, 1374 (1996).
5. Бузургмехр Бурҳониддин. Наврӯз дар «Форснома»-и Ибни Балхӣ/Гулчини сухан (Маҷмӯаи илмии кафедраи забони тоҷикии ДДОТ ба номи С.Айнӣ) / Бузургмехр, Бурҳониддин.- Душанбе, 2012.
6. Даствози Наврӯзӣ./Маҷмӯаи ашъори наврӯзии адабиёти классики тоҷик /Нашрияи «Сарват», -Душанбе, 1991, 63 с.
7. Дастури Наврӯзӣ. Дастури методӣ-таълимӣ роҷеъ ба таҷлили ҷашни ҷаҳонии Наврӯзи Аҷам.-Душанбе: ДМТ, 2012, - 304 с.
8. Наврӯзи мо. Маҷмӯаи илмии наврӯзӣ /Душанбе: Мехвар, 2012, -208 с.
9. Ризо Шаъбонӣ. Одоб ва русуми Наврӯз. Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИ Эрон дар Тоҷикистон, Чопхонаи «Пайванд», чопи дуввум / Шаъбонӣ Ризо.- Душанбе, 2011, 259 с.

СУННАТҲОИ НАВРӮЗӢ

Ҷашни Наврӯз аз кухантарин ва муқаддастарин ҷашнҳои миллии тоҷикон ва сойирӯи кишварҳои форсизабон ба шумор меравад ва аз миёни идҳову ойинҳои суннатии ориёниамон, ба мисли Меҳргон, Сада ва гайра бо шукуҳу шаҳомати малакутии худ фарқе хоса дорад.

Дар мақола муаллиф оид ба масъала пайдоиш ва такомули суннатҳои наврӯзӣ дар байни мардум андешаҳои ҷолибе баён намудааст.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

Вожаҳои калидӣ: ҷаҳони Навruz, дин, ойин, баҳор, фарҳанг, даврони исломӣ, суннатҳои Наврӯзи, донишмандони исломӣ, қадимтарин ҷаҳони мардуми тоҷик.

ТРАДИЦИЯ НАВРУЗА

Навruz один из древнейших праздников таджикского народа и народов иранского происхождения до исламского, который празднуется с великолепием и доблестью даже после распространения ислама и до сегодняшнего дня

Навruz праздник объединения и единения народов, радости, мира, безопасности, понимания между природой и людьми. более подробно о празднике Навруз написано в статье автора.

Ключевые слова: Наруз, религия, ислам праздник, весна, культура, традиция, древнейших праздников, таджикского народа.

THE TRADITIONS OF NAWRUZ

Nawruz is one of the oldest holidays of Tajik people and also Iranian origin to the Islam, which is celebrated with splendor and prowess even after the spread of Islam and till nowadays.

Navruz is a festival of unity and unity of people, joy, peace, security, understanding between nature and people. More details about the holiday Navruz written in the author's article.

Keywords: Navruz, religion, Islam, holiday, spring, culture, tradition, oldest holiday, Tajik people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тураев Бурхониддин – номзади илми филология, ҳодими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, тел: (+992) 93-522-38-00.

Сведение об авторе: Тураев Бурхониддин – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел: (+992) 93-522-38-00.

About the author: Turaev Burhoniddin – candidate of philological sciences, leading researcher at the Institute of Language and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone: (+992) 93-522-38-00.

УДК:398(575.3)

ҲАЙЁМХОНӢ
Мустафо Бобохонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикстон

Ҳайёмхонӣ яке аз гунаҳои мусиқии Бушеҳр (шахре дар ҷануби Эрон дар канори Ҳаличи Форс) аст, ки дар базмҳо ва маҷлисҳо ва ҳамнишиниҳои шабона ва ба таври куллӣ маҳфилҳои шодӣ ва саргармӣ ба сурати ҷамъӣ ва гуруҳӣ иҷро мешавад. Ин гунаи мусиқиро бадон сабаб «ҳайёмхонӣ» ва ё «ҳайёмӣ» номидаанд, ки дар он аз рубоиёти Ҳаким Умарӣ Ҳайёми Нишопурӣ истифода мешавад [37, 81; 4, 29]. Албатта, Ҳайёмхонӣ сирфан ҳондани шеърҳои Ҳайём нест, балки дар он, аз шеърҳои шоирони дигар низ истифода мешавад [37, 82]. Бо ин тавзех, ки маъмулан бархе аз матнҳои қӯҳани форсиро аз рӯйи асар меҳонанд ва ғоҳе соз ва мусиқӣ низ бо он ҳамроҳ мекунанд, ҷунонки гунаҳое монанди «Шоҳномаҳонӣ», «Ҳофизҳонӣ», «Маснавиҳонӣ» ва «Бедилҳонӣ» дар миёни форсизабонон аз қадим роиҷ будааст ва айнан ҳамон матнро меҳонанд. Аммо Ҳайёмхонӣ факат номи Ҳайёмро бар худ дорад ва дар он ба ғайр аз чанд рубоии Ҳайём, рубоиҳо ва ё шеърҳои маҷҳул-улмуаллиф ва ё шеърҳои Ҳофиз ва Сайдӣ ва Ҳоча Абдуллоҳ Анзорӣ ва ғайраро низ меҳонанд. Албатта, ҳамаи шеърҳое, ки истифода мешавад бар вазни ҳамон рубоиёти Ҳайём аст ва агар бад - он вазн набошад ҳам, ҳонанда худ бо қашиш ва ё кӯтоҳ ва баланд кардани ҳичоҳо шеърҳоро бадон вазн мебарад. Илова бар ин, шеърҳо ва таронаҳои омиёна ва бо гӯйиши маҳаллӣ низ бо дигар шеърҳо омехта мешавад ва корбурди фаровоне дорад. Бархе ба ҳайёмхонӣ «шакӣ» ва ё «шакиҳонӣ» ҳам гуфтаанд [35, 421; 4, 29]. Шакиро, ки ҳам ба фатҳ ва ҳам ба касри шин ҳондаанд [35, 421; 2, 57], Аҳмадии Ришҳерӣ ба «оҳангӣ рақсии тавъам бо пойкӯбии гуруҳӣ ё фардӣ» маъни кардааст [1, 57]. Дар миёни курдҳо ҳам шакӣ ба маъни тақон додан аст, масалан: «Гаҳвораро шак дех», яъне гаҳвораро тақон бидех. Шакӣ дар

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

гүйишҳои курмонцӣ ва лакӣ ва лурӣ ба ҳамин маъно корбурд дорад ва «шонашакӣ» дар миён курдҳо рақсе аст, ки шонаро такон медиҳанд ва дар минтакаи Луристон шакӣ дар ракси дупо намуд меёбад (таҳқиқоти майдонии нигоранда). Шоёни таваҷҷӯҳ аст, ки дар забони англисӣ ҳам shake ба маъни такон хӯрдан ва ларзидан ба кор рафтааст [29, 1523]. Шоистай ёдоварӣ аст, ки дар китоби мусикии Бушеҳр аз «шакии бушеҳрӣ» низ ёд шудааст. Аммо шеърҳое, ки овардааст, дар Хайёмхонӣ корбурде надорад ва бо оҳанги он созгор нест. Шеърҳо ва оҳанге, ки бо Хайёмхонӣ созгор аст дар ин китоб зери унвони «овози маҳаллӣ» омада ва овонависӣ шудааст [10, 92-95; 4, 30].

Таъриҳчай Хайёмхонӣ

Аз таърихи таваллуд ва оғози шаклгирии Хайёмхонӣ чун бисёре ҳунарҳои дигар иттилои дуруст ва санади дақиқе дар даст надорем. Бархе ин гунаи ҳунариро бисёр қадимӣ ва решадор шумурдаанд [22, 87; 37, 82] ва бархе баронанд, ки «қидмате ҳудуди сад сол дорад». Ҳамоса Ҳакпараст, ки аз ҳунармандон ва фаъолони ҳавзаи мусикии Бушеҳр аст ва дар ҷараёни ба сабти осори миллӣ расондани Хайёмхонӣ нақши муҳимме доштааст, бар асоси бархе мустанадот ва иттилооте, ки аз огоҳони бумӣ ва маҳаллӣ ба даст овардааст, бар он аст, ки Хайёмхонӣ ба давраи Қочория бармегардад (таҳқиқоти майдонии нигоранда). Ба назар мерасад, ки ин гунаи мусикӣ набояд бисёр кӯҳан бошад, зоро Муҳаммадалиҳони Садид-ус-салтана Кабобӣ (1253-1320 ш.) дар ҳеч ҷои китоби «Мағос-ал-лаъолӣ» ва минор-ал-лиёлӣ (сарзамиҳои шимолии перомуни Ҳаличи Форс ва дарёи Уммон), ки фасли аввали он дар бораи Бушеҳр аст ва ба вежа дар сафҳаи 35 он, ки аз «муғанниёни Бушеҳр» сухан рондааст, ишорае ба Хайёмхонӣ накардааст. Ҳамчунин, Хайёмхонӣ мунҳасир ба шаҳри Бушеҳр ва бархе аз маҳаллаҳои атрофи он (ба вежа Имомзода ва Боғмулло) аст ва на танҳо дар ҳеч ҷои Эрон, балки ҳеч ҷои дигари устони Бушеҳр чизе мушобехи он дидা ва ё шунида нашудааст [22, 86; 37, 81; 15, 1651]. (Албатта, бархе аз пажӯҳишгарон оҳангҳои Хайёмхониро бо овозҳои «руҳузӣ», ки дар Текрон ва бархе ҷоҳои дигар ривоҷ доштааст, мушобех донистаанд ва дар бумии ин минтака (Бушеҳр) будани

ин гунаи ҳунарй бо тардид нигаристаанд [6, 83; 16, 212]. Бояд гуфт ин мушобеҳат факат мумкин аст ба сабаби талфиқ бо шеърҳои омиёна бошад, ки маъмулан ин гуна ашъор аз назари вазн ва оҳанг ва ё ҳатто мазмун бо ҳам шабоҳат доранд, вагарна аз назари вежагиҳо ва сохтор ва наҳваи ичро, ки дар рӯзиҳои ҳавзҳои таҳтапӯш ва мафруш ба унвони саҳна будааст [17, 193], ҳеч гуна мушобеҳати байни онҳо вучуд надорад, мушкил битавон гуфт, ҳунаре, ки дар ҳеч чойи дигари Эрон мушобеҳ надорад, қидмати чандоне дошта бошад. Дигар ин ки Бушехр шаҳре ҷадид ва «навбунёд» аст. Гарчи қидмати сукунати инсон дар он «дасти кам ба ҷаҳорхазор сол мерасад» [24, 12], аммо дар воқеъ ин шаҳр, ки ибтидо деҳқадаи сайёдии камаҳаммият ва бандари кучаке буд, аз соли 1734 м/ 1147 ҳ. қ. ба думболи тасмими Нодиршоҳи Афшор ба унвони пойгоҳе барои амалиёти дарёй ва истило бар Ҳалиҷ Форс аз аҳаммияти зиёде барҳӯрдор шуд ва тадриҷан такомул ёфт [10, 14]. Ҳамчунин шӯҳрати Ҳайём ва рубоиёташ дар даврони охир марҳуни тарҷумаи маъруфи Идвард Фитз Ҷеролд, шоири англис аз рубоиёти Ҳайём аст, ки дар сол 1859 м. мунашшир шуд [42, 107; 14, 1/929; 7, 7/10184]. Шоёни ёдоварӣ аст, ки аз Ҳайём ва рубоиёти ў дар бархе аз манобеи қуҳани таъриҳӣ ва адабӣ ёд шудааст ва дар бархе аз тазкираҳои давраи Сафавия, омадааст, ки рубоиҳои ў «қариб ба ҳазор байт» мерасад ва «рубоиёти ҳар касро ба номи вай бисёр меҳонанд, хусусан он чӣ нисбат ба шароб дорад» [1, 2; 1207]. Аммо қатъан шӯҳрати рубоиҳои Ҳайём дар даврони ҷадид, дар Эрон ва ҳориҷ аз Эрон, аз интишори тарҷумаи Фитз Ҷеролд аз рубоиҳои Ҳайём оғоз мешавад. Ба вежа баъд аз омадани санъати чоп ва омадани китобҳои чопӣ, ки Бушехр худ, ки ҷузъи аввалин шаҳрҳоест, ки чопхона дар он доир шудааст. Чопхонаи Музаффарӣ пеш аз ҷониби ҷаҳонии аввал дар Бушехр таъсис шуд [35, 608] ва ҳам китобҳои чопии Бомбайи Ҳинд бад-ин шаҳр фаровон меомадааст. Бинобар ин қидмати Ҳайёмхонӣ намебоист он қадар зиёд буда бошад ва агар оғози шаклгирии онро ҳамон сад сол пеш дар давраи Қочор бидонем, мантиқӣ ба назар мерасад.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Сохтори Хайёмхонӣ

Хайёмхонӣ дар миёни мардуми Бушеҳр шӯҳрати босазое дорад ва тӯдаи мардум бад-он алоқаманданд ва метавонанд ба осонӣ онро ичро кунанд. Ин гунаи мусиқие, ки бештар дар шакли маросим ичро мешавад, ҳам аз назари «сохтори мусиқоӣ» ва ҳам ба лиҳози «мафоҳими дарунӣ ва коркардҳои он» аз анвоъи мусиқии навоҳии Эрон ба шумор меравад [37, 81; 12, 63]. Бархе аз пажӯҳишгарон Хайёмхониро бо мусиқии дастгоҳии Эрон муртабит донистаанд ва дар ин бора ақволи гуногуне баён доштаанд. Чунонки гуфтаанд, дар гӯши «Ироқ» ё «Қурой» ва дар овози «Афшорӣ» ва ё «Даштӣ» ва дар дастгоҳи «Шур» ва ё «Биёти турк» ва гайра ичро мешавад [9; 28, 38; 27, 57; 22, 87]. Аммо ба сабаби ин ки сабки хондани Хайёмхонон бо ҳам мутафовит аст, овозҳо гуногун мешавад ва фазои оҳангҳо тағиیر меқунад ва ҳамин масъала боис шудааст, то пажӯҳишгарон Хайёмхониро дар дастгоҳҳои гуногуни мусиқӣ таъриф кунанд. Аз ин рӯ набояд мусиқии навоҳӣ ё қавмиро, ки бо мусиқии дастгоҳӣ ихтилофоти бунёдӣ дорад, дар сохтори мусиқии дастгоҳӣ таъриф кард, зоро мусиқии дастгоҳӣ сохтори баста ва мунҷамид дорад, vale сохтори мусиқии қавмӣ баста нест. Бинобар ин, мусиқии навоҳӣ чун сохтори боз ва озоде дорад, бояд бар асоси хониши ҳар фарди бүмӣ, ки он гунаи мусиқиро ичро меқунад ва лаҳнӣ, ки он фард дорад, таъриф шавад [30, 423-460; 31, 165, 179]. Дар Хайёмхонӣ низ бо таваҷҷӯҳ ба сабке, ки хонандагони он доранд, бо лаҳнҳои гуногуне рӯбарӯ мешавем.

Дар Хайёмхонӣ барои ҳамроҳӣ бо овоз аз созҳои бодӣ, монанди фулут (най) ва найи ҷуфтӣ ва созҳои зарбӣ, монанди тунбак ва тимпов ва доира истифода мешавад. Бад-ин сурат ки ҳангом ичро фақат як сози бодӣ ва як сози зарбӣ корбурд дорад, на ин ки ҳамаи созҳо бо ҳам навоҳта шавад [38, 35; 39, 30; 47] Таҳқиқоти майдонии нигоронда). Наҳваи ичроҳо низ бо ҳам мутафовит аст. Гоҳе ибтидо найи ҷуфтӣ навоҳта мешавад, сипас зарб задан ва шап (чапак, даст задан) оғоз мешавад, баъд аз он хонанда шурӯй ба хондан меқунад. Гоҳе флету зарбу шап бо ҳам оғоз мешавад ва баъд хонанда меконад. Гоҳе ибтидо флейта(най) ба танҳоӣ навоҳта мешавад ва сипас хонанда бо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

лаҳни ороме шеър меҳонд ва баъд аз он зарб бо шап бо ҳолат ритмикӣ оғоз мешавад ва идома меёбад [23].

Шарифиён мусиқии феълии Бушеҳро «аз назари тааллуки мелудӣ (оҳанг) ва низ мавзӯй ва мазмун» ба ҳафт даста тақсим мекунад: 1. Мусиқии ҷашн, 2. Мусиқии маҳфилий, 3. Мусиқии мазҳабӣ, 4. Мусиқии кор, 5. Мусиқии кӯдакон, 6. Мусиқии дармон, 7. Мусиқии азодорӣ ва Ҳайёмхониро аз гунаҳои «кроич ва матраҳ»-и мусиқии маҳфилие, ки «маъмулан хоси маҳофили дӯстона, ба виже шабнишиниҳо ва гирдиҳамоиҳост», ба шумор меоварад 38 33-40; 39, 29-32; 22, 87). Ҳайёмхонӣ маъмулан дар маросим ҳинобандон, арӯсӣ, ҳатнасурон, аъёд, вилодат паёмбар (с) ва авлоди ў ва ба таври кулӣ ҳар базми шодмонӣ ичро мешавад [4, 30; 2, 1, 55-61; 36, 79]. Ин гунаи мусиқӣ бо соҳторе, ки дорад, «нисбат ба дигар мусиқиҳои маҳаллии Бушеҳр, дорои ҳусусиёти шаҳрии бештарест» [21; 5; 15, 2, 1651; 12, 63]. Аз ин рӯ, ҷунонки пеш аз ин ҳам ишорат рафт, мебинем, ки Ҳайёмхонӣ мунҳасир ба шаҳри Бушеҳр аст ва дар ҷойи дигари устон корбурде надорад. Дар воқеъ шароити ҷуғрофиёни мавҷуд дар устони Бушеҳр дар мусиқии ин минтақа бозтоб ёфтааст. Ҳайрандеш бар ҳамин асос, се ҷехраи «кӯҳ, дашт ва дарё» - ро дар «саросари даштҳои шамолии Ҳаличи Форс» нишон медиҳад ва баён медорад, ки кӯҳнишинон бештар аз ҷумлаи кӯчманҷиҳо ҳастанд ва даштнишинон дар рустоҳо ва дарёнишинон дар шаҳрҳои бандарӣ сокинанд. Шароити ҳоким бар ин манотик «дар мусиқии се ноҳияи кӯҳ, дашт ва дарё инъикос ёфтааст, бадин маънӣ, ки асоси мусиқии кӯҳнишинонро ... мазомини размӣ, бо ритмҳои тунд, ки таблу табира ва сурнӣ онро ҳамроҳӣ мекунад, ташкил медиҳад. Дар ҳоле ки мусиқии дарёнишинон мағҳуме шодтар ва ритмҳои тунду зарбӣ дорад. Аммо мусиқии даштнишинон мазмуне аз ҳузн тавъям бо сангинӣ ва викорро дорад...». Бинобар ин, дар ин манотик метавон се лаҳн «размӣ, ҳузнӣ ва базмиро ба наҳв ғолиб шиносоӣ кард» [26, 18-21]. Ин дидгоҳро ба равшаниӣ метавон дар Ҳайёмхонӣ низ мушоҳида кард; Ҳайёмхонӣ оҳанги бисёр шод ва тарабангез дорад ва бо таваҷҷуҳ ба ритми он, ки ибтидо ором, мулоим аст ва дар марҳалаи баъд бо ҳамроҳии созҳои зарбӣ тунду пуршиටоб

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

мешавад ва ҳамоҳанг бо ҳаяҷони мухотибон ва ҳозирон дар маҷлис, ки бо шап задан нахуст ба сурати дасти так ва баъд рез ва дамгирифтан ва ҳамроҳӣ бо хонанда идома меёбад, ба шӯрангезии он афзуда мешавад ва дар ниҳоят ба язла ҳатм мешавад [21; 5, 7; 15, 2/1651; 37, 82; 23]. Язла, ки навъе рақси гурӯҳист, яке аз формҳои маҳаллии роиҷи Бушеҳр ба шумор меравад ва маъмулан ба василаи хонандагони ғайриҳирфай ва бо дастзаданҳои пайдарпаи гурӯҳ ичро мешавад. Дар язла, ки метавон таъсири мусикии Африқоири низ мушоҳида кард, беш аз ҳама чиз оҳанг муҳим аст ва матн аҳаммияти чандоне надорад [35, 688; 2, 1/64; 4, 27; 38, 29; 10, 16]. Дар воқеъ Хайёмхонӣ ба унвони гунае аз мусикӣ метавонад пешдаромад ва муқаддимаи язла, ки гунае дигар аз мусикии Бушеҳр аст, бошад ва он гоҳ ки авҷ мегирад, ба язла мерасад. Язла низ пас аз ин «вориди ритми тундаш мешавад ва шеърҳое хонда мешавад, ки маъмулан ё маҷӯулан ё мафоҳими мубҳаме ифода мекунанд», монанди «Ин нокасои шакар дузо / Ҷиҳоз умад нафъ дузо» [8, 290-291].

Матни Хайёмхонӣ

Матни Хайёмхонӣ аз теъдоди маҳдуди рубоиҳои Хайём ва Хоҷа Абдуллоҳи Анзорӣ, байтҳое аз Саъдӣ ва Ҳофиз ва ба нудрат аз дигар шоирон классик ташкил ёфтааст. Ин маворид тақрибан шеърҳои шинохташудаест, ки гӯяндгонашон низ маълум аст. Аммо дар бисёре аз мавоқеъ, рубоиҳо ва шеърҳое низ хонда мешавад, ки гӯяндгонашон маълум нест. Албатта ҳамаи ин шеърҳо ва рубоиҳо аз назари авом аз они Хайём шумурда мешавад. Хонандагон ҳам ба ҳеч ваҷҳ муқайяд ба хондани дурусти шеърҳо мутобиқ бо он чи дар китобҳо ва девонҳо омадааст, нестанд ва мутаносиб бо вазну оҳанг ва ё фазое, ки пеш меояд, шеърҳоро тағиیر медиҳанд ва дар онҳо даҳлу тасарруф мекунанд. Шоёни таваҷҷуҳ аст, ки ин мавзӯй ба мабҳаси таомули адабиёти китобӣ ва шифоҳӣ, ки «яке аз мабоҳиси асосӣ дар фолклоршиносӣ ба таври омм ва адабиёти шифоҳӣ ба таври хосс аст», иртибот пайдо мекунад. Бо ин тавзех, ки «бисёре аз аҷзои адабиёти катбӣ ва аз ҷумла барҳе ашъор ҳангоми ворид шудан ба фарҳанги мардум ва адабиёти шифоҳӣ бо тағиироти бисёре ҳамроҳ мешаванд ва маъмулан бо ҳамин тағиирот забон ба забон мешаванд...» (Чаъфарӣ

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Қанавотй, ҳашт 8). Барои мисол байтҳои «Шарбате аз лаб лаълаш начашидему бирафт/ Рӯйи маҳпайкари ў сер надидему бирафт/ Гӯй аз сӯҳбат мо нек ба танг омада буд/ бор барбасту ба гардаш нарсиDEM, бирафт» аз Ҳофиз (с.138) дар хониши яке аз Хайёмхонон (ЧаҳОНБАХШ Курдизода (Бахшу)) ингуна тағиیر меёбад: «Шарбате аз лаби лаълаш начашидаму бирафт/ Рӯйи маҳпайкари ў сер надидаму бирафт/ Гӯйӣ аз сӯҳбати мо нек ба танг омада буд/ Бори барбасту ба гардаш нарасидаму бирафт» (CD, Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушеҳр), трек. 8). Ва ё рубоиҳои «Афсӯс, ки номаи ҷавонӣ тай шуд / В-он тозабаҳори зиндагонӣ дай шуд / Он мурғи тараб, ки номи ў буд шубоб / Афсӯс надонам, ки кай омаду кай шуд» ва «Афсӯс, ки сармоя зи каф берун шуд / В-аз дasti аҷал басе ҷигарҳо хун шуд / Кас номад аз он ҷаҳон, ки орад ҳабаре / Ва аҳволи мусофирон бигӯяд чун шуд» (Умарӣ Хайём, 15-16) ва ё табъи дигар «... Кас номад аз он ҷаҳон, ки пурсм аз вай / Аҳволи мусофирони олам чун шуд?» [9, 221]. Дар хониши хонандай дигаре (Ғуломи Дурия) бо ҳам омехта мешавад ва ингуна тағиир меёбад: «Афсӯс, ки умри ногаҳонӣ тай шуд / В-аз дasti аҷал басе ҷигарҳо хун шуд / Кас номда з-он ҷаҳон, ки пурсм аз ў / Кай омаду кай рафт, ҷаро ин чун шуд?» (CD, Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушеҳр)); Мебинем, ки дар байти аввал ҳатто қофия ҳам риоят нашудааст. Ин гуна аз шеърҳои матни Хайёмхонӣ ҳатман бояд дар қолаби рубой бошад, чи аз назари төъдоди байтҳо ва чи аз назари вазн. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки агар аз шеърҳои Саъдӣ ва Ҳофиз ва гайра низ истифода қунанд, фақат ду байт аз онро меҳонанд ва ҳеч вақт кулли ғазал ҳонда намешавад, ба тавре ки гӯё ба рубой ҳондан машғуланд. Магар ин ки дар оғози маҷlis бошад, ки ба унвони пешдаромад бо оҳанг ва лаҳни мулоиме меҳонанд, метавонад бо вазн ва оҳанг рубой тафовут дошта бошад. Аммо он гоҳ, ки Хайёмхонӣ гарм шуд, ҳатман бояд бар вазн ва оҳанг рубой ҳонда шавад. Агар ҳам аҳёнан ин байтҳо бо вазни рубой муғоир буд, ҳонанда ҳуд бо қашиш додан ва кӯтоҳу баланд кардани ҳиҷоҳо шеърро бо рубой ҳамоҳанг меқунад, ки «ин кор, яъне қашиш додани қалимот барои ҳифзи мусиқии шеър ва ба истилоҳ вазни он, як суннати чандҳазорсолаи эронӣ аст ва гӯё тамоми шеърҳои қабл аз исломи Эрон дорои ҳамин ҳусусият

СУХАНШИНОЙ, №1 2018

будааст...» [41, 483]. Ҳамчунин ҳеч кас дубайтиро, ки аз қолабҳои наздик ба рубой аст ва ҳар ду аз мутафарреоти баҳри ҳазаҷанд, дар Хайёмхонӣ намехонад. Зоро руқнҳои дубайти шаштой ва руқнҳои рубой ҳашттой аст ва бо ҳам ҳамоҳанг нестанд. Албатта дар шарваҳонӣ (ғарибӣ), ки аз дубайти истифода мешавад, рубойро ҳам метавонанд бихонанд. Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки дар пешдаромади шарваҳонӣ Маснавӣ ҳам меҳонанд, аммо дар Хайёмхонӣ хондани Маснавӣ имконпазир нест. Аммо бесабаб нест, ки дар ин гунаи ҳунарӣ аз шеърҳои Хайём ва ё шеърҳое, ки дар ҳолу ҳавои Хайём суруда шудааст, истифода мешавад; қатъан яке аз далоил корбурди онҳо ҳамон мазмунҳои чун дамро ғанимат шумурдан ва ғами гузаштаву ояндаро нахӯрдан ва шод зистан ва навъе лаззату хушбошии ин ҷаҳонӣ аст, ки дар ин гуна шеърҳо ба фаровонӣ дида мешавад. Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки бино ба гуфтаи огоҳони маҳаллии Бушеҳр, Хайёмхонӣ дар байни риҷоли мутаайин ва саршинос ва ё мардуми муташарреъ ба ҳеч ваҷҳроиҷ набудааст. Ҳатто бархе навҳаҳонон, ки садои ҳуше доштаанд ва бештар дар маросими мазҳабӣ ширкат мекардаанд, гоҳе ба саҳтӣ ва бо берағбатӣ ва бештар бо қасам додан ва таҳрик карданашон аз сӯи алоқамандон, Хайёмхонӣ мекардаанд. Балки бештар ҳароботиён ва афроди сарҳуш ва баъзан лоуболӣ, аз назари мардуми он замон ва ё факироне, ки нисбат ба умури дунявӣ бехаёл будаанд ва низ ҷавонони хушбош Хайёмхонӣ мекардаанд ва ё дар ин маҷлис ширкат менамудаанд 23). Далели дигар, корбурди қолаби рубой дар Хайёмхонӣ аст. Зоро ин қолаб ё фурм (шакл), илова бар ин ки дар ҳуд бори андешаи фалсафӣ ва ирфониро дорад, ҳовии андешаи «хушбошӣ»-и мардумони Эронзамин низ ҳаст [31, 382]. Дар воқеъ рубой бо имтиёзҳо ва вижагиҳое, ки дорад, муносибтарин қолаб барои матни Хайёмхонӣ шумурда мешавад; Зоро рубой «навъи шеъри эронии ҳолис» ба шумор меравад, ки «гӯяндаи мушаххасе надоштааст ва ба истилоҳ ашъори фолклорӣ буда» ва «ғолибан сурудаи мардуми ошиқпешаи қӯҷаву бозор будааст» [41, 474, 477]. Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки сӯфия ҳам дар мачомеъи ҳуд бо ҳамин навъ шеър, яъне рубой, самоъ мекардаанд [41, 474, 477]. Ҳамчунин рубой (ва низ дубайти)-ро «тарона» ҳам меномидаанд [19, 114-

115; 3, 1/130, 137; 34, 151; 18, 42; 32, 43] ва онро «ағлаб ба овоз меҳондаанд» [32, 43]. Аз ҳамин рӯй ҳам, бесабаб нест, ки Содик Ҳидоят ва ё Раҳим Ризозода Малик китобҳои худро дар бораи Хайём «Таронаҳои Хайём» номидаанд. Дар бораи вазни тарона ҳам гуфтаанд, ки «шўрангез ва зарбӣ ва сабук аст» [40, 407]. Рубой (тарона) чунон тарабангезу ваҷдовар ва ритмик аст, ки Шамси Қайси Розӣ дар бораи он мегӯяд: «Кажтабъоне, ки назм аз наср нашносанд ва аз вазну зарб ҳабар надоранд, ба баҳонаи таронае ба рақс оянд», то ҷое ки «басо духтари хона, ки бар ҳаваси тарона дару девори хонаи исмати худ дарҳам шикаст...» [19, 114]. Шоёни таваҷҷуҳ аст, ки Шафеъӣ Кадканӣ вазнҳои «тунд ва муҳаррике»-ро, ки мусиқии он мусиқии ҷамъ аст ва ҷамъу ҳозирон дар он мушорикат мекунанд ва бо он ҳамроҳӣ менамоянд ва «ба мусиқии фолклор наздик аст ва ҳамчун мусиқии фолклор пӯё ва пурҷунбиш» аст, «авзони хезобӣ» меномад [41, 393, 400]. Дар воқеъ вазну оҳанги рубоиро «аз таронаҳои мардумӣ гирифта ва бар он сувари мутанаввеъ ва ҳуشوҳанги дигаре низ афзудаанд» [13, 66]. Бинобар ин, Хайёмхонӣ бо соҳтори мусиқӣ ва матне, ки дорад қатъан гунае фолклорӣ ба шумор меравад. Ба вижа бахши дигаре аз матни он ки аз шеърҳои омиёна ташкил ёфтааст, ин мавзӯро ба хубӣ нишон медиҳад. Чунон ки пеш аз ин ҳам ишорат рафт, шеърҳо ва таронаҳои омиёна, ки бо рубоиҳо ва ё дигар байтҳо талфиқ мешавад, ҷузъе аз матни Хайёмхониро ташкил медиҳад. Ин шеърҳо, ки бо гӯйиши маҳаллӣ суруда шудаанд, бисёр оҳангин ва ритмиканд ва аз мисраъҳо ва ё ибораҳое муавзуни кӯтоҳе, ки ғоҳе ҳам бемаънӣ ва номафҳум аст, соҳта шудаанд ва илова бар ин ки аз таъсирҳои иқлими ҳамон минақае барҳӯрдоранд, муҳтавои танзомезе доранд ва ҳатто ғоҳе алфози ракик ва ҳазломезе низ дар онҳо ба кор рафтааст. Ҳонандагон дар бархе мавоқеъ бар асоси ҳол ва ҳавои маҷлис ва шӯру ваҷде, ки эҷод мешавад, бадоҳатан калимот ва ё ибораҳоеро бар ҳамон вазну оҳанге, ки шеъри омиёна суруда шудааст, изофа мекунанд ва меҳонанд. Ба тавре ки бояд бадоҳагӯй ва бадоҳаҳониро ҳам яке аз вижагиҳои Хайёмхонӣ ба шумор овард. Дар ин бахши Хайёмхонӣ аз тақори «амон, амон, амон» ва «амон дили му» зиёд истифода

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

мешавад ва гохе «амон дили му/ ёри хушгили му/ накунй вели му»-ро низ ба дунболи он мөхөнанд. Бархе аз шеърхой омиёна, ки қидмати бештаре ҳам доранд, бад-ин шарх аст: «Ому Алӣ, ому Алӣ / Кулоҳту бундо якалӣ / Ту, ки нуни шав надорӣ / Ту, ки рахти хав надорӣ / Му читу бо ту кунам хав», «Нигла нигла чинс увурдум / Даси дай суку сипурдум / Фораташ кӣ (кард) бачи омуш / Бурдаш вилоти холаш», «Барги кунор ия манаш чиндан / Пули (мӯҳои) дай думо то камарбандан / Хушо ба думо ва арӯси маҷлис / Модар думо дора мөхандан / Ҳамагӣ бугин арӯситун муборак/ Аరӯс мисоли шикару қандан». Ҳамчунин шеърхой танзомезе чун «Амру, ки ҳафа (ороиш) кардай / Бехаз (бехтар аз) у дафа (дафъа) кардай / Сар шуна кардай / Абрӯ вусма кардай/ Олам зи даст бурдай / Ҳоло ки мерӣ ба ғурбат / Қурбуни ҷарҳи думбаҳат» ва «Одам ба й (ин) кулуфтӣ / Бапо, ки равиш наяфтӣ» ва гайра низ хонда мешавад (таҳқиқот майдони нигоранда).

Ҳайёмхонӣ дар давраи ҷадид

Дар ҷанд даҳаи охир ба Ҳайёмхонӣ таваҷҷуҳи вижает шудааст. Ин гунаи ҳунаре, ки замоне фақат дар маҳфилҳои ҳусусӣ ҳузур дошт ва дар бисёре вақтҳо ҳолати нуҳуфта ва пинҳонӣ дошт, вориди арсаи умумӣ шуд ва ҷунон шинохта шудаву машҳур гашт, ки аз марзҳои устони Бушеҳр гузашт ва дар сатҳи миллӣ ва ҳатто байнамиллӣ арза гардид. Пажӯҳишгарони фарҳанги мардум ва ҳавзаи мусиқӣ ва низ ҳунармандони ин арса барои муаррифӣ ва ҳамагир кардани он талошҳои зиёде карданд ва ҳосили кори ҳудро илова бар ин, ки ба сурати зинда дар толорҳо ва фарҳангсароҳо ва маҷомеи умумӣ иҷро карданд, дар шакл мақола, касета ва CD ҳам ироа намуданд ва ҳам аз сӯи мардум истиқбол шуданд ва ҳам тавонистанд назари бисёре аз ниҳодҳои фарҳангӣ ва ҳунарии давлатро ба сӯи ҳуд ҷалб қунанд ва мавриди ҳимояти онҳо қарор гиранд. Дар ин ҷараён, гурӯҳҳои мухталифи мусиқии Бушеҳр дар миёни корҳои ҳунарии ҳуд ба Ҳайёмхонӣ пардохтаанд, аммо барои намуна метавон аз гурӯҳи мусиқии «Мафтун» ёд кард, ки барои нахустин бор милуди Ҳайёмхониро гирифт ва бо мусиқии миллӣ талғиқ кард. Пас аз он, гурӯҳи мусиқии «Ҳамнаво» тавассути Ҳиссон ва Ҳамоса Ҳақпараст пешдаромаде рӯйи Ҳайёмхонӣ соҳтанд. Иҷрои мусиқии гурӯҳи «Ҳамнаво» ба

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

маротиб ба сохтори аслии Хайёмхонӣ аз назари шаклу муҳтаво наздиктар буд. Абдуллоҳи Мақотилии Мутлақ ҳам дар гурӯҳи «Шолу» ба Хайёмхонӣ таваҷҷуҳӣ виже дошта ва корхое дар шакли CD мунташир кардааст. Муҳсин Шарифиён ҳам ба унвони навозанда ва ҳунарманд ва ҳам ба унвони пажӯҳишгар дар заминai мусикии Бушехр дар китобҳои мусикии Бушехр пас аз ислом, ки бо Сайдқосими Ёхусайнӣ муштаракан навиштаанд, аҳли мотам (Овоҳо ва оини сӯѓворӣ дар Бушехр) ва аҳли соз: созшиносии мусикии Бушехр (албатта ба ичмол ва ихтизори тамом) ин гунаи ҳунариро муаррифӣ кардааст ва дар ҷойҳои муҳталиф низ бо гурӯҳи худ таҳти унвони «Лён» иҷро кардааст. Дар соли 1388 шамсӣ ҳам интишороти «Моҳур» як CD -ро аз корҳои вай, ки фақат ба Хайёмхонӣ ихтисос дорад бо унвони Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушехр) мунташир кард, ки дар навъи худ бисёр арзанда ва ҳозизи аҳаммият аст. Шоистаи ёдоварӣ аст, ки намунаи Хайёмхонӣ дар даврони ҷадид бо навъи суннатӣ ва қадимии он, ки мардуми кӯчаву бозор ва афроди камсавод ва ё бесавод иҷро мекардаанд, ҳам аз назари форм ва ҳам аз назари мӯҳтаво қатъан тағовутҳое дорад. Бештари ҳунармандони ин давра афроде босавод ва таҳсилкардаанд ва дастгоҳҳои мусикиро омӯхтаанд ва бар асоси салиқа ва назари худ, гоҳ тағйироте дар ин гунаи мусикий эҷод кардаанд. Матни Хайёмхонӣ ҳам вероста ва пероста шудааст ва хонандагон шеърҳоро оғоҳона аз китобҳо интихоб мекунанд ва тақрибан мутобиқ бо матни китоб дуруст меҳонанд. Аз шеърҳои омиёнаи ҷадид ҳам истифода мекунанд ва шеърҳоеро, ки дар онҳо алфози ракик ба кор рафта аст, тағйир медиҳанд. Аз ҷумлаи фаъолон ва ҳунармандони ҳавзаи мусикии Бушехр, ки барои эҳё ва муаррифии Хайёмхонӣ талошҳои зиёде карда, Ҳамоса Ҳаққпараст аст. Вай, ки муассис ва сарпарасти «Конуни фарҳанг ва ҳунари Бушехр» аст, барои ба сабти осори миллӣ расондани гунаҳои ҳунарии Бушехр фаъолиятҳои зиёде мекунад. Дар асари талошҳо ва пайгириҳои эшон ва дигар ҳамкоронаш Хайёмхонӣ дар таърихи 15/11/1393 шамсӣ ба шуморай сабти 1078 дар феҳристи осори миллии кишвар ба сабт расидааст [23; 12, 37, 67].

Натиҷагириӣ. Дар бораи Хайёмхонӣ пажӯҳишҳои парокандае сурат гирифта ва суханони гуногуне гуфта шудааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Аммо бисёре аз онҳо аз иншонигорӣ ва гоҳ суханони эҳсосӣ, муболигаомез ва ҷонибдоронаи маҳаллӣ ва минтақаӣ берун намеравад. Албаттa дар миёни ҳамин суханон ҳам пажӯҳишгари огоҳ метавонад маводи таҳқиқии хуберо ба даст биоварад, зоро ба ҳар ҳол, ин гӯяндагон ва ё нависандагон ё худ аз мутталеъони маҳаллӣ шумурда мешаванд ва ё мутталеъони маҳаллиро мешиносанд ва аз наздик бо ин навъи ҳунари мардумӣ ошнӣ доранд. Дар ин мақола кӯшидаем то ҳадди мумкин аз доираи таҳқиқи илмӣ берун наравем ва бар пояи манобеъи мустанад ва бо нақду таҳлилҳои илмӣ, мантиқӣ ва воқеъгароёна ба Хайёмхонӣ назар афканем. Хайёмхонӣ бо таваҷҷӯҳ ба ин ки мунҳасир ба шаҳри Бушеҳр ва бархе аз маҳаллаҳои атроф он аст ва натанҳо дар ҳеч чойи Эрон, балки дар ҳеч чойи дигар устони Бушеҳр мушобеҳе аз он дида ва ё шунида нашудааст ва низ ҷадид будани шаҳри Бушеҳр ва бархе далоили дигар наметавонад қидмати ҷандоне дошта бошад. Ҳамчунин ин дидгоҳро ҳам, ки Хайёмхонӣ бо «руҳузӣ» ҳамонандӣ дорад, наметавон пазируфт. Нуктаи муҳими дигар ин, ки Хайёмхонӣ пайванди васиқе бо адаби шифоҳӣ дорад. Зоро шеърҳо ва таронаҳои маҳаллӣ бо ҳамон гӯйиши бушеҳрӣ дар канори шеърҳои расмӣ ва катбӣ, матни Хайёмхониро ташкил медиҳанд. Ҳатто тарзи хониши шеърҳои расмӣ ва катбӣ дар Хайёмхонӣ ба сурати таронаҳои маҳаллӣ адо мешавад ва ба таври қуллӣ метавон вижагиҳои адаби шифоҳиро дар ин гунаи ҳунарӣ ба равшанӣ дид.

Китобнома:

1. Аҳмадии Ришеҳрӣ, Абдулҳусайн. Санғистон (ақоид ва русум оммаи мардуми Бушеҳр). Ч.1. / Абдулҳусайн, Аҳмадии Решҳрӣ. – Шероз: Навид, 1382, -500 с.
2. Баҳор, Муҳаммадтакӣ. Баҳор ва адаби форсӣ, ч.1, (Ба қӯшиш Муҳаммад Гулбун/ Муҳаммадтакӣ Баҳор. -Техрон: илмӣ ва фарҳангӣ, 1382, 600 с.
3. Бобоҷоҳӣ, Алӣ. Шарвасароӣ дар ҷануби Эрон/ Алӣ Бобоҷоҳӣ. -Техрон: Маркази фарҳангӣ ва ҳунари иқбол, 1368, - 350 с.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

4. Аҳмадӣ, Ҳомид, Ҳакимипур, Беҳранг «Ҳайёмхонӣ» // Рӯзномаи шарқ, Техрон, 1394, ш, соли дувоздаҳум, № 2307, якшанбе, 3,Хурдод. С -9.
5. Дарвешӣ, Муҳаммадрзо. Муқаддимае бар шинохти мусикии навоҳии Эрон/ Муҳаммадрзо Дарвешӣ, - Техрон: Ҳавзаи хунарӣ, 1373, -250 с.
6. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Ч.7./ Алиакбар Деххудо. - Техрон: Донишгоҳ Техрон, 1377, -700 с.
7. Ёҳусайнӣ, Сайдқосим. Оташе дар масири зиндагӣ / Ёҳусайнӣ, Сайдқосим.- Бушеҳр: Шурӯъ, 1382, -350 с.
8. Заковати Қарогузлу, Алирзо. Умарӣ Ҳайёми Нишопурӣ (ҳаким ва шоир) /Заковати Қарогузлу, Алирзо -Техрон: Тархи нав, 1377, -200 с.
9. Кукертез, Юзеф ва Масъудия, Муҳаммадтақӣ, Мусики Бушеҳр, Техрон: Суруш, 2536, -330 с.
10. Ҷаъфарӣ Қанавотӣ, Муҳаммад. Муқаддимаи «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» (нусхай китобхонаи Ганҷбахши Покистон) / Қанавотӣ, Ҷаъфарӣ. -Техрон: Қатра, 1391, -650 с.
11. Маъмурӣ, Судоба. Мероси номалмуси устони Бушеҳр / Судоба Маъмурӣ. -Техрон: Мутолиоти роҳбурдӣ, 1393, -120 с.
12. Мисгар Нажод. Муҳтасаре дар шинохти илми арӯз ва қоғия / Мисгар Нажод -Техрон: Донишгоҳи Аллома Таборабой, 1370, -225 с.
13. Мусоҳиб, Ғуломхусайн. Доират-ул-маорифи форсӣ. Ч.1./ Ғуломхусайн Мусоҳиб. -Техрон: Амири кабир, 1383, -920 с.
14. Насрии Ашрафӣ, Ҷаҳонгир ва дигарон. Возигоҳ (фарҳанги оин, бозӣ, намоиш, ва саргармиҳои мардуми Эрон). Ч. 2. / Ашрафӣ Насрӣ -Техрон: Орун, 1392, -615 с.
15. Неъмат Товусӣ. Фарҳанги намоишҳои суннатӣ ва оинии Эрон/ Товусӣ, Неъмат -Техрон: Доира, 1392, -285 с.
16. Паҳлавон, Кайвон. Фарҳанг гуфтории дар мусикии Эрон / Кайвон Паҳлавон, -Техрон: Орун, 1393, -432 с.
17. Ризозода Малик, Раҳим. Таронаҳои Ҳайём (Гавҳар андеша – ҷавҳари фалсафа) / Малик, Раҳим Ризозода -Техрон: Нашр. видо, 1378, -183 с.

СУХАНШИНОЙ, №1 2018

18. Розӣ, Шамсуддин. Алмуъчам. (Ба тасхехи Муҳаммадтақӣ Мударриси Ризавӣ)/Розӣ, Шамсуддин -Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1360, -670 с.
19. Садид-ус-салтана Бандарараббосӣ, Муҳаммадалиҳон. Мағос-ал-лаъолӣ ва минор-ал-лаёлӣ. Истиҳроҷу танзиму таҳшия ва таълиқот аз Аҳмади Иқтидорӣ / Муҳаммадалиҳони Садид-ус-салтанаи Бандарараббосӣ. -Техрон: Амири кабир, 1371, - 430 с.
20. **Ҳайёмӣ (Ҳайёмхонӣ дар Бушеҳр)/ CD.** -Техрон: Моҳур, 1388.
21. Сафавӣ, Оқо. Ҳайёмхонӣ / Око Сафавӣ // Бушеҳрнома, - Бушеҳр, 1393.
22. **Таҳқиқоти майдонии ниғорандা.**
23. Флур, Вилям. Зуҳур ва суқути Бушеҳр. (Тарҷумаи Ҳасан Зангна)/Вилям Флур. -Техрон: Тулӯи дониш, 1387, -115 с.
24. Ҳайём, Умар. Рубоиёт / Умарӣ Ҳайём / Техрон: Гом, 136, -140 с.
25. Ҳайрандеш, Абдуррасул. Даштнишинӣ ва маҷлиснишинӣ, таҳлиле бар ҷуғрофияи таъриҳӣ ва ҷомеашиносии таъриҳӣ бар шеъри Фоиз»/ Абдуррасул Ҳайрандеш // Фоиз дубайтисарои ҷануб. -Техрон: Лён, 1381, сах. 17 – 24.
26. Ҳақпараст, Ҳамоса. Бушеҳр. Шаҳри мусикии Эрон. Оинаи оинҳо», Ҳамоса Ҳақпараст //Бушеҳрнома. - Бушиҳр, 1393.
27. Ҳақпараст, Ҳамоса. Бушеҳр аст ва язла аст ва шавқи ҷаҳон... /Ҳамоса Ҳақпараст //Бушиҳрнома. -Бушиҳр, 1392.
28. Ҳақшинос, Алимуҳаммад ва дигарон. Фарҳанги муосири ҳазораи англисӣ-форсӣ / Алимуҳаммад Ҳақшинос. -Техрон: Фарҳанги муосир, 1387, -850 с.
29. Ҳаҷҷориён, Муҳсин. Муқаддимае бар мусикишиносии қавмӣ / Муҳсин Ҳаҷҷориён, -Техрон: Китобсарои нек, 1387, -430 с.
30. Ҳаҷҷориён, Муҳсин. Мусиқӣ ва шеър: тафовут ва табақабандӣ / Муҳсин Ҳаҷҷориён. -Техрон: Рушд омӯзиш, 1392, - 391с.
31. Ҳидоят, Содик. Таронаҳои Ҳайём/ Содик Ҳидоят. - Техрон: Ҷовидон, 2536, -120 с.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

32. Ҳофизи Қазвийн/ Ғанй, ба күшиш Абдулкарим Чурбузхдор, -Техрон: Завор, 1367, -630с.
33. Ҳумой, Ҷалолуддин. Фунуни балогат ва санооти адабий / Ҷалолуддин, Ҳумой. -Техрон: Ҳумо, 1375, -425 с.
34. Ҳамидӣ, Сайд Ҷаъфар. Фарҳангномаи Бушиҳр / Сайд Ҷаъфар Ҳамидӣ, -Техрон: Вазорати иршод ва фарҳанг исломӣ, 1380, -780 с.
35. Ҳунарвар, Алиакбар, Маросими издивоҷ дар дирӯзҳои дур/ Алиакбар Ҳунарвар // Бушиҳрнома. -Бушеҳр, 1393.
36. Шарифён, Муҳсин ва Ёхусайнӣ, Сайдқосим. Мусиқии Бушеҳр пас аз ислом / Муҳсин Шарифён ва Сайдқосим Ёхусайнӣ. -Техрон: Оинаи китоб, 1389, -180 с.
37. Шарифён, Муҳсин. Аҳли мотам (овоҳо ва оини сӯгворӣ дар Бушеҳр)/ Муҳсин Шарифён, -Техрон: Дерин, 1383, -442 с.
38. Шарифён, Муҳсин. Аҳли соз: созшиносии мусиқии Бушеҳр /Муҳсин Шарифён, - Шероз: Достонсаро, 1393, -108 с.
39. Шарифӣ, Муҳаммад. Фарҳанги адабиёти форсӣ / Муҳаммади Шарифӣ. -Техрон: Нав. 1390, -815 с.
40. Шафеъи Кадканӣ. Мусиқии шеър/ Кадканӣ Шафеъӣ. - Техрон: огоҳ, 1379, -530 с.
41. Юсуфӣ, Ғуломхусайн. Чашмаи равshan / Ғуломхусайн Юсуфӣ. -Техрон: Илмӣ, 1377, - 580 с.

ХАЙЁМХОНӢ

Хайёмхонӣ, яке аз бumatарин гунаҳои мусиқии Бушеҳр аст, ки дар базмҳо ва маҷlisҳо ва ҳамнишиниҳои шабона ва ба таври кулӣ махфилҳои шодӣ ва саргармӣ ба сурати ҷамъӣ ва гурӯҳӣ иҷро мешавад. Ин гунаи мусиқиро бад-он сабаб «Хайёмхонӣ» номидаанд, ки дар он аз рубоиёти Ҳаким Умарӣ Ҳайёми Нишопурӣ истифода мешавад. Албатта, илова бар хондан шеърҳои Ҳайём, дар он аз шеърҳои шоирон дигар низ истифода мешавад. Ҳамчунин шеърҳо ва таронаҳои омиёна ва бо гӯйиши маҳаллӣ низ бо шеърҳои Ҳайём ва ё дигар шеърҳо талфиқ мешавад ва бад - он сабки хоссе мебахшад. Ҳайёмхонӣ бо соҳтори мусикӣ ва матне, ки дорад, қатъан гунае фолклорӣ ба шумор меравад. Ин гунаи мусиқӣ бо таваҷҷӯҳ ба матн ва соҳтор ва абзору адавоте, ки дар он ба кор меравад, бисёр

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

оҳангин ва ритмик ва шодибахш аст ва ҳолу ҳавои хоссе ба маҷлис мебахшад ва маҷлисёнро ба шӯру ваҷд меовард.

Вожаҳои калидӣ: Хайёмхонӣ, мусикии навоҳӣ, мусикии Бушеҳр, адабиёти шифоҳии Бушеҳр, рубоиёти Хайём .

ХАЯМСКОЕ ЧТЕНИЕ

Литературно – музыкальный жанр, бытующий по сей день в Бушере, Иран. Этот жанр, используемый либо отдельным лицом, либо группой музыкантов используется в основном в торжественных случаях, также в различных незначительных собраниях, вечеринках, банкетах. Так как в нем используется главным образом четверостишия великого мастера Омара Хаяма, они называются «Хаямским чтение». В хаямских чтениях помимо стих Хаяма используются также как поэтические произведения других авторов, так и фольклорные произведения, написанные на местных диалектах, усиливающие фольклорный мотив данного жанра.

Согласно автору статьи так называемое «Хаямское чтение» по сути сугубо фольклорно – музыкальный жанр и как таковой довольно ритмичен и содает специфическую атмосферу у присутствующих и волнует их.

Ключевые слова: хаямское чтение, литературно – музыкальный жанр, Бушер, четверостишия Хаяма.

KHAYAM'S CONDUCTING

Khayam's poetry conducting is the most indigenous kind of music in the area of Bushehr, in Iran. This music is played either holistically or as a group in night-time gatherings, parties and banquets and generally entertainment and ceremonial occasions. And since that period this branch of music had used the great poet Khayam's conductings quatrains, it's called as "khayam reading". However other poets also used in these gathering heritage. The folk poems and songs sometimes, as sang in local dialects, are combined with Khayam's and other poet's poems and it creates a special style. "Khayam's reading" with its special musical structure and text definitely considered as a folklore style. This kind of music is really rhythmic, enjoyable and it creates a special atmosphere of

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

happiness and joy among the audience present and it also makes them excited by that .

Keywords: khayam reading, Bushehr, Bushehr's oral literature, Khayam's quatrains.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мустафо Бобохонӣ, мухаққиқи коромӯзи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: + 992 981 04 76 15, email: babakhani.mostafa@gmail.com.

Сведение об авторе: Мустафо Бобохони, научный сотрудник Таджикского национального университета, кандидат филологических наук, тел.: + 992 981 04 76 15, e-mail: bakhani.mostafa@gmail.com.

About the author: Mustafo Bobokhoni, Research Assistant of the Tajik National University, Candidate of Philology Sciences, Phone.: + 992 981 04 76 15, e-mail: bakhani.mostafa@gmail.com.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯъ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истиidlоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСХО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳачми он набояд аз 1 сахифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи коғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар сахифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар алломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

- маҷола – 16 сахифа, фишурдаи маҷола - 1 сахифа;

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

- ахбор - 8 сахифа, натиҷаи он - 0,5 сахифа;
 - тақриз - 4 сахифа;
 - рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 сахифа;
5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр чудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири сахифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Фехристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои ҳориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, таъдоди умумии сахифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, мачалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингуи/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба манбаъ дар доҳили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи сахифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиқкат ҳонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқук дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ қунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, қӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳӯҷраи 11, дафтари машаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Машалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

СУХАНШИНОСЙ, №1 2018

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ – Салинобод: Нашрдавточ, - 1958. -555 саҳ.

4. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan

**№ 1.
2018**

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
D. Saymuddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)
G. Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)
H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).
P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)
T. Mardonii (Doctor of Philological Sciences)
Kh. Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)
Sh. Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan , the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November , 2015 year, № 0095, and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч- 97

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

*Ба матбаа супорида шуд ____
Барои нашр имзо шуд ____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супорииши № ____.*

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҴТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.